

П. Л. ФРІС, В. В. ШПІЛЯРЕВИЧ

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА
ПОЛІТИКА
У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ
ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ**

Монографія

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»

П. Л. Фріс, В. В. Шпіляревич

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА
ПОЛІТИКА
У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ
ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ**

Монографія

Харків
«Право»
2020

УДК 343.21+343.223/224/244
Ф89

*Рекомендовано до друку вченою радою
Навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(протокол № 10 від 25 червня 2019 р.)*

Рецензенти:

О. В. Козаченко – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»;

І. В. Красницький – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету №2 Львівського державного університету внутрішніх справ

Фріс П. Л.

Ф89 Кримінально-правова політика у сфері регулювання заходів безпеки : монографія / П. Л. Фріс, В. В. Шпіляревич. – Харків : Право, 2020. – 328 с.

ISBN 978-966-937-930-6

У монографії на основі аналізу чинного законодавства України, спеціальної монографічної та іншої літератури комплексно розглядаються питання кримінально-правової політики у сфері регулювання заходів безпеки. Зокрема, досліджено їх поняття, правову природу, систему, місце у сфері протидії злочинності, суб'єкти реалізації та принципи і підстави застосування, а також здійснено компаративістський (порівняльно-правовий) аналіз досліджуваного інституту, зокрема кримінального законодавства низки країн Європи, Америки та Азії.

З метою удосконалення сучасної кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки та виконання завдань, які стоять перед законом України про кримінальну відповідальність, запропоновано внести ряд змін і доповнень до КК України щодо забезпечення належної їх регламентації.

Монографія становитиме інтерес для науковців, аспірантів (ад'юнктів), суддів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, інших практикуючих юристів, студентів вищих юридичних закладів освіти, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями кримінального права.

УДК 343.21

ISBN 978-966-937-930-6

© Фріс П. Л., Шпіляревич В. В., 2020
© Оформлення. Видавництво «Право», 2020

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	5
Від авторів	6
Передмова	7

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ

1.1 Стан та проблеми дослідження заходів безпеки у теорії кримінального права	9
1.2 Історія становлення і розвитку інституту кримінально- правових заходів безпеки	33
1.3 Заходи безпеки за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав	61

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВА ПРИРОДА ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ

ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

2.1 Поняття кримінально-правових заходів безпеки	118
2.2 Кримінально-правові заходи безпеки та «небезпечний стан» особи як взаємопов'язані категорії	141
2.3 Система кримінально-правових заходів безпеки	157
2.4 Класифікація кримінально-правових заходів безпеки	193
2.5 Кримінально-правові заходи безпеки в системі заходів кримінально-правового характеру	217
2.6 Місце кримінально-правових заходів безпеки у загальній системі протидії злочинності	240

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ

3.1 Кримінальна відповідальність та кримінально-правові заходи безпеки	260
---	-----

3.2 Суб'єкти реалізації кримінально-правових заходів безпеки	274
3.3 Принципи застосування кримінально-правових заходів безпеки	282
3.4 Підстави застосування кримінально-правових заходів безпеки	295

РОЗДІЛ 4

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ 305

4.1 Поняття кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки	305
4.2 Основні напрями сучасної кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки.....	317

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ВР України – Верховна Рада України

ГК України – Господарський кодекс України

ЦК України – Цивільний кодекс України

СК України – Сімейний кодекс України

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс

України

КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України

КпАП – Кодекс про адміністративні правопорушення

НЕП – Нова економічна політика

ЄврАзЕС – Євразійське економічне співтовариство

СС (нім. Schutzstaffel) – Захисні загони Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії

СД (нім. Sicherheitsdienst) – таємна служба безпеки

Німеччини

ГЕСТАПО (нім. Geheime Staatspolizei) – таємна державна поліція Німеччини

РФ – Російська Федерація

РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська

Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ст. – стаття, століття

ч. – частина

п. – пункт

абз. – абзац

рр. – роки

ред. – редакція

у т. ч. – у тому числі

ВІД АВТОРІВ

«Читайте! Нехай у Вашому житті не буде жодного дня, коли Ви не прочитали хоча б сторінки з нової книги»

К. Паустовський

Свідоме життя кожної людини починається з її знайомства з книгою. З моменту своєї появи вона завжди вважалася справжнім скарбом. І це не тільки тому, що в ній зберігаються знання і досвід багатьох поколінь людей, а тому, що книга – це наш вірний порадник. Вона вчить нас мислити та завжди відкриває нам щось нове і невідоме.

На сьогодні, не зважаючи на епоху бурхливого інформаційного буму, розвитку технічного та наукового прогресу, книга була й залишається джерелом знань, яке ніколи не зникне.

Сучасній людині важко уявити своє життя без книг. Вони допомагають їй здобувати освіту, розширюють її світогляд, вчать любові до науки і віри в прогрес людства, в непереможну могутність істини та справедливості.

У зв'язку з цим, ми сподіваємося, що ця монографія стане супутником у професійній діяльності кожного, хто її прочитає, та одним з наріжних каменів у подальшому дослідженні кримінально-правових заходів безпеки. Оскільки, читаючи кожне її слово, Ви маєте змогу особисто ознайомитися з надзвичайно актуальною темою у науці кримінального права та сформуванню свою власну позицію з цього приводу.

Таким чином, перегортаючи сторінки цієї монографії та розкладаючи на полиці думки авторів, бажаємо кожному із Вас збагатити свої власні думки з проблем кримінально-правових заходів безпеки, які турбують сьогодення. Адже, книги для того й пишуться, щоб їх читати, а читаються, – щоб роздумувати над прочитаним.

З повагою,

Павло Фріс,
Вікторія Шпіляревич

ПЕРЕДМОВА

За сучасних умов розвитку суспільства одним із пріоритетних напрямів внутрішньої політики будь-якої держави є протидія злочинності. Її ефективність залежить від низки факторів, з-поміж яких є належна законодавча регламентація заходів кримінально-правового характеру та можливість здійснення комплексного впливу на злочинність. Зокрема, останній забезпечується тоді, коли кримінальним законодавством передбачаються не тільки заходи покарання, але й заходи безпеки, що застосовуються до осіб, які перебувають у так званому «небезпечному стані».

На жаль, у нашій державі кримінально-правові заходи безпеки як самостійні заходи протидії злочинності дотепер не отримали відповідного закріплення у законі України про кримінальну відповідальність. Доказом цього є те, що Загальна частина КК України не містить жодної статті, яка б безпосередньо визначала поняття, мету, систему, принципи та підстави їх застосування.

Теоретичною основою роботи стали праці низки вітчизняних науковців: Л. В. Багрія-Шахматова, М. І. Бажанова, В. С. Батиргарєєвої, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. М. Бурдіна, І. М. Горбачової, В. К. Грищука, Н. О. Гуторової, І. В. Жук, М. М. Книги, О. В. Козаченка, І. В. Красницького, В. В. Леся, Н. В. Марченко, В. О. Меркулової, А. А. Музики, В. О. Навроцького, Н. А. Орловської, Л. М. Палюх, М. І. Панова, Ю. А. Пономаренка, М. Г. Сорочинського, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, О. О. Ямкової, Г. З. Яремко, А. М. Яценка та ін., а також зарубіжних учених: В. І. Арькової, С. М. Бринзи, М. Ф. Гарєєва, В. І. Горобцова, П. Ф. Гришанина, В. К. Дуюнова, С. І. Зельдова, І. І. Карпеця, С. Г. Келіної, Н. Ф. Кузнецової, Є. В. Медведєва, Г. В. Назаренка, Т. В. Непомнящої, О. С. Носкова, В. С. Орлова, А. А. Павлової, А. А. Піонтковського, О. А. Попкової, О. С. Пунігова, М. О. Стручкова, М. С. Таганцева, С. Я. Уліцького, М. Д. Шаргородського,

М. В. Щедрина тощо, які у тій чи іншій мірі вивчали питання заходів кримінально-правового характеру.

Водночас у вітчизняній науковій літературі відома лише одна праця із проблематики кримінально-правових заходів безпеки – І. М. Горбачова «Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз)» (2008 рік). Однак основні положення зазначеного вище дослідження викладені у порівняльно-правовому аспекті та ґрунтуються на діючому кримінальному законодавстві низки зарубіжних держав. Відтак сутність окресленого питання залишилася нерозкритою.

Монографічного дослідження проблем кримінально-правових заходів безпеки в Україні, у якому було б проаналізовано поняття цих заходів, система, суб'єкти реалізації, принципи і підстави їх застосування, а також інші питання, до цього часу не здійснено. Відтак наведене й обумовлює актуальність і важливість здійснення комплексного їх вивчення.

Поява цієї монографії була б неможлива без людей, які підтримували та допомагали авторам у науковому пошуку. Зокрема, щира подяка вітчизняним та зарубіжним ученим, праці яких стали теоретичним підґрунтям написання цієї монографії, і особливо рецензентам – доктору юридичних наук, професору *Олександрі Васильовичу Козаченку* та кандидату юридичних наук, доценту *Івану Васильовичу Красницькому*.

І, безумовно, найтепліші слова подяки нашим рідним і близьким, які своїм розумінням і терпінням створювали авторам всі необхідні умови для належного написання та видання цієї монографії.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ

1.1 Стан та проблеми дослідження заходів безпеки у теорії кримінального права

Реалізація в Україні сучасної ефективної політики у сфері протидії злочинності вимагає удосконалення існуючих і розроблення нових заходів профілактичного характеру як на міжнародному, так і на національному рівнях. Це насамперед обумовлено тим, що Україна, будучи учасником інтеграційних процесів, намагається забезпечити належне й своєчасне виконання усіх взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань. Важлива, чи не головна, роль у цій діяльності належить кримінальному праву, яке є системоутворюючим елементом усієї політики у сфері протидії злочинності. Більше того, як зазначав І. Бентам, поява та існування кримінального права пов'язані з необхідністю інституалізації реакції держави на небезпеку, яка виходить від членів суспільства¹, а не тільки на злочин, який ними вчинено. У зв'язку з цим особливої актуальності набула проблема концептуальних основ вчення про заходи безпеки як різновид заходів кримінально-правового характеру, що здійснюють вплив на осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і перебувають

¹ Бентам И. Избранные сочинения Иеремии Бентама: в 3 т. Т. 1: I. Введение в основания нравственности и законодательства. II. Основные начала гражданского кодекса. III. Основные начала уголовного кодекса / пер. А. Н. Неведомский, А. Н. Пылин; предисл. Ю. Г. Жуковский. Санк-Петербург : Изд-во рус. кн. торговли, 1867. С. 122.

у так званому «небезпечному стані»², з метою запобігання повторного вчинення ними в майбутньому цього ж діяння.

Важливим аспектом, що характеризує актуальність і наукову значущість обраної теми, є також постійна потреба узгодження досліджуваних заходів із положеннями, пов'язаними як з новим етапом розвитку кримінального законодавства, так і з доцільністю переосмислення низки теоретичних постулатів, обумовлених швидким розвитком сучасного суспільства. Крім того, необхідність розробки вчення про заходи безпеки у кримінальному праві України обумовлена й низкою інших причин. Так, з одного боку, це безпосередньо пов'язано з відсутністю доктрини та концепції кримінально-правової політики України у сфері застосування зазначених вище заходів, з іншого боку, – певними недоліками чинного закону України про кримінальну відповідальність, про що свідчить неналежна їх нормативна регламентація. Зокрема, законодавець тільки підкреслив положення про те, що до «інших заходів кримінального-правового характеру», як результат прийняття закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації

² У кримінологічній науці для позначення цього стану використовується термін «передзлочинний стан». Див. Фрис П. Л. Криминологические и уголовно-правовые проблемы профилактики преступлений несовершеннолетних на стадии, предшествующей совершению преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ордена трудового красного знамени Академии МВД Украины. Москва, 1983. С. 17, 18; Він же: До питання про підстави застосування кримінально-правових заходів безпеки. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 24 квіт. 2009 р. Донецьк : Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. С. 33. Він же: О понятии предпреступного состояния и его криминологическом и уголовно-правовом значении. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали II-ї міжнар. наук.-практ. конф. 8 жов. 2010 р. Т. 1. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2010. С. 319-323.

Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 року № 222–VII³, яким змінено назву Розділу XIV Загальної частини КК України на «Інші заходи кримінально-правового характеру», що водночас стало важливим кроком на шляху до впровадження системи заходів, альтернативних покаранню, входять: примусові заходи медичного характеру; піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом; примусове лікування та спеціальна конфіскація, а застосування усіх інших заходів, які за своєю правовою природою також слід відносити до системи кримінально-правових заходів безпеки (наприклад, так звані підтримуючі заходи; судимість; обмежувальні заходи; примусові заходи виховного характеру; призначення вихователя тощо), віднесено до самостійних інститутів кримінального права, зокрема таких, як: «Звільнення від покарання та його відбування» (Розділ XII), «Судимість» (Розділ XIII), «Обмежувальні заходи» (Розділ XIII–I), «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» (Розділ XV).

Актуалізація проблеми доктринального дослідження та розробки концептуальних основ заходів безпеки обумовлюється також початком роботи Комісії з питань правової реформи, створеної відповідно до Указу Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019⁴, яка здійснює розробку нового КК України.

Аналізуючи стан наукових розробок із проблем заходів безпеки у теорії кримінального права, варто зазначити, що наукову думку щодо вивчення правової природи досліджуваних заходів започатковано ще у 80–х рр. XIX ст., коли виникла соціологічна школа кримінального права. Зокрема, вчення

³ Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 18 квіт. 2013 р. № 222–VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 11. стор. 702. стаття 131.

⁴ Питання Комісії з питань правової реформи : Указ Президента України від 07 серп. 2019 р. № 584/2019. URL: <https://president.gov.ua/documents/5842019-28949>.

соціологів про заходи безпеки ґрунтувалося на тому, що вони, розробивши класифікацію злочинців, рекомендували різні види репресій, які необхідно чи можуть бути до них застосовані. Так, на їхню думку, до так званих «випадкових» злочинців (злочинців, здатних до виправлення) слід застосовувати, дотримуючись принципу моральної вини, «відплатне покарання», а стосовно «звичних» злочинців (постійних, природжених, не здатних до виправлення злочинців) – елімінацію (знищення), тобто смертну кару або довічне позбавлення волі. Застосування заходів безпеки, на думку представників соціологічної школи, потребують тільки «хронічні» злочинці. Саме ідеї представників цієї наукової школи лягли в основу виокремлення та закріплення досліджуваних заходів на нормативному рівні, які вперше поряд із заходами покарання були передбачені у проекті КК Швейцарії 1893 року, розробленому правознавцем Карлом Штоосом. Зокрема, учений зазначав, що застосовуючи до винного виключно заходи покарання, неможливо у повному обсязі протидіяти злочинності та захистити суспільство від суспільно небезпечних посягань⁵.

Правонаступником законодавчої регламентації кримінально-правових заходів безпеки став КК Королівства Норвегії 1902 року⁶.

Отож, підкреслюючи таку реакцію представників соціологічної школи на необхідність і доцільність вивчення та нормативного закріплення кримінально-правових заходів безпеки, слід водночас зазначити, що вона слугувала поштовхом

⁵ Jeschek H. H. Die Freiheitsstrafe und ihre Surrogate in rechtsvergleichender Darstellung. *Die Freiheitsstrafe und ihre Surrogate im deutschen und ausländischen Recht*. 1998. В. 3. S. 2063; Frisch W. Die Maßregeln der Besserung und Sicherung im strafrechtlichen Rechtsfolgensystem. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*. 1990 (102). S. 346.

⁶ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ–Харків : Юрінком Інтер; Право, 2001. С. 406, 407.

не лише для розвитку науки кримінального права, але й кримінального законодавства багатьох держав світу.

Із часом вивченню інституту заходів безпеки частково присвячувалися праці П. Ф. Гришаніна, А. А. Жижилєнка, М. Д. Шаргородського та інших учених-правознавців ХХ ст., які розглядали їх найбільш актуальні питання в цілому. Зокрема, значущість праць згаданих вище учених виражається у тому, що саме вони стали основою для багатьох більш пізніх наукових досліджень і розробок у цій сфері. Так, П. Ф. Гришанін – чи не один із перших, хто детально проаналізував систему кримінально-правових заходів попередження злочинності, включаючи у неї:

1) кримінально-правові заходи попередження злочинів, що застосовуються правоохоронними органами (притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні злочину);

2) кримінально-правові заходи попередження злочинів, що застосовуються і представниками влади, і окремими громадянами (необхідна оборона, крайня необхідність тощо);

3) кримінально-правові заходи попередження злочинів, спрямовані на здійснення психологічного впливу на злочинців (йдеться про норми, які визначають правові наслідки добровільної відмови від доведення злочину до кінця та дійового каяття)⁷.

Окреме місце серед таких розробок посідають праці А. А. Жижилєнка, у яких розкривається питання відмінностей інших правоохоронних заходів від заходів покарання, а також аналізується правова природа заходів соціального захисту як різновиду заходів кримінально-правового характеру⁸.

⁷ Гришанін П. Ф. Уголовно-правовое предупреждение преступлений. *Актуальные проблемы применения уголовного законодательства в деятельности органов внутренних дел* : труды Академии МВД СССР. Москва : Академия МВД России, 1984. С. 49.

⁸ Жижилєнко А. А. Наказаніє. Его понятіє и отличіє от другихъ правоохранительныхъ средствъ / А. А. Жижилєнко. Петроградъ : Типографія «Правда», 1914. 676 с.; Жижилєнко А. Мєры социальной защиты по УК ред. 1926 г. *Проблемы преступности* : сб. / под

Надзвичайно значущим є також дослідження М. Д. Шаргородського. Зокрема, учений з особливою точністю та скрупульозністю охарактеризував види заходів безпеки за кримінальним законодавством Франції⁹.

Не можна не виокремити й публікації інших учених-правознавців, а саме, Е. А. Саркісової, яка здійснила комплексний аналіз кримінально-правових заходів попередження злочинності¹⁰.

Станом на сьогодні в Україні захищено лише одну дисертацію, яка безпосередньо присвячена питанням заходів безпеки у кримінальному праві, – І. М. Горбачова «Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз)»¹¹. Однак здійснене автором дослідження має більше компаративістський характер, і будучи, без сумніву, важливим та актуальним, не розкриває у повному обсязі сутність окресленого питання з позиції національної кримінально-правової доктрини.

Поряд із працями І. М. Горбачової бібліографія налічує також значну кількість наукових праць інших учених-криміналістів, які деякою мірою висвітлюють проблему інституту кримінально-правових заходів безпеки. Так, на монографічному рівні ці питання розглядалися М. В. Щедрином («Введение в правовую теорию мер безопасности»¹², «Концептуально-теоретические основы правового

ред. Е. Ширвиндта, Ф. Трасковича, М. Гернета. Вып. 3. Москва, 1928. С. 54–68.

⁹ Шаргородский М. Д. Вина и наказание в советском уголовном праве. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945. 56 с.; Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность : монография. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1973. 160 с.

¹⁰ Саркісова Э. А. Уголовно-правовые средства предупреждения преступлений. Минск : Юриздат, 1975. 192 с.

¹¹ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 245 с.

¹² Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. 180 с.

регулювання і застосування заходів безпеки»¹³), О. В. Козаченком («Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір»¹⁴), І. І. Митрофановим («Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини», «Протидія злочинності наркозалежних осіб у сфері наркообігу»¹⁵), А. В. Савченком («Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження»¹⁶), П. Л. Фрісом («Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми»¹⁷, «Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини»¹⁸), М. І. Хавронюком («Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз,

-
- ¹³ Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. 324 с.
- ¹⁴ Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір : монографія. Миколаїв : Ліон, 2011. 504 с.
- ¹⁵ Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. 488 с.; Митрофанов І. І. Протидія злочинності наркозалежних осіб у сфері наркообігу : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2008. 450 с.
- ¹⁶ Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. 596 с.
- ¹⁷ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. 332 с.
- ¹⁸ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. 332 с.; Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини : монографія. Надвірна : Вид-во ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2009. 168 с.

проблеми гармонізації»¹⁹), А. М. Ященком («Застосування заходів кримінально-правового характеру»²⁰).

Надзвичайно актуальними є й такі монографії, як: «Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні» (В. М. Бурдін)²¹, «Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти» (В. О. Меркулова)²², «Політика в сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми» (за загальною редакцією П. Л. Фріса та В. Б. Харченка)²³.

На дисертаційному рівні існує також наукова робота М. Г. Сорочинського «Попередження злочинності засобами кримінального права», у якій проблема досліджуваних заходів вивчається у межах системи заходів кримінально-правового характеру в цілому²⁴.

Окремим проблемам кримінально-правових заходів безпеки присвячені наукові статті С. Г. Келіної, Є. В. Медведєва, Т. В. Непомнящої, О. В. Козаченка, В. О. Тулякова, та ін. Так, Є. В. Медведєв трактував поняття інших заходів кримінально-правового характеру (кримінально-правових заходів безпеки) як заходи альтернативні покаранню або такі, що доповнюють

¹⁹ Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

²⁰ Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. 349 с.

²¹ Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2004. 240 с.

²² Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти : монографія. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. 225 с.

²³ Політика в сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за ред. проф. П. Л. Фріса та проф. В. Б. Харченка. Івано-Франківськ–Харків, 2016. 419 с.

²⁴ Сорочинський М. Г. Попередження злочинності засобами кримінального права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2004. 262 с.

останні, а також ознаки, які відрізняють інші заходи кримінально-правового характеру від заходів покарання²⁵.

Про відмінні ознаки інших заходів кримінально-правового характеру від заходів покарання зазначала й Т. В. Непомнящая²⁶.

С. Г. Келіна, навпаки, акцентувала увагу на ознаках, які є характерними і для інших заходів кримінально-правового характеру (кримінально-правових заходів безпеки), і для заходів покарання²⁷.

Слід вирізнити також статтю В. О. Тулякова, який визначав роль заходів безпеки, що існують у кримінальному праві, у сфері протидії організованій злочинності²⁸.

Однак, незважаючи на те, що завдяки цим дослідженням вдалося більш повно вивчити важливі питання й заповнити наявні у національній кримінально-правовій теорії прогалини, пов'язані з розумінням та застосуванням заходів безпеки, слід зазначити, що під час проведення дослідження цього інституту була виявлена низка проблем, які залишилися невисвітленими чи висвітленим фрагментарно, або мають дискусійний характер. У сукупності це дає підстави стверджувати, що досі не вдалося створити цілісної доктрини цього кримінально-правового

²⁵ Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 46–51.

²⁶ Непомнящая Т. В. Меры уголовно-правового характера. *Вестник Омского университета. Серия: Право*. 2008. № 3 (16). С. 261–267; Непомнящая Т. В. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, юридическая природа, система. *Правоприменение*. 2017. Т. 1. № 1. С. 114–121.

²⁷ Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 51–58.

²⁸ Туляков В. О. Заходи безпеки у кримінальному праві як засіб протидії організованій злочинності. *Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 квіт. 2005 р. Львів, 2005. Ч. 1. С. 47–52; Туляков В. О. Апроксимація у кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 7–11.

інституту та його реалізації на практиці. Зокрема, основні «білі плями» в доктрині інституту кримінально-правових заходів безпеки пов'язані з наступними питаннями.

1. Поза предметом наукових розвідок узагалі залишилися функції кримінально-правових заходів безпеки, незважаючи на те, що це питання є доволі важливим для правильного розуміння правової природи цих заходів та визначення їх місця у загальній системі протидії злочинності.

2. Не до кінця досліджено взаємозв'язок кримінально-правових заходів безпеки із так званим «небезпечним станом» та принципи їх застосування, що, скоріше всього, обумовлено тим, що «небезпечний стан», у якому може перебувати особа, характерний як для кримінологічної (тут він має назву так званій «передделіктний (передкримінальний, передзлочинний) небезпечний стан»), так і для кримінально-правової науки. Принципи, які досліджували окремі учені, в контексті проблеми, що розглядається, стосувалися не принципів кримінально-правових заходів безпеки, а принципів кримінально-правової політики України або принципів кримінального права чи кримінальної відповідальності²⁹. І цей перелік може бути продовжений.

²⁹ Курс уголовного права. Общая часть : учебник для вузов: в 5-ти т. Т. 2: Учение о наказании / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва : ИКД «Зерцало-М», 2002. 464 с.; Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 280 с.; Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. 332 с.; Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини : монографія. Надвірна : Вид-во ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2009. 168 с.; Шишов О. Ф. Проблемы уголовного ответственности в истории советского уголовного права : учеб. пособ. ; под ред. В. А. Владимирова. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1982. 80 с.; Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти : монографія. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. 225 с.; Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015.

3. Дискусійний характер має також важливе питання, пов'язане зі з'ясуванням наявності чи відсутності елементів кари в досліджуваних заходах, адже від відповіді на нього буде вирішено їх правовий характер. Зокрема, вивчаючи питання про наявність чи відсутність елементів кари у кримінально-правових заходах безпеки, на теоретичному рівні існує три групи учених, які по-різному розв'язують цю проблему. Так, наприклад, В. І. Арькова, Ф. Б. Гребенкін, Л. В. Багрій-Шахматов та Я. М. Шевченко вважають, що не тільки заходи покарання, а й інші заходи кримінально-правового характеру містять кару³⁰. При цьому, на думку окремих із них, каральний бік цих заходів виявляється в їх обов'язковості під час виконання³¹.

І. М. Горбачова допускає наявність елементів кари не в усіх кримінально-правових заходах безпеки, а лише в окремих їх видах³².

А такі учені, як: С. Г. Келіна, І. С. Ной, С. Я. Уліцький, А. Е. Якубов, В. М. Бурдін, О. Ф. Ковітіді, О. В. Козаченко, М. І.

576 с.; Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Вид. 3-тє, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2018. 394 с.

³⁰ Арькова В. И. Принудительные меры воспитательного характера, применяемые к несовершеннолетним : учеб. пособ. ; отв. ред. Г. Б. Веттенберг. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1978. С. 16; Гребенкин Ф. Б. Меры уголовно-правового характера и их применение : учеб. пособ. Москва : Юрлитинформ, 2013. С. 219; Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Часть вторая : курс лекций. Одесса : Юрид. лит-ра, АО Бахва, 2000. С. 109; Шевченко Я. Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних ; отв. ред. И. П. Лановенко. Киев : «Наукова думка», 1976. С. 135, 136.

³¹ Арькова В. И. Принудительные меры воспитательного характера, применяемые к несовершеннолетним : учеб. пособ. ; отв. ред. Г. Б. Веттенберг. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та 1978. С. 16; Шевченко Я. Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних ; отв. ред. И. П. Лановенко. Киев : «Наукова думка», 1976. С. 135, 136.

³² Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 16.

Хавронюк та ін., навпаки, зазначають про відсутність елементів кари в кримінально-правових заходах безпеки³³, адже останні безпосередньо спрямовані на усунення у особи, яка вчинила те чи інше суспільно небезпечне діяння, передбачене відповідною

³³ Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 53; Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии : учеб. пособ. 2-е изд., испр., доп. Москва : Дело, 2001. С. 16; Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1962. С. 145; Современные тенденции развития социалистического уголовного права / В. Н. Кудрявцев, Т. Хорват, К. Дьерди и др.; под ред. В. Н. Кудрявцева. Москва : Изд-во «Наука», 1983. С. 139; Улицкий С. Я. Проблемы принудительных мер медицинского характера : учеб. пособ. Владивосток : Дальневосточный гос. ун-т, 1973. С. 4; Якубов А. Е. Освобождение несовершеннолетних от ответственности и наказания с применением принудительных мер воспитательного характера по советскому уголовному праву : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Академия МВД СССР. Москва, 1971. С. 100, 105, 119; Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2004. С. 74; Ковітіді О. Ф. Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної частини КК України : навч. посіб. Сімферополь : ВД «Квадранал», 2005. С. 203; Козаченко О. В. Зміст реституційно-компенсаційної функції кримінально-правових заходів в їх культуро-антропологічному вимірі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2012. Вип. 20. Ч. II. Т. 3. С. 43; Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: культуро-антропологічна концепція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. С. 17; Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: культуро-антропологічна концепція : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. С. 12, 214, 246, 248; Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір : монографія. Миколаїв : Іліон, 2011. С. 221, 256; Крестовська Н. М. Ювенальна юстиція як засіб попередження злочинності неповнолітніх: світовий досвід. *Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 14–15 трав. 2002 р. Запоріжжя, 2002. С. 253.

статтю Особливої частини КК України, наявного у неї «небезпечного стану»³⁴, а не на відплату такої особи за вчинене нею суспільно небезпечне діяння³⁵.

4. Серед науковців немає єдності й у визначені системи досліджуваних заходів, суб'єктів їх реалізації та підстав застосування до відповідних осіб.

Зокрема, що стосується дослідження системи кримінально-правових заходів безпеки, то, з огляду на аналіз юридичної літератури, можна зауважити, що сьогодні є багато учених, які у своїх наукових працях зараховують до неї усі види звільнення від кримінальної відповідальності³⁶; умовне засудження³⁷;

³⁴ Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5.

³⁵ Крилова Н. Е., Серебренникова А. В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) : учеб. пособ. Москва, 1997. С. 159.

³⁶ Звечаровский И. Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды. *Законность*. 1999. № 3. С. 36.

³⁷ Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. С. 8, 15; Звечаровский И. Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды. *Законность*. 1999. № 3. С. 37; Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 56, 57; Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 50; Сундуров Ф. Р. Наказание и альтернативные меры в уголовном праве : монография. Казань : Каз. гос. ун-т, 2005. С. 56; Филимонов В. Понятие и классификация мер уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 40; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 15, 17; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 174;

відстрочку виконання покарання вагітними жінками і жінками, які мають малолітніх дітей³⁸; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання³⁹; позбавлення права керувати транспортними засобами⁴⁰ та опублікування вироку⁴¹, що є дещо незрозумілим і недостатньо прийнятним.

Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5.

³⁸ Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. С. 8, 15; Сундуров Ф. Р. Наказание и альтернативные меры в уголовном праве : монографія. Казань : Каз. гос. ун-т, 2005. С. 56; Филимонов В. Понятие и классификация мер уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 40; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5.

³⁹ Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. С. 8, 15; Сундуров Ф. Р. Наказание и альтернативные меры в уголовном праве : монографія. Казань : Каз. гос. ун-т, 2005. С. 56; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 15, 17; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 174; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5.

⁴⁰ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 15, 17; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий

Окрім того, спостерігається також й протилежна тенденція, коли деякі учені, навпаки, надто звужують коло заходів безпеки, включаючи до них, як правило, тільки примусові заходи виховного характеру⁴²; примусові заходи медичного

аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 174.

⁴¹ Там само.

⁴² Батанов А. Н. Иные меры уголовно-правового характера – самостоятельный институт российского уголовного законодательства? *Общество и право*. 2011. № 5 (37). С. 152; Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. С. 8, 15; Гребенкин Ф. Б. Меры уголовно-правового характера и их применение : учеб. пособ. Москва : Юрлитинформ, 2013. С. 219, 257; Калинина Т. М., Палий В. В. Иные меры уголовно-правового характера: научно-практический комментарий / отв. ред. А. И. Чучаев. Москва : Проспект, 2011. С. 13; Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ом. акад. МВД РФ. Омск, 2010. С. 134–136; Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 56, 57; Курганов С. И. Наказание: уголовно-правовой, уголовно-исполнительный и криминологический аспекты : учеб. пособ. Москва : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008. С. 32; Курганов С. Меры уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2007. № 2. С. 59; Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. Москва : «Международные отношения». 2002. С. 271–274; Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 50; Павлова А. А. Иные меры уголовно-правового характера как институт уголовного права : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2011. С. 13; Понятия и виды иных мер уголовно-правового характера : учеб. пособ. / М. Ф. Костюк, А. Н. Батанов, В. А. Посохова, Т. М. Калинина. Москва : Проспект, 2011. С. 3; Сундуров Ф. Р. Наказание и альтернативные меры в уголовном праве : монографія. Казань : Каз. гос. ун.-т, 2005. С. 56; Трубников В. М., Яровой А. А. Принудительные меры

характеру⁴³; примусове лікування⁴⁴; спеціальну конфіскацію⁴⁵; адміністративний нагляд⁴⁶ та судимість⁴⁷. Хоча насправді є

медицинського характера и принудительное лечение: проблемы, поиски, решения. *Право і безпека*. 2003. № 3. Т. 2. С. 138; Велика українська юридична енциклопедія: в 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. С. 404; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 15, 17; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 173, 174; Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозиуму, 23–24 вер. 2011 р. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 332, 333; Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 64; Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 288, 307; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5.

- ⁴³ Батанов А. Н. Иные меры уголовно-правового характера – самостоятельный институт российского уголовного законодательства? *Общество и право*. 2011. № 5 (37). С. 152; Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. С. 8, 15; Гребенкин Ф. Б. Меры уголовно-правового характера и их применение : учеб. пособ. Москва : Юрлитинформ, 2013. С. 219, 257; Калинина Т. М., Палий В. В. Иные меры уголовно-правового характера: научно-практический комментарий / отв. ред. А. И. Чучаев. Москва : Проспект, 2011. С. 13; Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как

средство противодействия совершению преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ом. акад. МВД РФ. Омск, 2010. С. 134–136; Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 56, 57; Курганов С. И. Наказание: уголовно-правовой, уголовно-исполнительный и криминологический аспекты : учеб. пособ. Москва : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008. С. 32; Курганов, С. Меры уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2007. № 2. С. 59; Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. Москва : «Международные отношения». 2002. С. 271–274; Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 50; Павлова А. А. Иные меры уголовно-правового характера как институт уголовного права : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2011. С. 13; Понятия и виды иных мер уголовно-правового характера / М.Ф. Костюк и др. Москва : Проспект, 2011. С. 3; Сундуров Ф. Р. Наказание и альтернативные меры в уголовном праве : монография. Казань : Каз. гос. ун-т, 2005. С. 56; Трубников В. М., Яровой А. А. Принудительные меры медицинского характера и принудительное лечение: проблемы, поиски, решения. *Право і безпека*. 2003. № 3. Т. 2. С. 138; Филимонов В. Понятие и классификация мер уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 40; Велика українська юридична енциклопедія: в 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. С. 404; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 15, 17; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 173; Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозиуму, 23–24 вер. 2011 р. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 332, 333; Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник*

- прокуратури. 2011. № 9 (123). С. 64; Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 288, 307; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5; Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. С. 38.
- ⁴⁴ Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. Москва : «Международные отношения». 2002. С. 271–274; Трубников В. М., Яровой А. А. Принудительные меры медицинского характера и принудительное лечение: проблемы, поиски, решения. *Право і безпека*. 2003. № 3. Т. 2. С. 138; Велика українська юридична енциклопедія: в 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. С. 404; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 15, 17; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 174; Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. С. 29; Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 288, 307; Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. С. 38.
- ⁴⁵ Батанов А. Н. Иные меры уголовно-правового характера – самостоятельный институт российского уголовного законодательства? *Общество и право*. 2011. № 5 (37). С. 152; Гребенкин Ф. Б. Меры уголовно-правового характера и их применение : учеб. пособ. Москва : Юрлитинформ, 2013. С. 219, 257; Калинина Т. М., Палий В. В. Иные меры уголовно-правового характера: научно-практический комментарий / отв.

ред. А. И. Чучаев. Москва : Проспект, 2011. С. 13; Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 56, 57; Павлова А. А. Иные меры уголовно-правового характера как институт уголовного права : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2011. С. 13; Понятия и виды иных мер уголовно-правового характера / М.Ф. Костюк и др. Москва : Проспект, 2011. С. 3; Велика українська юридична енциклопедія: в 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. С. 404; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 15, 17; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 174; Козаченко О. В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: поняття, властивості та система кримінально-правових заходів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1 (8). С. 37; Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. С. 427; Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозіуму, 23–24 вер. 2011 р. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 332, 333; Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 64; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5.

⁴⁶ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 15, 17; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 174; Хавронюк М. Заходи

чимало інших заходів, які за своєю правовою природою слід відносити до кримінально-правових заходів безпеки, – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; позбавлення військового, спеціального звання, рангу чину або кваліфікаційного класу; позбавлення батьківських прав; обмежувальні заходи; піклування родичів або опікунів з обов’язковим лікарським наглядом; добровільна хімічна кастрація; призначення вихователя; педагогічно-лікувальні заходи та примусове видворення.

Щодо вивчення суб’єктів реалізації кримінально-правових заходів безпеки, то їх дослідники, зокрема, С. Г. Келіна⁴⁸, Є. В. Медведєв⁴⁹, Т. В. Непомнящая⁵⁰, О. С. Пунігов⁵¹,

кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5.

⁴⁷ Звечаровский И. Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды. *Законность*. 1999. № 3. С. 36, 37; Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 56, 57; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5.

⁴⁸ Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 51–58.

⁴⁹ Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 46–51.

⁵⁰ Непомнящая Т. В. Меры уголовно-правового характера. *Вестник Омского университета. Серия: Право*. 2008. № 3 (16). С. 261–267; Непомнящая Т. В. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, юридическая природа, система. *Правоприменение*. 2017. Т. 1. № 1. С. 114–121.

⁵¹ Пунигов А. С. Меры уголовно-правового характера: проблемы определения понятия. *Актуальные проблемы российского права*. 2007. № 1 (4). С. 458–466.

М. В. Щедрін⁵², І. М. Горбачова⁵³, Н. О. Гуторова⁵⁴,
О. В. Козаченко⁵⁵, Ю. А. Пономаренко⁵⁶, М. І. Хавронюк⁵⁷,

-
- ⁵² Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. 180 с.; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. 324 с.; Щедрин Н. В. Меры безопасности как средство предупреждения преступности : автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2001. 34 с.
- ⁵³ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. 20 с.; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 245 с.
- ⁵⁴ Гуторова Н. О. Заходи кримінально-правового характеру. *Заходи кримінально-правового впливу : проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 7 лют. 2014 р. Одеса. 2014. С. 18–20.
- ⁵⁵ Козаченко О. В. Застосування інших кримінально-правових заходів як альтернатива кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 2. С. 39–41; Козаченко О. Теоретичне визначення змісту та меж застосування кримінально-правових заходів. *Право України*. 2005. № 10. С. 41–43.
- ⁵⁶ Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозиуму, 23–24 вер. 2011 р. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 332–334; Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 63–67.
- ⁵⁷ Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6–7; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

А. М. Яценко⁵⁸ та ін., у своїх працях приділяли увагу тільки особам, до яких відповідні заходи за наявності необхідних підстав можуть (повинні) бути застосовані, та суду як єдиному органу, спеціально уповноваженому на їх застосування, водночас не виокремлювали інших учасників, які забезпечують своєчасне і належне застосування кримінально-правових заходів безпеки з метою виконання судового рішення.

Спірність поглядів учених із проблем підстав застосування кримінально-правових заходів безпеки до осіб, які перебувають у так званому «небезпечному стані», зводиться до двох діаметрально протилежних точок зору. Так, одну групу прибічників складають учені (Е. Л. Біктимеров, Ф. Б. Гребенкін, А. Ю. Єпіхін, Н. Є. Крилова, С. І. Курганов, А. А. Павлова, А. В. Серебреннікова, М. В. Щедрін, В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов, Є. М. Вечерова, Н. О. Гуторова, О. В. Козаченко, І. А. Лозінська, І. І. Митрофанов, А. В. Савченко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, А. М. Яценко), які підставою застосування до особи заходів безпеки вважають вчинене нею суспільно небезпечне діяння, не залежно від того, містить воно у собі усі необхідні елементи та ознаки складу злочину, чи ні⁵⁹. Інші учені

⁵⁸ Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. 349 с.

⁵⁹ Биктимеров Э. Л. Иные меры уголовно-правового характера и их роль в осуществлении задач уголовного права России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Саратов. гос. акад. права. Саратов, 2009. С. 48, 49; Гребенкин Ф. Б. Понятие, признаки и виды иных мер уголовно-правового характера. *Системность в уголовном праве* : материалы II Российского конгресса уголовного права, 31 мая–1 июня 2007 г. Москва : Проспект, 2007. С. 127; Епихин А. Ю. Обеспечение безопасности личности в системе воздействия на преступность. *Реагирование на преступность: концепции, закон, практика* : сборник статей / редкол.: А. И. Долгова, В. В. Астанин и др. Москва : Российская криминологич. ассоциация, 2002. С. 130; Крилова Н. Е., Серебренникова А. В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) : учеб. пособ. Москва, 1997. С. 159; Курганов С. И. Меры уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2007. № 2. С. 59; Павлова А. А. Иные меры уголовно-правового характера : дисс. ... канд. юрид. наук :

12.00.08 / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва, 2011. С. 136, 137; Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 63, 127; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 43, 190; Щедрин Н. В. Меры безопасности как средство предупреждения преступности : автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2001. с. 12; Велика українська юридична енциклопедія: в 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. С. 404; Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 124, 126; Гуторова Н. О. Заходи кримінально-правового характеру. *Заходи кримінально-правового впливу : проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 7 лют. 2014 р. Одеса. 2014. С. 19; Козаченко О. В. Застосування інших кримінально-правових заходів як альтернатива кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 2. С. 39; Козаченко О. Теоретичне визначення змісту та меж застосування кримінально-правових заходів. *Право України*. 2005. № 10. С. 43; Лозінська І. А. До питання про поняття і зміст заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 188; Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. С. 451; Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 288–293; Фріс П. Л. До питання про підстави застосування кримінально-правових заходів безпеки. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 24 квіт. 2009 р. Донецьк : Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. С. 33; Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ : Фоліант, 2014. С. 493; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний*

(І. Е. Звечаровський, К. М. Карпов, С. Г. Келіна, Є. Д. Медведєв, Т. В. Непомнящая, О. С. Пунігов, О. Л. Ременсон, І. М. Горбачова, Ю. А. Пономаренко, З. М. Сюсюкало, В. О. Туляков), навпаки, підставою застосування до особи досліджуваних заходів називають вчинення нею виключно злочину⁶⁰.

вісник України. 2013. № 22 (935). С. 5; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. С. 279; Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. С. 24, 25.

⁶⁰ Звечаровский И. Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды. *Законность*. 1999. № 3. С. 38; Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ом. акад. МВД РФ. Омск, 2010. С. 14; Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 54; Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 46; Непомнящая Т. В. Меры уголовно-правового характера. *Вестник Омского университета. Серия: Право*. 2008. № 3 (16). С. 262; Непомнящая Т. В. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, юридическая природа, система. *Правоприменение*. 2017. Т. 1. № 1. С. 116; Пунигов А. С. Меры уголовно-правового характера: проблемы определения понятия. *Актуальные проблемы российской права*. 2007. № 1 (4). С. 466; Ременсон А. Л. Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных : автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.08. Томск, 1965. С. 38; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 11; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 52; Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозіуму, 23–24 вер. 2011 р. Львів :

Таким чином, незважаючи на плідну наукову діяльність учених-криміналістів у сфері дослідження ними проблем заходів безпеки, у науці кримінального права досі є чимало питань, які потребують подальшого вивчення чи удосконалення, оскільки саме від ступеня їх розробленості значною мірою залежить належна нормативна регламентація досліджуваних заходів у законі України про кримінальну відповідальність та ефективність їх реалізації на практиці.

1.2 Історія становлення і розвитку інституту кримінально-правових заходів безпеки

Зрозуміти сутність інституту кримінально-правових заходів безпеки можливо тільки шляхом вивчення історії його становлення і розвитку. Використовуючи відповідні знання, можна дослідити генезис доктринального розуміння зазначеного інституту, простежити джерела його виникнення та розвитку, встановити негативні риси, які були йому притаманні в минулому, те, від чого слід відмовитися сьогодні і на що необхідно звернути увагу в майбутньому. Як слушно зазначає О. Ф. Кістяківський, тільки історія може дати пояснення причин і сучасного стану кримінального права, та стану його в попередні періоди⁶¹.

Варто зазначити, що історія становлення і розвитку інституту кримінально-правових заходів безпеки не є багатою

Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 334; Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 66, 67; Сюсюкало З. М. Поняття заходів кримінально-правового впливу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 236; Туляков В. О. Заходи безпеки у кримінальному праві як засіб протидії організованій злочинності. *Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 квіт. 2005 р. Львів, 2005. Ч. 1. С. 49.

⁶¹ Кістяковский А. Ф. Элементарный учебник Общего уголовного права. Киев, 1882. С. 10.

на різні теоретичні надбання та законодавче регулювання цієї проблеми. Практично відсутні праці, які б стосувалися вивчення історичного аспекту зазначеного інституту, й у юридичній літературі. Зокрема, серед зарубіжних учених частково історичні етапи генези кримінально-правової доктрини з питання становлення інституту заходів безпеки досліджував М. В. Щедрін, який виділяє такі історичні етапи його становлення⁶²:

- 1) виникнення теорії заходів безпеки та її розвиток у межах позитивістської школи;
- 2) перехід теорії у сферу законодавства;
- 3) етап послідовного «суспільного розчарування» у заходах безпеки;
- 4) повторне звернення до заходів некарального впливу в 50–х рр. ХХ ст.;
- 5) сучасний період «зовнішнього теоретичного затишшя».

У теорії вітчизняного кримінального права також є одна спеціальна дисертаційна робота, виконана І. М. Горбачовою, у якій проаналізовано питання історичного періоду їх виникнення і розвитку, а саме автор вважає за доцільне історію досліджуваних заходів поділяти на шість основних етапів⁶³:

- 1) зародження ідей профілактики злочинності та захисту суспільства від суспільно небезпечних осіб і криміногенних ситуацій у руслі класичної школи кримінального права ХVІІІ ст.;
- 2) формування і теоретичне оформлення теорії заходів безпеки в межах антропологічної та соціологічної шкіл кримінального права;
- 3) запровадження здобутків теорії у кримінальне законодавство зарубіжних держав на рубежі ХІХ–ХХ ст.;

⁶² Щедрін Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 8–23.

⁶³ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 44.

4) період теоретичного та практичного занепаду заходів безпеки, що найперше зумовлювалося встановленням тоталітарних режимів;

5) відродження ідей теорії заходів безпеки у межах нового соціального руху в 50–х рр. ХХ ст.;

6) сучасний етап, якому притаманні паралельний розвиток ідей реституції та компенсації, поєднання постмодерністської системи заходів кримінально-правового впливу на особу та її оточення: заходи покарання; заходи безпеки; заходи компенсації; заходи соціального захисту.

Однак, незважаючи на це, окреслене питання досі потребує належного наукового вивчення та обґрунтування, оскільки зазначене вище дослідження І. М. Горбачова здійснила у порівняльно-правовому аспекті, і значна увага ученої приділялася кримінальному законодавству окремих зарубіжних держав, а не України.

Історію становлення і розвитку інституту кримінально-правових заходів безпеки в Україні необхідно розглядати через призму особливостей розвитку держави та кримінального права в цілому шляхом аналізу відповідних нормативно-правових актів, які існували та діють на її території. У зв'язку з цим доцільно умовно виділяти такі історичні етапи його становлення і розвитку:

1-й етап – становлення і розвиток інституту кримінально-правових заходів безпеки в період входження України до складу Австрійської (згодом Австро-Угорської) та Російської імперій (1784–жовтень 1917 рр.);

2-й етап – становлення і розвиток інституту кримінально-правових заходів безпеки в радянський період і до моменту ухвалення КК України (жовтень 1917–вересень 1991 рр.);

3-й етап – становлення і розвиток інституту кримінально-правових заходів безпеки з моменту ухвалення КК України і до сучасного періоду розвитку України (з 1 вересня 2001 року і до сьогодні).

А зараз більш детально про особливості становлення і розвитку інституту кримінально-правових заходів безпеки з урахуванням виокремлених вище історичних етапів формування України як суверенної, незалежної, демократичної,

соціальної та правової держави, яка сторіччями була позбавлена самостійності у питаннях створення національного законодавства та реалізації власної кримінально-правової політики.

1-й етап – становлення і розвиток інституту кримінально-правових заходів безпеки в період входження України до складу Австрійської (згодом Австро-Угорської) та Російської імперій (1784–жовтень 1917 рр.). Із середини XVIII ст. до 1991 р. Україна була складовою спочатку Австрійської (згодом – Австро-Угорської) та Російської імперій, а згодом – СРСР. Це означає, що на її території в повному обсязі діяло кримінальне законодавство тих метрополій, у складі яких вона знаходилася. Саме такий значний «австрійський» та «російський» відбиток на історії кримінального законодавства України, на думку М. Й. Коржанського, дає підстави стверджувати про її «бідність» і «практичну відсутність»⁶⁴. Зокрема, особливе місце серед пам'яток правової культури України в період входження її до складу Австрійської (згодом Австро-Угорської) імперії слід відводити таким нормативно-правовим актам, як: Кримінальне Уложення (Терезіана) 1768 року, Кримінальне Уложення (Кримінальний закон про злочини і покарання) 1787 року, Кримінальне Уложення 1797 року, Кримінальне Уложення (Францішкана) 1803 року та в ред. 1852 року (Загальний кримінальний кодекс Францишка–Юзефа), а в період входження до складу Російської імперії – Власне Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року та Кримінальне Уложення 1903 року.

Варто зазначити, що Кримінальне Уложення (Терезіана) 1768 року, Кримінальне Уложення (Кримінальний закон про злочини і покарання) 1787 року, Кримінальне Уложення 1797 року, Кримінальне Уложення (Францішкана) 1803 року та в ред. 1852 року (Загальний кримінальний кодекс Францишка–Юзефа) та Власне Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року єдиними заходами кримінально-правового характеру регламентували виключно заходи покарання, які поділялися на

⁶⁴ Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна : курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. С. 52.

основні та додаткові. Більше того, Кримінальне Уложення (Терезіана) 1768 року та Кримінальне Уложення (Кримінальний закон про злочини і покарання) 1787 року характеризувалися своєю надмірною суворістю. Так, наприклад, Кримінальне Уложення (Терезіана) 1768 року передбачало такі основні покарання, як: смертна кара; тюремне ув'язнення; заслання; проганяння крізь стрій; громадські роботи; штрафи. До додаткових покарань належали: усунення з посади; позбавлення деяких прав, які застосовувалися на розсуд судді; конфіскація майна тощо⁶⁵.

Практично аналогічними були заходи покарання й у Кримінальному Уложенні (кримінальному законі про злочини і покарання) 1787 року (Глава II «Кримінальні покарання в цілому» (§ 10–39))⁶⁶.

Кримінальне Уложення 1797 року дещо пом'якувало суворість покарань. Зокрема, було скасовано публічні покарання – удари, таврування і заковування.

Кримінальне Уложення (Францішкана) 1803 року та в ред. 1852 року (Загальний кримінальний кодекс Францишка–Юзефа) було ще більш демократичним, оскільки основними покараннями, крім смертної кари та позбавлення волі, вважалися також арешт, домашній арешт, штраф, догана, а додатковими – конфіскація майна, заборона проживати у певній місцевості, поліцейський нагляд (аналог сучасного адміністративного нагляду), тримання в будинку примусової праці, штрафи тощо⁶⁷.

Дещо схожою була система заходів покарання й у Власному Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року, яке є першим в історії РФ кодифікованим нормативно-правовим актом (КК), що у другій половині XIX–на початку XX ст. діяв на території Російської імперії, у т. ч. українських губерній, які

⁶⁵ Бойко І. Покарання на українських землях за кримінальним законодавством Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.) *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 59. С. 73, 74.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Там само. С. 76.

були у її складі, та поділявся на Загальну і Особливу частини, які містили у собі норми, що регламентували загальні питання кримінального права та встановлювали кримінальну відповідальність за вчинення конкретних суспільно небезпечних діянь. Зокрема, з аналізу його положень очевидно, що регламентовані ним додаткові покарання були значно різноманітнішими і за метою застосування подібні із кримінально-правовими заходами безпеки, оскільки у їх якості до винних широко застосовувалися різного роду «поразки» у правах (позбавлення правового стану; позбавлення службових прав і привілеїв; позбавлення сімейних прав – поразка батьківських прав, поразка майнових прав, заборона займатися ремеслом); обмеження вибору місця проживання; поліцейський нагляд (аналог сучасного адміністративного нагляду); висилка власних громадян за кордон; заборона проживати в столицях або в певних місцях; відібрання майна (предметів, заборонених до вживання в цивільному обігу; предметів, що слугували засобом для вчинення злочину; предметів, здобутих в результаті вчинення злочину) і знищення наслідків злочинної діяльності⁶⁸. Водночас відібрання зазначених вище предметів не ототожнювалося із їх вилученням як речових доказів, що мали процесуальне значення у справі⁶⁹.

Вперше на нормативному рівні система заходів кримінально-правового характеру була диференційована у Кримінальному Уложенні Російської імперії 1903 року, оскільки у ньому, крім заходів покарання, регламентувалися також інші заходи кримінально-правового характеру, зокрема, так звані заходи соціального захисту, які класифікувалися на два види⁷⁰:

⁶⁸ Алексеев В. И. Институт лишения прав как дополнительное наказание по Уложению о наказаниях 1845 года. *Российский следователь*. 2006. № 4. С. 59, 61.

⁶⁹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции. Часть Общая: в 2-х т. Т. 2 / сост. и отв. ред. Н. И. Загородников. Москва : Изд-во «Наука», 1994. С. 117.

⁷⁰ Уголовное уложение от 22 марта 1903 года : Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти т. Т. 9 / под общ. ред. О. И. Чистякова. Москва, 1994. С. 271.

1) заходи соціального захисту, які призначалися за діяння, що не є злочинами;

2) заходи соціального захисту, які призначалися як додаткові покарання.

Зокрема, до першої категорії належали заходи, які застосовувалися щодо розумово й морально дефективних осіб, – поміщення до установи на примусове лікування, а до другої категорії – заборона займати певну посаду, займатися певною діяльністю, а також видалення з певного місця (висилка)⁷¹. Коментуючи положення Кримінального Уложення Російської імперії 1903 року, М. С. Таганцев до заходів, що призначалися за діяння, які не були злочинами, відносив⁷²:

а) заходи щодо неповнолітніх віком від 10 до 17 років, які вчинили злочинне діяння у стані неосудні: передання під відповідальний нагляд; поміщення до виховно-виправного закладу; передача до монастиря; вирок про направлення до особливих приміщень при в'язницях і арештних будинках;

б) заходи щодо інших осіб, які вчинили злочинне діяння у стані неосудні (божевільних): передання під відповідальний нагляд; поміщення до лікарського закладу.

Згідно положень Кримінального Уложення Російської імперії 1903 року передбачалося також застосування до особи такого заходу, як опублікування вироку, що здійснювалося за рахунок засудженого в урядових або приватних виданнях.

2-й етап – становлення і розвиток інституту кримінально-правових заходів безпеки в радянський період і до моменту ухвалення КК України (жовтень 1917–вересень 1991 рр.). У радянський період кримінально-правова доктрина створювалася за принципом верховенства «революційної совісні

⁷¹ Уголовное уложение от 22 марта 1903 года : Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти т. Т. 9 / под общ. ред. О. И. Чистякова. Москва, 1994. С. 271.

⁷² Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции. Часть Общая: в 2-х т. Т. 2 / сост. и отв. ред. Н. И. Загородников. Москва : Изд-во «Наука», 1994. С. 204, 205.

та революційної правосвідомості», а не законності⁷³, що й обумовило відсутність до 1922 року універсальності у системі злочинів та заходів кримінально-правового характеру. З утворенням УСРР (з 30 січня 1937 року – УРСР) законодавство про кримінальну відповідальність базувалося на основі правотворчої та правозастосовної практики РСФРР (з 21 січня 1937 року – РРФСР). Зокрема, для забезпечення єдності застосування кримінального законодавства на території держави було прийнято Керівні засади з кримінального права РСФРР 1919 року, які узагальнювали судово-трибунальну практику.

Цей нормативний документ складався з норм Загальної та Особливої частин. Так, у ст. 25 Керівні засади з кримінального права РСФРР 1919 року закріплювали приблизні види покарань (навіювання; вираження громадського осуду; зобов'язання вчинити дії, не пов'язані з фізичним позбавленням (наприклад, пройти відомий курс навчання); оголошення під бойкотом; виключення із об'єднання на певний час чи назавжди; відновлення, а при неможливості – відшкодування заподіяної шкоди; звільнення з посади; заборона обіймати ту чи іншу посаду або виконувати ту чи іншу роботу; конфіскація майна (повна або часткова); позбавлення політичних права; оголошення ворогом революції або народу; примусові роботи без поміщення в місця позбавлення волі; позбавлення волі на певний строк або на невизначений строк до настання відомої події; оголошення поза законом; розстріл; поєднання вище зазначених видів покарання)⁷⁴.

Не зважаючи на таку множинність заходів покарання, у зазначеному вище нормативно-правовому акті містилися також положення, які вказували на можливі випадки не застосування їх до відповідних осіб. Так, не підлягали суду і покаранню неповнолітні до 14 років. До них застосовувалися тільки виховні

⁷³ Соловей Д. Ю. Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.). автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. С. 8.

⁷⁴ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / под ред. И. Т. Голякова. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1953. С. 60.

заходи (заходи пристосування). Такі ж заходи застосовувалися й щодо осіб перехідного віку – 14-18 років, які діяли без розуміння (усвідомлення) своєї поведінки, якщо по відношенню до них можливий медико-педагогічний вплив (ст. 13)⁷⁵. Зокрема, комісії у справах по неповнолітніх у таких випадках дозволялося застосовувати наступні заходи виховного характеру з метою здійснення медико-педагогічного впливу на неповнолітніх (в Інструкції Комісіям у справах по неповнолітніх 1920 року ці заходи так і називалися – «заходи медико-педагогічного характеру»)⁷⁶:

- а) бесіда, роз'яснення, зауваження вчителя;
- б) переконання і залишення на волі під наглядом батьків, родичів, опікунів, піклувальників;
- в) направлення на відповідну роботу;
- г) направлення в школу;
- г) відправлення на батьківщину;
- д) направлення до дитячого будинку або в одну із лікувально-виховних колоній чи заклад;
- е) поміщення у спеціальне ізоляційне відділення психіатричних закладів;
- е) передача неповнолітнього в суд: у разі визнання недоцільним застосовувати зазначені вище заходи; при рецидивах; при систематичних втечах з дитячого будинку; за наявності явної небезпеки для оточуючих у разі залишення неповнолітнього на волі.

Суду і покаранню не підлягали також особи, які вчинили діяння у стані душевної хвороби, зокрема, в такому стані, коли на момент його вчинення вони повністю не усвідомлювали і не могли керувати своєю поведінкою, або усвідомлювали свою поведінку на момент вчинення діяння, але захворіли на душевну хворобу до моменту винесення вироку. До таких осіб

⁷⁵ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / под ред. И. Т. Голякова. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1953. С. 59, 69.

⁷⁶ Там само. С. 76.

застосовувалися тільки лікувальні заходи і заходи застереження (ст. 14)⁷⁷.

Усе вище зазначене дозволяє констатувати, що Керівні засади з кримінального права Російської імперії 1919 року хоча безпосередньо й не закріплювали поняття «заходи безпеки» та не поділяли усю сукупність заходів кримінально-правового характеру на заходи покарання та заходи безпеки, але частково регламентували останні, до яких за своєю правовою природою доцільно відносити саме: виховні заходи (заходи пристосування); лікувальні заходи та заходи застереження.

Процес посилення революційної законності в умовах НЕПу обумовив прийняття у 1922 році КК УСРР, Загальна частина якого базувалася на положеннях Керівних засад з кримінального права РСФРР 1919 року та КК РСФРР 1922 року. Однак особливістю КК УСРР 1922 року було те, що законодавець у ст. 5 чітко поділяв усі заходи кримінально-правового характеру на заходи покарання та інші заходи соціального захисту, які застосовуються з метою (ст. 8 КК)⁷⁸:

1) загального попередження нових порушень як зі сторони правопорушника, так і зі сторони інших нестійких елементів суспільства;

2) пристосування правопорушника до умов суспільного життя шляхом виправно-трудового впливу на нього;

3) позбавлення правопорушника можливості повторно вчиняти в майбутньому злочини.

Зокрема, відповідно до положень ст. 46 зазначеного вище Кодексу до інших заходів соціального захисту належали⁷⁹:

⁷⁷ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / под ред. И. Т. Голякова. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1953. С. 59; Шишов О. Ф. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР 1919 года – памятник советской уголовно-правовой мысли. *Правоведение*. 1980. № 3. С. 84.

⁷⁸ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / под ред. И. Т. Голякова. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1953. С. 117.

⁷⁹ Там само. С. 121.

- 1) поміщення у заклад для розумово чи морально дефектних;
- 2) примусове лікування;
- 3) заборона обіймати ту чи іншу посаду або займатися тією чи іншою діяльністю або промислом;
- 4) виселення з відповідної місцевості.

Більше того, до осіб, які не досягли 14-річного віку застосовувалися заходи медико-педагогічного характеру. Застосування останніх допускалося також й щодо неповнолітніх віком від 14 до 16 років, якщо цього буде достатньо для досягнення цілей покарання (ст. 18 КК)⁸⁰.

31 жовтня 1924 року було прийнято Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік. Вони були першим загальносоюзним нормативно-правовим актом, який містив переважно норми Загальної частини кримінального права і започаткував новий етап розвитку радянського кримінального законодавства. Це пояснюється тим, що, по-перше, цей документ найбільш яскраво відображав необхідність посилення кримінальної репресії як основу кримінально-правової політики більшовицької держави у наступні більш як тридцять років. По-друге, під впливом цього нормативного акту аж до розпаду СРСР (грудень 1991 року) розвиток структури кримінального законодавства формально здійснювався на двох рівнях – загальносоюзному і республіканському⁸¹.

Що стосується дослідження системи заходів кримінально-правового характеру, передбачених Основними засадами кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 року, то необхідно констатувати, що зазначений вище нормативно-правовий акт поняттям «покарання» не оперував, а всі заходи кримінально-правового характеру об'єднувалися в одне родове поняття – «заходи соціального захисту» (Розділ III

⁸⁰ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / под ред. И. Т. Голякова. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1953. С. 118.

⁸¹ Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посіб. Львів : Ліга-Прес. 2007. С. 59.

«Заходи соціального захисту та їх застосування судом»⁸², які поділялися на три групи⁸³:

- а) заходи судово-виправного характеру;
- б) заходи медичного характеру;
- в) заходи медико-педагогічного характеру.

Зокрема, заходи судово-виправного характеру за правовою природою були заходами, які чинним КК України регламентуються як заходи покарання, і застосовувалися тільки щодо осіб (за винятком малолітніх до 14 років), які (ст. 6)⁸⁴:

1) діючи умисно, передбачали суспільно небезпечний характер наслідків своїх діянь, бажали цих наслідків або свідомо допускали їх настання;

2) діючи з необережності, не передбачали наслідків своїх діянь, хоча повинні були їх передбачити, або легковажно розраховували на їх відвернення.

Відповідно до положень ст. 13 Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 року заходами судово-виправного характеру вважалися такі заходи, як⁸⁵:

а) оголошення ворогом працюючих з позбавленням громадянства Союзу РСР та вигнанням за межі Союзу РСР назавжди;

б) позбавлення волі з суворою ізоляцією;

в) позбавлення волі без суворої ізоляції;

г) примусові роботи без позбавлення волі;

г) «поразки» у правах (позбавлення активного і пасивного виборчого права; позбавлення права займати виборні посади в громадських організаціях; позбавлення права обіймати певні державні посади; позбавлення права носити почесне звання; позбавлення батьківських прав; позбавлення права на пенсії, які

⁸² Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посіб. Львів : Ліга-Прес. 2007. С. 58, 59.

⁸³ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / под ред. И. Т. Голякова. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1953. С. 200.

⁸⁴ Там само. С. 200–201.

⁸⁵ Там само. С. 202.

видаються в порядку соціального страхування і державного забезпечення, і на допомогу за безробіттям, яка видається в порядку соціального страхування);

д) вигнання за межі Союзу РСР на певний строк;

е) вигнання за межі союзних республік або за межі окремої місцевості з поселенням в тих чи інших місцевостях або без такого поселення, із заборонаю проживати в тих чи інших місцевостях або без такої заборони;

є) звільнення з посади;

ж) заборона обіймати ту чи іншу посаду або займатися тією чи іншою діяльністю або промислом;

з) громадський осуд;

і) конфіскація майна;

ї) штраф;

к) попередження.

Заходи медичного характеру могли бути застосовані до осіб, що вчинили злочин у стані хронічної душевної хвороби чи тимчасового розладу душевної діяльності, або в такому хворобливому стані, коли не могли усвідомлювати свої дії чи керувати ними, а також до тих осіб, які хоч і діяли в стані душевної рівноваги, проте до моменту постановлення вироку захворіли на душевну хворобу (ст. 7)⁸⁶. До такого роду заходів належали (ст. 15)⁸⁷:

1) примусове лікування;

2) поміщення у медико-ізоляційний заклад.

Заходи медико-педагогічного характеру в обов'язковому порядку застосовувалися до малолітніх. Щодо неповнолітніх вони підлягали застосуванню тільки в тих випадках, коли відповідними органами буде визнано неможливим застосування до таких осіб заходів соціального захисту судово-виправного характеру (наприклад, у випадку вчинення особою, яка не досягла 18-річного віку, злочину, що не становить значної суспільної небезпеки, та наявності можливості її виправлення

⁸⁶ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / под ред. И. Т. Голякова. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1953. С. 201.

⁸⁷ Там само. С. 203.

без застосування заходів судово-виправного характеру). В усіх інших випадках питання про застосування заходів медико-педагогічного характеру вирішувалося судом (ст. 8)⁸⁸. Зокрема, такими заходами згідно положень Основних засад кримінального законодавства Союзу і союзних республік 1924 року вважалися (ст. 16)⁸⁹:

а) передача неповнолітнього під нагляд батьків, родичів або інших осіб, установ чи організацій;

б) поміщення в спеціальний лікувально-виховний заклад.

Чинний на той час Виправно-трудоий кодекс УРСР, що був прийнятий 23 жовтня 1925 року, передбачав такі заклади для застосування заходів соціального захисту медико-педагогічного характеру (ст. 46)⁹⁰:

1) трудові будинки для неповнолітніх правопорушників;

2) трудові будинки для правопорушників із робітничохристиянської молоді.

Ухвалення протягом 1923-1926 рр. низки суттєвих змін до Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 року зумовили видання КК УСРР 1927 року, у якому залишилася основоположною ідея соціологічної школи кримінального права, що свідчило про його правонаступність Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 року. Зокрема, відповідно до положень ст. 5 КК УСРР 1927 року із деякими редакційними уточненнями аналогічно поділяв усі заходи соціального захисту на⁹¹:

1) заходи судово-виправного характеру;

2) заходи медичного характеру;

3) заходи медико-педагогічного характеру.

⁸⁸ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / под ред. И. Т. Голякова. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1953. С. 201.

⁸⁹ Там само. С. 203.

⁹⁰ Собрание узаконений УССР. *Ведомости Верховного Совета УССР (ВВС)*. 1935. № 22. Ст. 126.

⁹¹ Кримінальний кодекс УРСР. Міністерство юстиції УРСР. Київ : «Державне видавництво політичної літератури УРСР», 1950. С. 3.

Водночас у ст. 6 зазначеного вище Кодексу зверталася увага на те, що метою застосування відповідних заходів до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, було⁹²:

- а) загальне попередження злочинності;
- б) позбавлення можливості осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, повторно вчиняти нові злочини;
- в) пристосування таких осіб до умов вільного співжиття працюючих.

Заходами соціального захисту судово-виправного характеру як і в Основних засадах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 року вважалися (ст. 21 КК)⁹³:

1) оголошення ворогом працюючих з позбавленням громадянства Союзу РСР та вигнанням за межі Союзу РСР назавжди;

2) позбавлення волі з суворою ізоляцією;

3) позбавлення волі без суворої ізоляції;

4) примусові роботи без позбавлення волі;

5) «поразки» у правах (позбавлення активного і пасивного виборчого права; позбавлення права займати виборні посади в громадських організаціях; позбавлення права обіймати певні державні посади; позбавлення права носити почесне звання; позбавлення батьківських прав; позбавлення права на пенсії, які видаються в порядку соціального страхування і державного забезпечення, і на допомогу за безробіттям, яка видається в порядку соціального страхування);

6) вигнання за межі Союзу РСР на певний строк;

7) вигнання за межі союзних республік або за межі окремої місцевості з поселенням в тих чи інших місцевостях або без такого поселення, із заборонаю проживати в тих чи інших місцевостях або без такої заборони;

8) звільнення з посади;

9) заборона обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю або промислом;

10) громадський осуд;

⁹² Кримінальний кодекс УРСР. Міністерство юстиції УРСР. Київ : «Державне видавництво політичної літератури УРСР», 1950. С. 3.

⁹³ Там само. С. 6–7.

- 11) конфіскація майна;
- 12) штраф;
- 13) попередження.

Зазначені вище заходи застосовувалися виключно до осіб (за винятком малолітніх до 14 років), які (ст. 9 КК)⁹⁴:

а) діючи умисно, передбачали суспільно небезпечний характер наслідків своїх діянь, бажали цих наслідків або свідомо допускали їх настання;

б) діючи з необережності, не передбачали наслідків своїх діянь, хоча повинні були їх передбачити, або легковажно розраховували на їх відвернення.

Аналогічними із заходами, передбаченими Основними засадами кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 року, були у КК УРСР 1927 року заходи соціального захисту медичного, які застосовувалися осіб, що вчинили злочин у стані хронічної душевної хвороби чи тимчасового розладу душевної діяльності, або в такому хворобливому стані, коли не могли усвідомлювати свої дії чи керувати ними, а також до тих осіб, які хоч і діяли в стані душевної рівноваги, проте до моменту постановлення вироку захворіли на душевну хворобу (ст. 10 КК), законодавець відносив (ст. 23 КК). Зокрема, до таких заходів належали⁹⁵:

- 1) примусове лікування;
- 2) поміщення у медико-ізоляційний заклад.

Особливістю заходів соціального захисту медико-педагогічного характеру, на відміну від таких же заходів, регламентованих Основними засадами кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 року, було те, що законодавець у КК УРСР 1927 року передбачив можливість не тільки передавати неповнолітнього під нагляд батьків, родичів або інших осіб, установ чи організацій; поміщати його в спеціальний лікувально-виховний заклад, а й встановлення над ним опіки (ст. 27 КК)⁹⁶.

⁹⁴ Кримінальний кодекс УРСР. Міністерство юстиції УРСР. Київ : «Державне видавництво політичної літератури УРСР», 1950. С. 4.

⁹⁵ Там само. С. 4, 7.

⁹⁶ Там само. С. 7–8.

Заходи медичного та медико-педагогічного характеру застосовувалися до особи-правопорушника тільки тоді, коли її виправлення можливе без застосування до неї заходів судово-виправного характеру. Так, наприклад, заходи соціального захисту медико-педагогічного характеру застосовувалися до суспільно небезпечного неповнолітнього правопорушника у випадку, коли ця небезпечність зумовлювалася:

а) відсутністю або недостатністю виховного нагляду над ним;

б) патологічною (хворобливою) психічною організацією;

в) зазначеними вище обставинами в цілому.

КК УРСР 1960 року у ч. 2 ст. 1, що визначала його завдання, не передбачав жодних інших заходів кримінально-правового характеру, окрім покарання⁹⁷. Однак, незважаючи на це, існувало чимало примусових заходів, які не належали до системи покарання. Так, найбільш детально у КК УРСР 1960 року були представлені примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру та призначення громадського вихователя, які містилися в одній Главі, зокрема Главі III, незважаючи на те, що вони суттєво відрізнялися один від одного за своєю правовою природою, підставами і цілями застосування. Зокрема, примусове психіатричне лікування могло здійснюватися у психіатричних лікарнях загального і спеціального типів залежно від характеру психічного захворювання, небезпечності особи для суспільства і тяжкості вчинених суспільно небезпечних діянь. До осіб, які після вчинення злочину захворіли на психічне захворювання, за рішенням суду згідно ч. 1 ст. 13 КК УРСР 1960 року могли застосовуватися такі види примусових заходів медичного характеру, як⁹⁸:

1) направлення до психіатричної лікарні загального типу;

2) направлення до психіатричної лікарні спеціального типу;

3) передача на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом.

⁹⁷ Уголовный кодекс УССР : Закон УССР от 28 дек. 1960 г. № 2001–05. *Ведомости Верховного Совета УССР (ВВС)*. 1961. № 2. Ст. 14.

⁹⁸ Там само.

Як критерій для диференціації примусових заходів медичного характеру виступав ступінь суспільної небезпечності психічно хворого.

Проте Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 лютого 1988 року № 5397–ХІ «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР»⁹⁹ система цих заходів була змінена, а саме до них почали включати:

а) направлення до психіатричної лікарні зі звичайним наглядом;

б) направлення до психіатричної лікарні з посиленням наглядом;

в) направлення до психіатричної лікарні з суворим наглядом.

Тобто внесені зміни диференціювали види лікувальних закладів, а передача на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом не розглядалася вже як різновид примусових заходів медичного характеру.

У ст. 12 Основних засад кримінального законодавства Союзу і союзних республік 1991 року, які з певних причин так і не набули чинності, вже не було положень про психічний стан особи після вчинення нею злочину. Більше того, у ст. 15 цих же Основних засад уперше в історії розвитку радянського кримінального законодавства було формалізовано поняття обмеженої осудності, яке сьогодні практично без змін використане законодавцем у ст. 20 чинного КК України¹⁰⁰.

Що стосується примусових заходів виховного характеру, то КК 1960 року передбачав, що суд міг застосувати відповідні заходи до неповнолітнього, який вчинив злочин невеликої тяжкості, у випадку, коли визнає, що його виправлення можливо

⁹⁹ Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 10 лют. 1988 р. № 5397–ХІ. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1988. № 8. Ст. 212.

¹⁰⁰ Основы уголовного законодательства Союза ССР и республик. *Вестник Верховного Суда СССР*. 1991. № 11. С. 27–43.

без застосування покарання (ч. 3 ст. 10 КК). Зокрема, до таких заходів згідно ст. 11 зазначеного вище Кодексу належали¹⁰¹:

1) передача винного під нагляд родичів чи осіб, які їх замінюють;

2) передача винного під нагляд громадської організації, трудового колективу чи окремим громадянам за їх згодою;

3) направлення винного у спеціальну навчально-виховну або лікувально-виховну установу для дітей і підлітків.

Суд мав право також у порядку, передбаченому Положенням про громадських вихователів неповнолітніх, затвердженим Указом Президії Верховної Ради УРСР від 26 серпня 1967 року № 284–VII¹⁰², визнати за необхідне призначити неповнолітньому громадського вихователя.

У зв'язку з прийняттям нового кримінального та кримінально-процесуального законодавства у 1961 року Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1961 року № 283–VII «Про затвердження Положення про комісії у справах неповнолітніх Української РСР»¹⁰³ було відновлено діяльність комісій у справах неповнолітніх, статус яких суттєво відрізнявся від статусу аналогічних комісій, що діяли раніше. Так, відповідно до ст. 1 вказаного Положення, комісії у справах неповнолітніх були основною координаційною ланкою у системі державних органів та організацій громадськості, що займалися виховною і профілактичною роботою серед неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечне діяння у віці, з якого не може наставати кримінальна відповідальність, або якщо вони були звільнені від кримінальної відповідальності у

¹⁰¹ Уголовный кодекс УССР : Закон УССР от 28 дек. 1960 г. № 2001–05. *Ведомости Верховного Совета УССР (BBC)*. 1961. № 2. Ст. 14.

¹⁰² Про затвердження Положення про громадських вихователів неповнолітніх : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 26 серп. 1967 р. № 284–VII. *Відомості Верховної Ради УРСР (BBP)*. 1967. № 34. ст. 243.

¹⁰³ Про затвердження Положення про комісії у справах неповнолітніх Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 30 груд. 1961 р. № 283–VII. *Відомості Верховної Ради УРСР (BBP)*. 1962. № 3. Ст. 51.

зв'язку із застосуванням до них саме примусових заходів виховного характеру на стадії досудового слідства¹⁰⁴.

Після проголошення Україною своєї незалежності законодавець переглянув окремі положення кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які не відповідали загальним тенденціям гуманізації та демократизації суспільства, і як наслідок – 23 грудня 1993 року законом України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України та до Положення про комісії у справах неповнолітніх Української РСР» № 3787–ХІІ¹⁰⁵ були внесені зміни до КК 1960 року, яким, зокрема, передбачалось, що з того часу тільки суд був наділений правом направляти неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечне діяння незалежно від свого віку, до спеціальної навчально-виховної чи лікувально-виховної установи для дітей і підлітків. Попри це, строк фактичної їх ізоляції не визначався, а неповнолітній звільнявся або після досягнення відповідного віку, або після фіксації факту його виправлення.

Кримінальному законодавству УРСР 1960 року були відомі також такі інститути, як «умовне засудження» та «відстрочка виконання покарання», які зазнавали постійних змін у редакції кримінально-правових норм. Зокрема, у перші роки радянської влади для застосування умовного засудження достатньою була наявність трьох підстав:

- а) вчинення злочину вперше;
- б) збіг тяжких особистих обставин;
- в) певний ступінь суспільної небезпеки, який не вимагає ізоляції від суспільства.

¹⁰⁴ Про затвердження Положення про комісії у справах неповнолітніх Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 30 груд. 1961 р. № 283–VII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1962. № 3. Ст. 51.

¹⁰⁵ Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України та до Положення про комісії у справах неповнолітніх Української РСР : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3787–ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 11. Ст. 48.

3-й етап – становлення і розвиток інституту кримінально-правових заходів безпеки з моменту ухвалення КК України і до сучасного періоду розвитку України (з 1 вересня 2001 року і до сьогодні). З 1 вересня 2001 року в дію впроваджується закон про кримінальну відповідальність суверенної України, що є початком розвитку її власної кримінально-правової політики.

Досліджуючи положення КК 2001 року впливає також те, що кримінальному праву України, як і попередньому кримінальному законодавству, яке поширювало свою дію на територію нашої держави, відомі не тільки заходи заохочення, заходи покарання, а й інші заходи, які за своєю правовою природою слід відносити до так званих кримінально-правових заходів безпеки. Однак, слід зауважити, що законодавець у чинному КК України частково називає зазначені вище заходи «іншими заходами кримінально-правового характеру», які регламентовані Розділом XIV Загальної частини КК України, куди включає: примусові заходи медичного характеру, піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом, примусове лікування та спеціальну конфіскацію (ст. ст. 92–96-2), а деякі із них регламентує як самостійні кримінально-правові інститути («Звільнення від покарання та його відбування» (Розділ XII), «Судимість» (Розділ XIII), «Обмежувальні заходи» (Розділ XIII–I), «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» (Розділ XV)) і вважає, скоріше за все, «іншими кримінально-правовими наслідками», про які згадується у ч. 3 ст. 3 КК України, що можуть настати для особи за вчинення нею суспільно небезпечного діяння. Зокрема, до останніх, на думку законодавця, належать такі заходи, як:

1) примусові заходи виховного характеру (ст. ст. 97–108 КК);

2) призначення вихователя (ч. 4 ст. 105 КК);

3) підтримуючі заходи, які включають в себе заходи (обов'язки, обмеження), які застосовуються до особи під час звільнення її від відбування покарання з випробуванням; звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років; звільнення

від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; умовно-дострокового звільнення її від відбування покарання (ст. ст. 75, 76, 79, 81, 89, 91-1, ч. 1 ст. 104, 107 КК);

4) обмежувальні заходи (ч. 1 ст. 91-1 КК).

Попри це, деякі заходи, які були регламентовані й КК України 1960 року, у КК 2001 року мають свої особливості. Так, наприклад, примусові заходи виховного характеру, які за чинним кримінальним законодавством України регламентовані Розділом XV («Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх»), що водночас свідчить про намагання законодавця зробити більш гуманними положення закону України про кримінальну відповідальність, ураховуючи вікові та соціально-психологічні особливості розвитку неповнолітнього під час визначення меж його кримінальної відповідальності, суд застосовує (може застосувати) до останнього, який:

а) вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості і звільнений від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання (ч. 1 ст. 97 КК);

б) до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинив суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України (ч. 2 ст. 97 КК);

в) вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості і звільнений судом від покарання, якщо визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання (ч. 1 ст. 105 КК).

Більше того, відповідно до ч. 2 ст. 105 чинного КК України, на відміну від КК 1960 року, до зазначених вище заходів належать:

1) застереження;

2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового

колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

І на завершення, що стосується інституту примусових заходів медичного характеру як різновиду кримінально-правових заходів безпеки, то КК України 2001 року, на відміну від КК 1960 року, порівняно детальніше регламентує його на нормативному рівні, а саме: з'явилося законодавче визначення мети зазначених заходів (ст. 92 КК), а також уперше на законодавчому рівні вирішено питання їх продовження, зміни або припинення застосування (ст. 95 КК). Щодо видів зазначених вище заходів, то розробники цього Кодексу залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб запропонували їх розподіл на (ч. 1 ст. 94 КК)¹⁰⁶.

а) надання амбулаторної допомоги в примусовому порядку;

б) госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним наглядом;

в) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом;

г) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом.

¹⁰⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341–III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25–26. Ст. 131; Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар. 5-те вид., переробл. та доп. / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Харків, 2008. С. 186; Науковий коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. Й. Коржанського. Київ, 2001. С. 156; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-е вид., переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. С. 231, 232.

Тобто з аналізу видів примусових заходів медичного характеру вбачається, що у 2001 року із прийняттям КК України частково відбулося їх механічне копіювання з КК 1960 року, але поряд із цим передбачено також новий, раніше не відомий вид – надання амбулаторної допомоги в примусовому порядку.

З усього вище наведеного вбачається, що періодизація становлення і розвитку інституту кримінально-правових заходів безпеки не охоплює:

- 1) період Київської Русі (800–1340 рр.);
- 2) період входження України до складу Литви, Польщі, Речі Посполитої (1340–1648 рр.);
- 3) Козацький період (1648–1784 рр.).

Це обумовлено особливостями розвитку національного кримінального законодавства, яке діяло на той час. Так, у період Київської Русі та феодалної роздробленості (800–1340 рр.) найважливішим джерелом права, яке в майбутньому мало безпосередній вплив на інші правові пам'ятки в історії України, була Руська Правда. Це кодифікований збірник стародавнього руського права, складений у Руській державі в XI–XII ст. на основі звичаєвого права, головним завданням якого попри привілейоване становище вищих прошарків суспільства було надати усім сторонам правового конфлікту можливість захищати свої права на життя, здоров'я і майно, а судовим органам – підставу для винесення справедливого вироку.

Система заходів кримінально-правового характеру за Руською Правдою була на той час досить простою і гуманною. Зокрема, простота обумовлена тим, що вона включала в себе виключно заходи покарання, які нормативно закріплювалися в достатньо обмеженому вигляді, однак мали широке застосування. Гуманний характер заходів покарання впливає із характеристики їх мети, яка, на думку І. Й. Бойка, відображала світоглядні позиції пращурів українців, які виробили особливу ментальність, правосвідомість на основі справедливості, доброзичливості, працьовитості, миролюбства, гідності, чесності¹⁰⁷. Так, до монголо-татарської навали Русь (чи не єдина

¹⁰⁷ Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (IX–XX ст.) : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Франка, 2013. С. 43.

в Європі) не знала смертної кари як юридично санкціонованого вбивства. Щоправда літопис засвідчує її застосування в окремих випадках у формі повішення, утоплення, спалення за вчинення злочинів проти держави¹⁰⁸. В одному випадку Руська правда дозволяла самосуд. Зокрема, зі злодієм могли розправитися лише тоді, коли його вночі спіймають на місці злочину¹⁰⁹. Кровна помста як найдавніший захід забезпечення охорони правопорядку також згодом попала під контроль держави і значно обмежилось її застосування, а саме у разі вчинення вбивства, заподіяння тяжких ран і сильних побоїв. Проте в середині XI ст. синами Ярослава Мудрого цей захід був замінений на грошовий викуп¹¹⁰. Тобто все це свідчить про те, що метою заходів покарання у період Київської Русі та феодальної роздробленості (800–1340 рр.) було не залякування населення, спричинення страждання чи приниження честі і гідності людини¹¹¹, а відшкодування потерпілому завданої шкоди (матеріальної та/або моральної) і поповнення княжої скарбниці¹¹².

У польсько-литовський період розвитку кримінального законодавства (1340–1569 рр.) серед нормативно-правових актів, якими визначалася система заходів кримінально-правового характеру, особливе місце займає Статут Великого князівства Литовського – це основний кодекс права Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтійського, що видавався у трьох основних редакціях 1529, 1566 і 1588 рр., які відомі як Литовські статuti. Джерелами Литовських статутів були звичаєве литовське, білоруське, українське право,

¹⁰⁸ Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : МАУП, 2007. С. 78; Захарченко П. П. Історія держави і права України. URL: http://sites.znu.edu.ua/ua_statehood_history/sereda/Microsoft_Word_-_zakharchenko_p__storVya_derzhavi_V_prava_ukra_ni.pdf.

¹⁰⁹ Там само.

¹¹⁰ Там само.

¹¹¹ Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (IX–XX ст.) : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Франка, 2013. С. 43.

¹¹² Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посіб. Львів : Ліга-Прес. 2007. С. 6.

відповідна місцева судова практика, Руська правда, польські судебники та кодекси інших держав.

Система заходів кримінально-правового характеру, яка отримала поширення в Литовсько-Руській та Польсько-Руській державах, зберігала загальні аутентичні особливості, які були закладені за часів застосування положень Руської Правди, і в цілому мала такий вигляд: основні покарання (конфіскація майна; грошові стягнення (головщина, нав'язка, гвалт, віра, заклад, шкода); смертна кара; тілесні покарання (болісні, калічицькі); тюремні ув'язнення; позбавлення честі) та додаткові покарання (конфіскація майна; вигнання за межі держави й оголошення поза законом (виволання); позбавлення спадкових прав; каяття; передання в тимчасову або довічну неволю; усунення з посади)¹¹³.

Дещо схожою була система заходів покарання й на території України у період входження її до складу Речі Посполитої (1569–1648 рр.), яка в себе включала: смертну кару; позбавлення честі (інфамія) та опалу (банацію); покарання біля ганебного стовпа; позбавлення волі; конфіскацію майна; приватні грошові покарання (штрафи)¹¹⁴.

У Козацький період (1648–1784 рр.) особливе місце у правовій системі, яка склалася на українських землях, посідало козацьке право. Система заходів кримінально-правового характеру, яка знайшла закріплення в нормах козацького права, повністю відповідала тим загальним засадам здійснення кримінально-правового впливу, які сформувалися й отримали соціальне схвалення на українських землях за попередніх часів. Зокрема, у одній із найцінніших пам'яток української правової культури XVIII ст., якою є нормативно-правовий акт під назвою

¹¹³ Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : МАУП, 2007. С. 115, 116; Захарченко П. П. Історія держави і права України. URL: http://sites.znu.edu.ua/ua_statehood_history/sereda/Microsoft_Word_-_zakharchenko_p__storVya_derzhavi_V_prava_ukra_ni.pdf.

¹¹⁴ Захарченко П. П. Історія держави і права України. URL: http://sites.znu.edu.ua/ua_statehood_history/sereda/Microsoft_Word_-_zakharchenko_p__storVya_derzhavi_V_prava_ukra_ni.pdf.

«Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, до якого було включено найдосконаліші норми магдебурзького права («Саксонське зеркало», «Хелмінське (Кульмське) право»), Литовський Статут 1588 року, російського законодавства («Судебники», «Соборне уложення» тощо), а також деякі норми українського звичаєвого права, практично відтворювалася система покарань, що була передбачена у Литовському Статуті 1588 року, однак мета їх полягала у відплаті за вчинений злочин, залякуванні потенційних злочинців, а також у відшкодуванні заподіяної шкоди. Більше того, суворі покарання слугували пересторогою іншим козакам, тому вони мали публічний характер і здійснювалися за участі громади¹¹⁵. Це обумовлено суворістю січового життя, а особливо тим, що Запорізька Січ завжди перебувала у бойовій готовності захищати свою територію. Тому те, що інші, відмінні від покарання, заходи кримінально-правового характеру на початкових етапах формування козацького права також не отримали свого поширення скоріше за все обумовлено специфікою козацької спільноти, яка ні малолітніх, ні божевільних осіб до своїх лав не допускала, а у разі виникнення психічних захворювань у тих, хто вже знаходився в Запорізькій Січі, до них одразу застосовувалося вигнання за межі Січі¹¹⁶.

Таким чином, враховуючи особливості історичного розвитку України та кримінального законодавства, що діяло на її території у відповідні періоди, доцільно наголосити, що вперше значна кількість заходів, схожих за своєю правовою природою із кримінально-правовими заходами безпеки, знайшла своє закріплення у Власному Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року¹¹⁷, а диференційована на

¹¹⁵ Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : МАУП, 2007. С. 165; Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посіб. Львів : Ліґа-Прес. 2007. С. 22.

¹¹⁶ Кримінально-правові заходи в Україні : підручник / за ред. проф. О. В. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2015. С. 111, 112.

¹¹⁷ Алексеев В. И. Институт лишения прав как дополнительное наказание по Уложению о наказаниях 1845 года. *Российский следователь*. 2006. № 4. С. 58–61.

заходи покарання та заходи соціального захисту (так іменувалися в той час кримінально-правові заходи безпеки) – у Кримінальному Уложенні 1903 року¹¹⁸.

До того часу найбільш актуальні на той період правові пам'ятки України (Руська Правда¹¹⁹, Литовські статuti (1529, 1566 і 1588 рр.)¹²⁰, Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року¹²¹) інші заходи кримінально-правового характеру, відмінні від покарання, нормативно не регламентували, оскільки як самостійний вид профілактичного впливу їх абсолютно не визнавали.

Більше того, аналіз історії становлення і розвитку інституту кримінально-правових заходів безпеки в цілому не заперечує той факт, що:

а) еволюція поглядів законодавця на проблему досліджуваного інституту багатовікова та поетапне його становлення зумовлюється переходом суспільства на новий етап розвитку, постійним удосконаленням політики у сфері протидії злочинності з метою поступового зрушення у бік зникнення негативних соціальних явищ;

б) кримінально-правові заходи безпеки розвивалися і удосконалювалися у напрямі переважного застосування заходів соціального захисту медико-педагогічного та виховного характеру;

в) досліджувані заходи відтворюють основні властивості попередніх заходів кримінально-правового характеру.

¹¹⁸ Уголовное уложение от 22 марта 1903 года : Российское закондательство X–XX веков: в 9-ти т. Т. 9 / под общ. ред. О. И. Чистякова. Москва, 1994. С. 265–313.

¹¹⁹ Василенко Н. П. Матеріяли до історії українського права: в 2 т. Т. 1. Київ, 1929. 336 с.

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ, 1996. 548 с.

1.3 Заходи безпеки за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав

Процес активного приведення кримінального законодавства України до стандартів демократичних країн, з врахуванням інтернаціоналізації злочинності та необхідності активізації міжнародного співробітництва у сфері забезпечення законності та правопорядку, обумовлюють науковий пошук питань стану та перспектив розвитку кримінально-правових інститутів зарубіжних держав, зокрема інституту заходів безпеки. Це дасть можливість враховувати та використовувати їх позитивний досвід у процесі удосконалення правового регулювання та практики застосування досліджуваних заходів у нашій державі. Адже як зазначав М. Ансель, «вивчення зарубіжного досвіду відкриває перед юристом нові горизонти, дозволяє йому краще пізнати право своєї країни, бо специфічні риси цього права особливо виразно виявляються у порівнянні з іншими системами. Порівняння здатне озброїти юриста ідеями та аргументами, які не можна отримати навіть при дуже доброму знанні тільки власного права»¹²².

Варто зазначити, що у різних державах світу законодавче регулювання кримінально-правових заходів безпеки є неоднаковим. Це пояснюється тим, що розвиток кримінального законодавства конкретної держави здійснюється із урахуванням особливостей власної правової системи, менталітету, а також специфіки стратегії та моделей протидії злочинності.

Сполучені Штати Америки. Аналіз положень Титулу 18 Зводу законів США або так званого Федерального КК США в ред. від 25 червня 1948 року дозволяє виокремити такі заходи безпеки¹²³:

¹²² Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права. Очерки сравнительного права / отв. ред В.А. Туманов. Москва : Прогресс, 1981. С. 38.

¹²³ Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 293, 294.

1) громадські обмеження (примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, інформування населення про злочинців, електронний моніторинг та ін.), що охоплюють також заходи, пов'язані з умовами пробації чи звільнення від відбування покарання із установленням нагляду;

2) призначення продовжених чи додаткових строків тюремного ув'язнення;

3) примусові заходи виховного характеру.

Перелічені вище заходи безпеки не є вичерпними, оскільки федеральна влада, у разі необхідності, може застосувати до певних осіб й інші заходи впливу (наприклад, електронний моніторинг злочинців, поручительство тощо), а найпоширенішим із них у США є такий захід, як призначення продовжених чи додаткових строків тюремного ув'язнення, з метою захисту суспільства від суспільно небезпечної поведінки особи, схильної до вчинення злочинів¹²⁴. Водночас визначення поняття заходів безпеки американське федеральне кримінальне законодавство не містить.

Федеративна Республіка Німеччина. КК Федеративної Республіки Німеччини від 15 травня 1871 року (далі – КК Німеччини) у Розділі III Загальної його частини під назвою «Правові наслідки діяння» містить спеціальну Главу 6 – «Заходи виправлення і безпеки» (*die Maßnahmen*), яка була введена Законом «Про звичних злочинців» від 24 жовтня 1933 року¹²⁵, у якій містяться правові приписи, що визначають систему заходів виправлення і безпеки, послідовність їх виконання, заміни одного виду заходу на інший у процесі його виконання, умовну відстрочку заходів виправлення і безпеки та низку інших правових інструментів.

¹²⁴ Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 7.

¹²⁵ Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871. URL: <https://lexetius.com/leges/StGB/Inhalt?1>.

Так, § 61 КК Німеччини передбачає можливість застосування до небезпечних осіб таких заходів виправлення і безпеки, як¹²⁶:

- 1) поміщення у психіатричну лікарню;
- 2) поміщення у лікувальний заклад для алкоголіків і наркоманів;
- 3) превентивне засудження;
- 4) встановлення нагляду;
- 5) позбавлення права керувати транспортним засобом;
- 6) заборона займатися певною професійною діяльністю.

Перелік окреслених заходів є вичерпним і законодавець не відносить їх до системи покарань та відрізняє від додаткових покарань і додаткових наслідків.

На теоретичному рівні усі заходи виправлення і безпеки умовно поділяють на дві групи¹²⁷:

а) заходи, пов'язані із позбавленням свободи (поміщення у психіатричну лікарню; поміщення у лікувальний заклад для алкоголіків і наркоманів; превентивне засудження);

б) заходи, не пов'язані із позбавленням свободи (встановлення нагляду; позбавлення права керувати транспортним засобом; заборона займатися певною професійною діяльністю).

Особливістю німецького кримінального права є також те, що, окрім заходів виправлення і безпеки, регламентованих КК Німеччини, існують й інші кримінально-правові заходи, встановлені в додатковому кримінальному праві (*das Nebenstrafrecht*), які за своєю правовою природою не належать, а ні до покарань (основних чи додаткових), а ні до заходів виправлення і безпеки. Наприклад, закон Німеччини «Про захист тварин» від 24 липня 1972 року містить такий захід, як

¹²⁶ Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871. URL: <https://lexetius.com/leges/StGB/Inhalt?1>.

¹²⁷ Безбородов Д. А., Зарубин А. В. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, признаки и виды : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015. С. 35

заборона утримання тварин будь-якого або певного виду або породи. Специфічні заходи, що застосовуються до неповнолітніх правопорушників, закріплені в молодіжному кримінальному праві (*das Jugendstrafrecht*). До них належать, наприклад, виховні та виправні заходи, передбачені законом Німеччини «Про відправлення правосуддя у справах молоді» (в ред. Закону від 11 грудня 1974 року).

Що стосується безпосередньої реалізації заходів виправлення і безпеки, то вони застосовуються до відповідних осіб не тільки тоді, коли їх винуватість установлена судом на підставі винесеного вироку, але й у випадку відсутності вини таких осіб. При цьому в основі призначення усіх заходів виправлення і безпеки лежить принцип відповідності, закріплений у § 62 КК Німеччини, за яким заходи виправлення і безпеки не можуть бути призначені, якщо вони не відповідають ступеню вчиненого особою або очікуваного (від неї) суспільно небезпечного діяння, а також ступеню небезпеки, що виходить від неї безпосередньо. Якщо суд, з огляду на обставини справи, вважає, що існують передумови для призначення декількох заходів виправлення і безпеки, то призначаються декілька з них, і в такому випадку перевага надається тим, які є найменш тяжкими для правопорушника¹²⁸.

Швейцарська Конфедерація. Згідно з КК Швейцарської Конфедерації від 21 грудня 1937 року (далі – КК Швейцарії), правові наслідки злочинного діяння охоплюють покарання, заходи безпеки та інші заходи кримінально-правового характеру. Зокрема, до заходів безпеки кримінальним законодавством віднесені¹²⁹:

¹²⁸ Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871. URL: <https://lexetius.com/leges/StGB/Inhalt?1>.

¹²⁹ Швейцарский уголовный кодекс : Закон Швейцарской Конфедерации от 21 дек. 1937 г. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241950>; Серебренникова А. В. Уголовный кодекс Швейцарии: основные черты книги первой. *Вестник Московского университета. Серия 11: Право.* 1997. № 6. С. 58.

1) ізоляція (інтернування) «звичних» злочинців – тримання осіб, які вчинили умисні численні злочини, у спеціальних установах, що фактично означає спеціальний режим відбування покарання у виді позбавлення волі (ст. 42 КК);

2) поміщення психічно хворої особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що зазвичай карасться каторжною тюрмою чи тюремним ув'язненням, до спеціальної лікувальної установи чи притулку або її «інтернування» (ст. 43 КК);

3) виправлення осіб, які страждають на алкоголізм або наркоманію (ст. 44 КК).

Іншими заходами кримінально-правового характеру швейцарський законодавець вважає¹³⁰:

а) превентивну заставу;

б) конфіскацію (конфіскацію небезпечних предметів, майнового прибутку);

в) компенсацію потерпілим особам;

г) опублікування вироку.

Слід зважити на те, що поряд із доволі розвинутою системою покарань, заходів безпеки та інших заходів кримінально-правового характеру КК Швейцарії не передбачає визначення, порядку, умов та наслідків їх застосування.

Австрійська Республіка. У Загальній частині Федерального закону про діяння, які перебувають під загрозою покарання, призначуваного судом або так званого КК Австрійської Республіки від 29 січня 1974 року (далі – КК Австрії) міститься VIII Розділів, III-й із яких «Покарання, вилучення майнових цінностей та заходи попередження» присвячений заходам кримінальної відповідальності. Зокрема, в австрійському кримінальному законодавстві збережена

¹³⁰ Швейцарский уголовный кодекс : Закон Швейцарской Конференции от 21 дек. 1937 г. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241950>; Серебренникова А. В. Уголовный кодекс Швейцарии: основные черты книги первой. *Вестник Московского университета. Серия 11: Право.* 1997. № 6. С. 58.

дуалістична система кримінальної відповідальності, формами реалізації якої є¹³¹:

1) заходи покарання;

2) заходи безпеки та попередження, до яких належать¹³²:

а) поміщення в психіатричний заклад психічно хворих злочинців (§ 21 КК);

б) поміщення в спеціальний виправний заклад алкоголіків і наркоманів (§ 22 КК);

в) поміщення в спеціальну установу небезпечних рецидивістів – превентивне ув'язнення осіб, схильних до вчинення злочинів, які не можуть бути виправлені в результаті застосування до них заходів покарання (§ 23 КК). При цьому у § 23 КК Австрії закріплені умови, наявність хоча б однієї із яких вказує на те, що злочинець є небезпечним рецидивістом і потребує поміщення в спеціальну установу для небезпечних рецидивістів¹³³:

1) якщо засудження особи було обумовлено вчиненням нею багатьох умисних злочинів проти особи, свободи, власності, моральності або інших загально-небезпечних умисних злочинів;

2) якщо особа двічі засуджувалася до позбавлення волі на строк більше 5 місяців;

3) якщо можна припустити, що особа, маючи схильність до вчинення вище вказаних злочинів або коли їх вчинення є основним джерелом її існування, і надалі буде діяти так само та вчиняти такі ж тяжкі злочини.

З тексту § 23 КК Австрії випливає, що заходи безпеки та попередження можуть бути застосовані до відповідної особи не тільки самі, а й одночасно із заходами покарання. Більше того, зазначений вище Кодекс регламентує можливість і порядок призначення заходів безпеки та попередження на невизначені терміни. Зокрема, у § 25 КК Австрії зазначається: «заходи

¹³¹ Кримінальний кодекс Австрійської Республіки : Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen, BGBl 1974/60. URL: <http://rebeldownloadfree.bitballoon.com/ugolovnij-kodeks-avstrii.html>.

¹³² Там само.

¹³³ Там само.

безпеки та попередження призначаються на невизначений термін. Вони застосовуються до того часу, поки не досягнута мета їх призначення. Однак поміщення в устанovu для наркоманів і алкоголіків може бути на строк не більше 2-х років, а у виправні установи для небезпечних рецидивістів – не більше, ніж на 10 років». Питання про припинення застосування заходів безпеки та попередження вирішує суд на підставі висновку адміністрації цих установ.

Російська Федерація. КК РФ від 13 червня 1996 року (далі – КК РФ) також знає заходи покарання та заходи безпеки. При цьому, останні формально заходами безпеки не визнаються, а визначаються як «інші заходи кримінально-правового характеру» (Розділ VI), до яких КК відносить¹³⁴:

а) примусові заходи медичного характеру (примусовий нагляд і лікування у лікаря-психіатра в амбулаторних умовах; примусове лікування у психіатричній медичній устані в стаціонарних умовах загального типу; примусове лікування у психіатричній медичній устані в стаціонарних умовах спеціалізованого типу; примусове лікування у психіатричній медичній устані в стаціонарних умовах спеціалізованого типу з інтенсивним наглядом) – це заходи кримінально-правового характеру, що можуть бути застосовані судом до осіб, які:

- вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК РФ у стані неосудності;
- після вчинення суспільно небезпечного діяння захворіли на психічне захворювання, що унеможливило призначення їм покарання або виконання уже призначеного покарання;
- вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК РФ, за наявності у них психічного захворювання, яке не виключає їх осудності.

Примусові заходи медичного характеру застосовуються виключно в тих випадках, коли через наявне у особи психічне захворювання, існує ймовірність вчинення нею в майбутньому

¹³⁴ Уголовный кодекс Российской Федерации : Закон Российской Федерации от 13 июня 1996 г. URL: http://consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699.

цього ж чи іншого суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК РФ, і спрямовані навилікування або покращення її психічного стану, а також запобігання вчиненню нею в майбутньому суспільно небезпечних діянь.

б) конфіскацію майна – це захід кримінально-правового характеру, який полягає у примусовому безоплатному вилученні та зверненні у власність держави на підставі обвинувального вироку наступного майна:

- грошей, цінностей та іншого майна, отриманого в результаті вчинення злочинів, передбачених відповідними статтями КК РФ, або предметів незаконного переміщення через митний кордон Митного союзу в рамках ЄврАзЕС або через державний кордон РФ з державами-членами Митного союзу в рамках ЄврАзЕС, відповідальність за яке встановлена відповідними статтями КК РФ;

- будь-яких доходів від цього майна, за винятком майна і доходів від нього, які підлягають поверненню законному власнику;

- грошей, цінностей та іншого майна, в які майно, отримане в результаті вчинення хоча б одного із злочинів, передбачених відповідними статтями КК РФ, і доходи від цього майна, які були частково або повністю перетворені;

- грошей, цінностей та іншого майна, які використовуються або призначені для фінансування тероризму, екстремістської діяльності, організованої групи, незаконного збройного формування, злочинного співтовариства (злочинної організації);

- зняття, обладнання або інших засобів вчинення злочину, що належать обвинуваченому.

в) судовий штраф – це грошове стягнення, що призначається судом при звільненні особи від кримінальної відповідальності у випадках, спеціально передбачених КК РФ. У разі несплати судового штрафу у встановлений судом строк судовий штраф скасовується і особа притягується до кримінальної відповідальності за відповідною статтею Особливої частини КК РФ.

Варто зазначити, що у РФ інші заходи кримінально-правового характеру дозволяється застосовувати поряд із покаранням, що призначається винному. Наприклад, примусові заходи медичного характеру у виді примусового нагляду і лікування у лікаря-психіатра в амбулаторних умовах можуть застосовуватися одночасно із застосуванням до особи відповідного виду і розміру покарання (ч. 2 ст. 99 КК)¹³⁵.

Особливістю кримінального законодавства РФ є також те, що окрім так званих інших заходів кримінально-правового характеру (Розділ VI), КК РФ регламентуються також такі заходи, як: умовне засудження (Розділ III. Глава 10), судимість (Розділ IV. Глава 13) та примусові заходи виховного характеру (Розділ V. Глава 14)¹³⁶, які не входять, а ні в систему покарань, а ні в систему інших заходів кримінально-правового характеру, хоча за своєю правовою природою є різновидами останніх. Так, зокрема, інститут умовного засудження реалізовується тоді, коли суд, призначивши виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на строк до восьми років, прийде до висновку про можливість виправлення засудженого без реального відбування покарання.

При призначенні умовного засудження суд, враховуючи характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, особу винного, покадає на останнього виконання певних обов'язків¹³⁷:

1) не змінювати постійного місця проживання, роботи, навчання без повідомлення спеціалізованого державного органу, що здійснює контроль за поведінкою умовно засудженого;

2) не відвідувати певні місця;

3) пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії чи венеричного захворювання;

¹³⁵ Уголовный кодекс Российской Федерации : Закон Российской Федерации от 13 июня 1996 г. URL: http://consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699.

¹³⁶ Там само.

¹³⁷ Там само.

4) працевлаштуватися або продовжити навчання в загальноосвітній школі.

Варто зазначити, що наведений вище перелік обов'язків не є вичерпним, оскільки крім них суд може покласти на умовно засудженого виконання й інших обов'язків, якщо вони сприяють його виправленню.

Що стосується судимості, то особа, засуджена за вчинення злочину, вважається судимою з дня набрання обвинувальним вироком суду законної сили до моменту погашення або зняття судимості. В межах строку судимості особа, яка відбула покарання, зобов'язана вести себе належним чином (у рамках закону), інакше відповідно до кримінального законодавства РФ це враховується при рецидиві злочинів, призначенні покарання і тягне за собою інші правові наслідки у випадках і в порядку, які встановлені федеральними «законами»¹³⁸.

Примусові заходи виховного характеру згідно положень ст. 90 КК РФ можуть бути застосовані судом до неповнолітнього, якщо виправлення останнього можливе без застосування до нього заходів покарання у разі звільнення його від¹³⁹:

- кримінальної відповідальності при вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості;
- покарання при вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, а також тяжкого злочину.

Зокрема, неповнолітньому у разі звільнення його від кримінальної відповідальності чи покарання за вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості, а також тяжкого злочину можуть бути призначені наступні види примусових заходів виховного характеру (ст. ст 90 та 92 КК)¹⁴⁰:

- а) попередження;
- б) передача під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, або спеціалізованого державного органу;

¹³⁸ Уголовный кодекс Российской Федерации : Закон Российской Федерации от 13 июня 1996 г. URL: http://consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699.

¹³⁹ Там само.

¹⁴⁰ Там само.

в) покладання обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду – цей обов'язок покладається на неповнолітнього з урахуванням його майнового стану та наявності у нього відповідних трудових навичок;

г) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього (заборона відвідувати певні місця; використовувати певні форми дозвілля, у т. ч. пов'язані з керуванням механічним транспортним засобом; обмеження виїзду в іншу місцевість без дозволу спеціально уповноваженого на те органу тощо);

г) поміщення у спеціальний навчально-виховний заклад закритого типу – це різновид примусових заходів виховного характеру, який може бути застосований за рішенням суду виключно до неповнолітнього, який засуджений до позбавлення волі за вчинення злочину середньої тяжкості, а також тяжкого злочину з одночасним звільненням його від покарання. Застосування зазначеного вище різновиду примусових заходів виховного хараткеру здійснюється з метою виправлення неповнолітнього, що потребує особливих умов виховання, навчання і вимагає спеціального педагогічного підходу.

Варто також зазначити що російське кримінальне законодавство передбачає можливість призначення судом неповнолітньому правопорушнику одного або одночасно кілька примусових заходів виховного характеру¹⁴¹.

У разі систематичного невиконання неповнолітнім застосовуваного до нього примусового заходу виховного характеру цей захід за поданням спеціалізованого державного органу скасовується і матеріали направляються до суду з метою притягнення його до кримінальної відповідальності та забезпечення в подальшому реального відбування ним покарання.

Королівство Норвегія. КК Королівства Норвегії від 22 травня 1902 року (далі – КК Норвегії), який посідає особливе місце в історії буржуазного кримінального законодавства, як і

¹⁴¹ Уголовный кодекс Российской Федерации : Закон Российской Федерации от 13 июня 1996 г. URL: http://consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699.

багатьом державам світу поряд із покаранням у вигляді: тюремного ув'язнення (позбавлення волі); арешту; тримання під вартою; громадських робіт (можуть бути застосовані виключно до тієї особи, яка проживає у Норвегії); штрафу (основні покарання – Глава 2. § 15 КК); позбавлення громадянських прав (позбавлення права на військову службу; позбавлення об'єктивного виборчого права); заборони на перебування у певні місцевості (додаткові покарання – Глава 2. § 16 КК), також відомі й інші заходи кримінально-правового характеру, які носять назву «інші правові наслідки», що можуть застосовуватися тільки тоді, коли є загроза повторного вчинення особою відповідного суспільно небезпечного діяння¹⁴². Зокрема, у Главі 2 КК Норвегії до інших правових наслідків вчинення злочину законодавець відносить¹⁴³:

- примусове психіатричне лікування (§ 39 КК) – застосовується до осіб, що не підлягають покаранню у зв'язку з тим, що вони є психічно хворими або знаходяться у несвідомому стані і це необхідно для захисту суспільства¹⁴⁴.

- примусове піклування (§ 39а КК) – застосовується до осіб, що під час вчинення злочину мали психічне захворювання високого ступеня та відповідно до положень КК Норвегії звільнені від покарання¹⁴⁵. Таке піклування здійснюється в спеціалізованому, відповідним чином обладнаному закладі служби охорони здоров'я, у якій засуджений може утримуватися проти своєї волі і повертається при втечі, якщо необхідно – силою і за допомогою відповідних представників органів державної влади.

З урахуванням інтересів засудженого, якщо це не суперечить інтересам безпеки, спеціалізована установа згідно припису, видаваному Королем, може укласти договір щодо здійснення примусового піклування за межами спеціалізованої

¹⁴² Уголовное законодательство Норвегии : Закон Норвегии от 22 мая 1902 г. URL: <http://crimpravo.ru/codecs/norway/2.doc>.

¹⁴³ Там само.

¹⁴⁴ Там само.

¹⁴⁵ Там само.

установи, яка безпосередньо несе відповідальність за здійснення такого піклування.

Кримінальним законодавством Норвегії передбачається також можливість відстрочки виконання покарання, рішення про яке може прийматися судом виключно у разі вчинення особою злочину, за який передбачається покарання у виді позбавлення волі або штрафу. При цьому випробувальний термін, який встановлюється судом, зазвичай триває два роки, а в окремих випадках може встановлюватися й на строк до п'яти років.

Випробувальний термін відраховується з дня винесення остаточного вироку¹⁴⁶.

При звільненні засудженого від відбування покарання з випробуванням згідно положень КК Норвегії суд може покласти на нього такі обов'язки¹⁴⁷:

- 1) здійснення спеціально уповноваженими органами контролю за поведінкою засудженого;
- 2) перебування протягом одного року у житловому приміщенні, що належить установі чи комуні. При цьому суд може постановити, що засуджений може утримуватися там проти своєї волі і повернутий під час втечі, якщо буде потрібно – із застосуванням сили і за допомогою відповідних представників органів державної влади;
- 3) відмічатися у поліції у визначений для цього час;
- 4) дотримуватися положень про місце перебування, роботу, освіту або зв'язків з певними особами;
- 5) дотримуватися положень про обмеження використання доходу, майна і виконання фінансових зобов'язань;
- 6) утримуватися від вживання алкоголю або інших наркотичних чи одурманюючих речовин;
- 7) пройти курс лікування від алкогольної, наркотичної залежності чи залежності від одурманюючих речовин, якщо необхідно, в спеціалізованій установі;
- 8) участь в антиалкогольних програмах;

¹⁴⁶ Уголовное законодательство Норвегии : Закон Норвегии от 22 мая 1902 г. URL: <http://crimpravo.ru/codecs/norway/2.doc>.

¹⁴⁷ Там само.

9) пройти курс психіатричного лікування, якщо необхідно – в спеціалізованій установі;

9) перебувати вдома або у відповідній установі строком до одного року;

10) відвідувати ради з вирішення конфліктів для участі у врегулюванні суперечок і виконання можливих угод, які укладаються на зустрічах, за умови, що як потерпілий, так і обвинувачений дали свою згоду на переговори в раді з вирішення конфліктів;

11) виплатити компенсацію і відшкодування, на які потерпілий чи інша особа мають право і вимагають їх, і які, як вважає суд, засуджений здатний виплатити;

12) виплатити витрати на утримання, заборговані або такі, що підлягають виплаті за час випробувального терміну.

Особливістю КК Норвегії є також те, що законодавець цієї держави не регламентує у кримінальному законі інститут судимості та не вважає за можливе його застосовувати¹⁴⁸.

Королівство Швеція. Згідно ст. 3 КК Королівства Швеції від 21 грудня 1962 року (далі – КК Швеції) санкціями за вчинення злочину, крім покарань у виді штрафу і тюремного ув'язнення, законодавець визнає також такі заходи, як¹⁴⁹:

- умовне покарання (Глава 27 КК) – це захід кримінально-правового характеру, який може застосовуватися судом за вчинення злочину, за який санкція у виді штрафу є недостатньою, а також у випадку засудження до безоплатного виконання громадських робіт при наявності згоди засудженого. При застосуванні умовного покарання встановлюється пробачійний термін строком на два роки, перебіг якого починається з дня набрання вироком законної сили і протягом якого особа, що вчинила злочин, повинна вести належний спосіб життя і намагатися тримати себе найкращим чином. Більше

¹⁴⁸ Богатирьова О.І. Виконання покарань та інших кримінально-правових заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства на прикладі Норвегії. *Наше право*. 2013. № 7. С. 106.

¹⁴⁹ Уголовный кодекс Швеции : Закон Швеции от 21 дек. 1962 г. URL: http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=124160_7&subID=100097432,100097434,100097451,100098111.

того, якщо при вчиненні злочину потерпілому спричинено шкоду, то умовне покарання може супроводжуватися також покладенням на правопорушника обов'язку відшкодувати таку шкоду.

- пробація (Глава 28 КК) – це захід кримінально-правового характеру, який, як і умовне покарання, може застосовуватися судом у випадку вчинення особою злочину, за який санкція у виді штрафу є недостатньою. При цьому він має свої особливості. Так, у будь-якому випадку пробація застосовується судом виключно за наявності згоди засудженого на добровільне піддання режиму пробації. Така згода засудженого є необхідною для надання судом і співробітниками пробації допомоги в здійсненні процесу його виправлення та перевиховання. В окремих випадках пробація може застосовуватися одночасно й з тюремним ув'язненням або супроводжувати умовне звільнення. В останньому випадку засуджений повинен за повісткою прибути в місцеву адміністрацію в'язниці і пробації, повідомляти наглядачу про місце проживання, роботи, підтримувати з ним регулярні контакти, а якщо його зобов'язано відшкодувати шкоду, заподіяну злочином, то він повинен зробити все можливе, щоб виконати цей обов'язок. При застосуванні пробації встановлюється пробаційний термін строком від одного до трьох років, перебіг якого починається з дня набрання вироком законної сили і протягом якого особа, що вчинила злочин, повинна вести належний спосіб життя та намагатися тримати себе найкращим чином. Одним із обов'язків, покладених на засудженого, який висловив згоду на застосування до нього даного заходу, може служити виконання безоплатних громадських робіт.

- передача на спеціальне піклування (Глава 31 КК) – це захід кримінально-правового характеру, який може застосовуватися до особи, яка вчинила злочин, але потребує лікування. У такому випадку суд спочатку передає справу до відповідного спеціально уповноваженого органу для підготовки (складання) лікувального плану. І тільки тоді, коли з лікувального плану випливає, що обвинувачений потребує

необхідного лікування, суд може видати наказ про застосування до нього такого лікування. Якщо особа, яка вчинила злочин, страждає серйозним психічним захворюванням і з огляду на її психічний стан та особисті обставини вона потребує опіки в психіатричному закладі, то суд може передати її на судово-психіатричне піклування. Більше того, якщо через наявний у неї серйозний психічний розлад існує ймовірність тяжкого рецидиву злочину, суд може призначити такій особі також спеціальне обстеження, яке проводиться під час знаходження її під опікою в психіатричному закладі.

Крім того, КК Швеції передбачає можливість застосування судом до осіб, які вчинили злочин, й так званих «особливих наслідків». Зокрема, відповідно до положень ст. 8 Глави 1 та Глави 36 КК до такого роду наслідків належать¹⁵⁰:

а) конфіскація майна – конфіскації підлягають доходи, отримані в результаті вчинення злочину, у т. ч. все те, що отримано особою як оплата витрат, понесених у зв'язку із вчиненням злочину. Крім того, конфіскації може підлягати майно, яке використовувалося як допоміжний засіб вчинення злочину, або яке є предметом такого злочину, якщо це необхідно з метою попередження злочину або з інших особливих причин, та майно, використання якого відповідно до зазначеного вище Кодексу, чи іншим чином використовується так, що це призводить до вчинення злочину. Зокрема, згідно ст. 3 КК Швеції конфіскації підлягають також об'єкти, які¹⁵¹:

- внаслідок їх особливих властивостей та інших обставин викликають побоювання (занепокоєння), що вони можуть використовуватися злочинним шляхом;

- призначені для використання як зброя у злочині проти людського життя чи здоров'я, і які були виявлені за обставин, що викликають побоювання (занепокоєння), що вони будуть використовуватися таким чином;

¹⁵⁰ Уголовный кодекс Швеции : Закон Швеции от 21 дек. 1962 г. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241607&subID=100097432,100097434,100097451,100098111>.

¹⁵¹ Там само.

- призначені для використання як допоміжний засіб у вчиненні злочину, що заподіює шкоду власності, і які були виявлені при обставинах, які чітко викликають побоювання (занепокоєння), що вони будуть використовуватися таким чином.

- корпоративний штраф – це захід кримінально-правового характеру, який застосовується до особи за злочин, вчинений нею при здійсненні підприємницької діяльності, якщо: злочин потягнув за собою тяжке невиконання спеціальних зобов'язань, пов'язаних з підприємницькою діяльністю, або з інших причин є серйозними; підприємець не зробив того, що було необхідним для попередження злочину.

При цьому при визначенні розміру корпоративного штрафу повинні бути враховані характер і ступінь злочину, а також його зв'язок з підприємницькою діяльністю.

б) відшкодування шкоди – це захід кримінально-правового характеру, застосування якого допускається:

- у випадку умовного покарання;
- у якості пробачіної умови у випадку, коли пробачія супроводжує умовне звільнення;
- при передачі засудженого на спеціальне піклування.

Зокрема, право на звернення до суду із позовом про відшкодування шкоди мають:

1) потерпілі від злочинів, які були вчинені на території Швеції;

2) особи, які постійно проживають у Швеції, навіть якщо злочин було вчинено на території іншої держави¹⁵².

Варто зазначити, що у Швеції існує також Державний фонд підтримки потерпілих від злочинів, за діяльність якого відповідає спеціальне управління Міністерства юстиції. Законодавством не визначаються основні джерела фінансування цього Фонду, однак одним із них виступають обов'язкові внески обвинувачених у вчиненні злочину, за який потенційно може

¹⁵² Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Б. В. Малишев, З. М. Саїдова / за заг. ред. О. А. Банчука. Київ : Москаленко О. М., 2015. С. 28.

бути призначено покарання у виді позбавлення волі і штрафи, застосовані у кримінальному провадженні¹⁵³.

Королівство Данія. КК Королівства Данії від 15 квітня 1930 року (далі – КК Данії) у Главі 9 Загальної частини «Інші правові наслідки караного діяння» передбачає можливість призначення таких заходів¹⁵⁴:

а) утримання під вартою, яке забезпечує ізоляцію і безпеку (§ 70 КК);

б) конфіскація злочинних доходів (ч. 1 § 75 КК);

в) конфіскація предметів (використаних під час вчинення злочину, створених злочинном тощо) або суми, еквівалентної їхній вартості (ч. 1, 2 § 75 КК);

г) конфіскація капіталу, документів юридичної особи, яка ліквідується (ч. 5 § 75 КК);

г) повна чи часткова конфіскація майна (§ 76-а КК). Така конфіскація можлива за наявності двох умов щодо вчиненого злочинного діяння, зокрема, якщо таке діяння:

- могло надати значну вигоду;

- карасться тюремним ув'язненням на строк 6 років і більше або є тяжкою крадіжкою;

д) заборона здійснювати підприємницьку діяльність (на строк від 1 до 5 років) (§ 78 КК);

е) нагляд (§ 68 КК);

є) визначення місця проживання чи роботи (§ 68 КК);

ж) лікування від наркотичної чи алкогольної залежності (§ 68 КК);

з) психіатричне лікування (§ 68 КК);

и) поміщення у лікарню для психічно хворих (§ 68 КК);

і) віддання на піклування (§ 68 КК);

ї) поміщення у певну установу для необхідного догляду чи роботи (§ 68 КК).

¹⁵³ Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Б. В. Малишев, З. М. Саїдова / за заг. ред. О. А. Банчука. Київ : Москаленко О. М., 2015. С. 29.

¹⁵⁴ Уголовный кодекс Дании : Закон Королевства Дании от 15 апр. 1930 г. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241524>.

Особлива частина КК Данії передбачає й інші заходи криміально-правового характеру, однак у Загальній його частині вони нормативно не закріплені¹⁵⁵.

Згідно положень § 68 КК Данії метою застосування заходів, які утворюють систему інших правових наслідків караного діяння, є запобігання вчинення в майбутньому злочинів особою, яка раніше їх вчиняла¹⁵⁶.

Республіка Білорусь. КК Республіки Білорусь від 2 червня 1999 року (далі – КК Білорусії), за своєю законодавчою моделлю найбільш наближений до КК України порівняно із кримінальним законодавством окремих Європейських країн, що мають спільні з Україною кордони та/або давню історію. Поряд із покаранням (Розділ III. Глава 9) розрізняє також¹⁵⁷:

1) інші заходи кримінальної відповідальності (Розділ III. Глава 11 КК);

2) примусові заходи безпеки і лікування (Розділ IV. Глава 14 КК).

Зокрема, в систему інших заходів кримінальної відповідальності, білоруський законодавець відносить:

а) засудження з відстрочкою виконання покарання (ст. 77 КК) – це захід кримінальної відповідальності, який застосовується тоді, коли суд, враховуючи характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, особу винного та інші обставини справи, прийде до висновку, що цілі кримінальної відповідальності можуть бути досягнуті без відбування призначеного особі покарання за допомогою покладання на засудженого певних обов'язків і контролю за його поведінкою, він може застосувати відстрочку виконання призна ченного покарання на строк від одного року до двох років. У цьому випадку суд може відстрочити й виконання додаткових покарань, які застосовувані до засудженого.

¹⁵⁵ Уголовный кодекс Дании : Закон Королевства Дании от 15 апр. 1930 г. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241524>.

¹⁵⁶ Там само.

¹⁵⁷ Уголовный кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 2 июня 1999 г. URL: http://consul.tant.ru/document/cons_doc_LAW_10699.

б) засудження з умовним незастосуванням покарання (ст. 78 КК) – це захід кримінальної відповідальності, який застосовується тоді, коли суд, враховуючи характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, особу винного та інші обставини справи, прийде до висновку, що цілі кримінальної відповідальності можуть бути досягнуті без відбування призначеного покарання у вигляді здійснення контролю за поведінкою засудженого, він може прийняти рішення про умовне незастосування призначеного покарання з обов'язковим зазначенням у вирокі мотивів прийнятого рішення. У цьому випадку суд постановляє не виконувати призначене покарання, якщо протягом визначеного судом іспитового строку, який призначається в межах від одного до трьох років, засуджений не вчинить новий злочин і буде виконувати покладені на нього судом обов'язки. Зокрема, згідно ч. 5 ст. 78 КК Білорусії при необхідності суд може покласти на засудженого такі обов'язки: принести вибачення потерпілому; в певний термін усунути заповідяну злочином шкоду (збитки); влаштуватися на роботу або навчання; у вільний від роботи і (або) навчання час виконати суспільно корисні роботи в обсязі до ста двадцяти годин; пройти курс лікування від хронічного алкоголізму, наркоманії, токсикоманії чи венеричного захворювання.

в) засудження без призначення покарання (ст. 79 КК) – це захід кримінальної відповідальності, який застосовується тоді, коли в процесі судового розгляду кримінального провадження щодо особи, яка вперше вчинила злочин, що не представляє великої суспільної небезпеки, чи інший менш тяжкий злочин, буде визнано, що внаслідок тривалого бездоганної поведінки після вчинення злочину ця особа довела своє прагнення до законослухняної поведінки та з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, особи винного її подальше виправлення можливе без застосування покарання, але при здійсненні за нею профілактичного нагляду, суд може винести такій особі обвинувальний вирок без призначення покарання.

г) превентивний нагляд (ст. 80 КК) – це захід кримінальної відповідальності, який полягає у встановленні контролю за поведінкою відповідних осіб, які звільнилися з установ

виконання покарання, з метою запобігання повторного вчинення ними злочинів та здійснення на них необхідного профілактичного впливу. Зокрема, відповідно до положень ч. 3 ст. 80 КК Білорусії превентивний нагляд встановлюється над особою, яка¹⁵⁸:

- допустила особливо небезпечний рецидив злочинів;
- досягла вісімнадцятирічного віку і була засуджена за злочин, вчинений у складі організованої групи або злочинної організації.

Крім того, превентивний нагляд після звільнення з установ виконання покарання може бути встановлений також над особою, яка (ч. 4 ст. 80 КК)¹⁵⁹:

- досягла вісімнадцятирічного віку і була засуджена за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину або засуджена два або більше разів до покарання у виді позбавлення волі за будь-які умисні злочини, якщо відповідно до законодавчих актів Білорусії на момент звільнення з установи виконання покарань вони визнані такими, що злісно порушують встановлений порядок відбування покарання;

- досягла вісімнадцятирічного віку і була засуджена за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину або засуджена два або більше разів до покарання у вигляді позбавлення волі за будь-які умисні злочини, якщо вона в межах терміну судимості більше двох разів протягом року притягалася до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, за які законом передбачено адміністративне стягнення у виді адміністративного арешту.

г) профілактичний нагляд за засудженим (ст. 81 КК) – це захід кримінальної відповідальності, який здійснюється протягом строку судимості за засудженими за тяжкий чи особливо тяжкий злочин, а також протягом невідбутої частини покарання за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання. Зокрема, особи, які перебувають під

¹⁵⁸ Уголовный кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 2 июня 1999 г. URL: http://consul.tant.ru/document/cons_doc_LAW_10699.

¹⁵⁹ Там само.

профілактичним наглядом, зобов'язані: попередньо повідомляти спеціально уповноважені на те органи про зміну місця проживання чи виїзд в особистих справах в іншу місцевість на термін більше одного місяця; перебувати в спеціально уповноважений на те орган за його викликом і при необхідності давати пояснення щодо своєї поведінки і способу життя.

Що стосується правової природи примусових заходів безпеки і лікування (Розділ IV. Глава 14 КК), то ними, вважаються заходи кримінально-правового характеру, які відповідно до положень ч. 1 ст. 100 КК Білорусії можуть бути застосовані судом до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені КК, та страждають психічними розладами (захворюваннями), з метою попередження вчинення з боку цих осіб нових суспільно небезпечних діянь, а також з метою їх охорони та лікування¹⁶⁰.

Згідно положень ст. 102 КК Білорусії примусовими заходами безпеки і лікування є¹⁶¹:

а) примусовий амбулаторний нагляд і лікування у лікаря-спеціаліста у сфері надання психіатричної допомоги – може бути застосований судом до особи, що страждає на психічний розлад (захворювання), яка за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння не потребує поміщення в психіатричний стаціонар;

б) примусове лікування в психіатричному стаціонарі зі звичайним наглядом – може бути застосований судом до особи, що страждає на психічний розлад (захворювання), яка за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує лікування у примусовому порядку;

¹⁶⁰ Там само; Новикова Е. В. Альтернативные наказания меры уголовной ответственности по УК Республики Беларусь и некоторых зарубежных стран. *Эффективность уголовной юстиции в контексте верховенства права* : сб. науч. трудов. Минск, 2003. С. 54.

¹⁶¹ Уголовный кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 2 июня 1999 г. URL: http://consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699.

в) примусове лікування в психіатричному стаціонарі з посиленням наглядом – може бути застосований судом до особи, що страждає на психічний розлад (захворювання), яка вчинила суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя і здоров'я громадян, та за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння не становить загрози для оточуючих, але потребує лікування в умовах посиленого нагляду;

г) примусове лікування в психіатричному стаціонарі зі суворим наглядом – може бути застосований судом до особи, що страждає на психічний розлад (захворювання), яка за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує лікування в умовах суворого нагляду.

Варто підкреслити, що так звані примусові заходи безпеки і лікування можуть бути застосовані поряд із покаранням до осіб у разі вчинення ними злочину у стані обмеженої осудності, а також з до осіб, які страждають хронічним алкоголізмом, наркоманією чи токсикоманією (ч. ч. 2, 3 ст. 100 КК)¹⁶².

КК Білорусії відомі також примусові заходи виховного характеру (ст. 117 КК), хоча ні в систему «інших заходів кримінальної відповідальності», ні в систему «примусових заходів безпеки і лікування» вони не включені, а закріплені в окремому самостійному Розділі V. Главі 15 «Покарання і його призначення особам, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років». Зокрема, ч. 2 ст. 117 КК Білорусії передбачаються наступні види примусових заходів виховного характеру¹⁶³:

1) застереження, яке полягає у роз'ясненні неповнолітньому наслідків повторного вчинення злочинів, передбачених КК;

2) покладення обов'язку публічно чи в іншій формі, визначеній судом, вибачитися перед потерпілим;

3) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку на день винесення вироку, обов'язку

¹⁶² Уголовный кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 2 июня 1999 г. URL: http://consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699.

¹⁶³ Там само.

відшкодувати своїми засобами чи усунути своєю працею заповідяну шкоду, при умові, та такий неповнолітній має самостійний дохід і розмір шкоди і розмір шкоди не перевищує його середньомісячний дохід;

4) обмеження свободи дозвілля неповнолітнього на строк від одного до шести місяців, що полягає у покладенні на нього обов'язку дотримання визначеного порядку використання вільного від навчання і роботи часу (заборона відвідувати певні місця; заборона використовувати визначені форми дозвілля у т. ч. пов'язані з управлінням механічним транспортним засобом; заборона знаходитися поза місцем проживання (будинком) у визначений час доби; обов'язок з'являтися для реєстрації в орган, який здійснює контроль за поведінкою неповнолітнього);

5) поміщення неповнолітнього на строк до двох років, але не більше ніж до досягнення ним вісімнадцятирічного віку у спеціальну навчально-виховну чи спеціальну лікувально-виховну установу.

Зазначені вище примусові заходи виховного характеру суд може застосувати, якщо (ч. ч. 1, 1-1 ст. 117 КК)¹⁶⁴.

- встановлено, що неповнолітній, який засуджений за вчинення злочину, не представляє більше суспільної небезпеки, а його виправлення можливе без реального застосування покарання;

- неповнолітній вперше засуджується за вчинення менш тяжкого злочину, а його виправлення можливе без реального застосування покарання;

- неповнолітній, до якого було застосовано покарання у виді штрафу, не має можливості його сплатити і при цьому у його поведінці немає ознак ухилення від сплати штрафу.

Республіка Румунія. Певними особливостями характеризується й система заходів кримінально-правового характеру, передбачених КК Республіки Румунія від 17 липня 2009 року (далі – КК Румунії). Зокрема, вказану систему утворюють заходи покарання (Розділ III, ст. ст. 53–106 КК), які

¹⁶⁴ Уголовный кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 2 июня 1999 г. URL: http://consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699.

поділяються на основні та додаткові, заходи безпеки (Розділ IV, ст. ст. 107–112 КК) та примусові заходи виховного характеру (Розділ V, Глава II і III, ст. ст. 117–127 КК)¹⁶⁵.

Згідно ст. 108 КК Румунії до заходів безпеки належать¹⁶⁶:

1) обов'язок пройти курс лікування (ст. 109 КК) – це захід безпеки, який може бути застосований до особи, що вчинила злочин, однак через хворобу, у т. ч. викликану хронічним вживанням алкоголю або інших психоактивних речовин, небезпечних для суспільства, змушена пройти курс лікування до того часу, поки не відновиться або не покращиться її стан та не буде усунена небезпека з її боку. У випадку якщо особа, до якої застосовується захід безпеки у виді покладення на неї обов'язку пройти курс лікування, не дотримується режиму лікування, її може бути поміщено у медичний заклад.

2) поміщення у медичний заклад (ст. 110 КК) – це захід безпеки, який застосовується до особи, що вчинила злочин і при цьому є психічно хворою або страждає від хронічного вживання психоактивних речовин чи від захворювання інфекційного характеру та становить небезпеку для суспільства. При цьому застосовується зазначений вище захід безпеки до того часу, поки не відновиться або не покращиться стан відповідної особи та не буде усунена небезпека з її боку.

3) заборона обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 111 КК) – це захід безпеки, який застосовується до особи, що вчинила злочин, пов'язаний із обійманням нею певної посади або зайняттям певною діяльністю, з метою позбавити її на деякий час права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю і таким чином не допустити повторного вчинення нею в майбутньому злочинів, пов'язаних із обійманою посадою або зайнятою діяльністю.

4) спеціальна конфіскація (ст. 112 КК) – це захід безпеки, який застосовується щодо¹⁶⁷:

¹⁶⁵ Codul Penal al Romaniei (Legea nr. 286/17.07.2009). URL: <http://advocatura.com/11491-noul-cod-penal.html>.

¹⁶⁶ Там само.

¹⁶⁷ Там само.

- предметів, отриманих в результаті вчинення злочину, передбаченого кримінальним законом, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю);

- предметів, які призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення;

- предметів, які були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання;

- предметів, які використовувалися відразу після вчинення злочину для забезпечення втечі винних, якщо виконавець злочину чи інший співучасник, знали про мету їх використання;

- активів, отриманих від реалізації предметів, здобутих злочинним шляхом.

5) розширена конфіскація (ст. 112-1 КК) – це захід безпеки, який застосовується до особи у разі вчинення нею відповідних злочинів, передбачених КК Румунії, щодо майна, яке не є предметом спеціальної конфіскації.

Що стосується дослідження правової природи примусових заходів виховного характеру, регламентованих Розділом V. Главою II і III, ст. ст. 117–127 КК Румунії, то вони поділяються на:

а) примусові заходи виховного характеру, не пов'язані з позбавленням волі (пройти курс громадського навчання, контроль за поведінкою неповнолітнього, здійснити реєстрацію в кінці тижня, надання неповнолітньому щоденної допомоги);

б) примусові заходи виховного характеру, пов'язані з позбавленням волі (направлення до спеціального навчального закладу закритого типу, госпіталізація в центр ув'язнення)¹⁶⁸.

Хоча зазначені вище примусові заходи виховного характеру за своєю правовою природою є різновидом заходів безпеки, однак румунський законодавець не включає їх у систему

¹⁶⁸ Codul Penal al Romaniei (Legea nr. 286/17.07.2009). URL: <http://advocatura.com/11491-noul-cod-penal.html>.

останніх, а регламентує як самостійні заходи кримінально-правового характеру.

Республіка Молдова. Специфічну систему заходів безпеки містить й КК Республіки Молдова від 18 квітня 2002 року (далі – КК Молдови). Зокрема, Главою X, ст. ст. 98–106-1 Загальної частини зазначеного вище Кодексу визначено, що до такого роду заходів належать¹⁶⁹:

а) примусові заходи медичного характеру (ст. ст. 99–102 КК) – це заходи безпеки, які можуть бути застосовані до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, у стані неосудності або в стані осудності чи обмеженої осудності, але до винесення вироку або під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними.

Зокрема, згідно положень ст. 99 КК Молдови до таких осіб можуть бути застосовані наступні види примусових заходів медичного характеру¹⁷⁰:

- поміщення у психіатричний заклад зі звичайним наглядом;

- поміщення у психіатричний заклад із суворим наглядом.

б) примусове лікування (ст. 103 КК) – це захід безпеки, який за клопотанням трудового колективу чи органу охорони здоров'я поряд із покаранням може бути застосований до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом.

в) примусові заходи виховного характеру (ст. 104 КК) – це заходи безпеки, які застосовуються до неповнолітнього у разі звільнення його від кримінальної відповідальності чи покарання¹⁷¹:

- попередження;

¹⁶⁹ Уголовный кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 18 апр. 2002 г. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>.

¹⁷⁰ Там само.

¹⁷¹ Там само.

- передача неповнолітнього під нагляд батьків, осіб, які їх замінюють чи спеціалізованих державних органів;
- покладення на неповнолітнього обов'язку самостійно відшкодувати шкоду (у разі можливості);
- покладення на неповнолітнього обов'язку брати участь у пробаційній програмі.

Перелік примусових заходів виховного характеру є вичерпними і до неповнолітнього може бути одночасно застосовано декілька їх видів.

г) вислання (ст. 105 КК) – це захід безпеки, який може бути застосований до іноземних громадян і осіб без громадянства, засуджених за вчинення на території Республіки Молдова злочину, передбаченого кримінальним законом.

г) спеціальна конфіскація (ст. 106 КК) – це захід безпеки, який застосовується щодо майна (у т. ч. валютних цінностей), яке¹⁷²:

1) використовувалося чи призначалося для вчинення злочину;

2) отримано внаслідок вчинення злочину, а також будь-які доходи від використання цього майна;

3) передане з метою схиляння до вчинення злочину або в якості нагороди за вчинення злочину;

4) знаходиться у володінні за відсутності законних на це підстав;

5) частково чи повністю перетвореного із майна, одержаного в результаті вчиненого злочином, або із доходів від такого майна;

6) є предметом злочинів по легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, чи фінансуванню тероризму.

Варто зазначити, що згідно положень ч. 4 ст. 106 КК Молдови спеціальна конфіскація може бути реалізована навіть тоді, коли до винного не застосовуються заходи покарання¹⁷³.

¹⁷² Уголовный кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 18 апр. 2002 г. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>.

¹⁷³ Там само.

д) розширена конфіскація (ст. 106-1 КК) – це захід безпеки, який застосовується до особи, що засуджена за вчинення злочинів, перелік яких регламентований ч. 1 ст. 106-1 КК Молдови. При цьому предметом розширеної конфіскації є майно, яке не є предметом спеціальної конфіскації. Більше того, розширена конфіскація може бути застосована у разі сукупної наявності наступних умов¹⁷⁴:

- вартість майна, отриманого засудженим протягом 5 років, що охоплюють період, який передував вчиненню злочину, і період після вчинення злочину до дати винесення вироку, істотно перевищує законно отримані ним доходи;

- судовою інстанцією на підставі поданих у справі доказів встановлено, що відповідне майно одержано за вчинення злочинів, перелік яких регламентований ч. 1 ст. 106-1 КК Молдови.

Литовська Республіка. Згідно положень КК Литовської Республіки від 26 вересня 2000 року (далі – КК Литви) усі заходи кримінально-правового характеру поділяються на:¹⁷⁵

1) заходи покарання (Глава VII, ст. ст. 41–53 КК) – це заходи, які застосовуються до:

а) осіб, що вчинили злочин: позбавлення публічних права; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; штраф; обмеження волі; арешт; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі;

б) осіб, які вчинили кримінальний проступок: позбавлення публічних прав; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; штраф; обмеження волі; арешт;

в) юридичних осіб: штраф; обмеження діяльності юридичної особи; ліквідація юридичної особи.

¹⁷⁴ Уголовный кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 18 апр. 2002 г. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>.

¹⁷⁵ Уголовный кодекс Литовской Республики : Закон Литовской Республики от 26 сен. 2000 г. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=10010773,100107737,100107749,100108098text>.

2) заходи кримінального впливу (Глава IX, ст. ст. 67–74 КК) – це заходи, які повинні допомогти досягнути цілі покарання. Зокрема, згідно положень ч. ч. 2, 3 ст. 67 КК Литви, заходами карального впливу є¹⁷⁶:

- заборона користуватися спеціальним правом (правом керувати дорожнім, водним чи повітряним транспортом; правом володіти і носити зброю; правом на полювання; правом на рибальство тощо);

- відшкодування заподіяної шкоди;

- безоплатні роботи, які виконуються у державних чи недержавних установах і організаціях охорони здоров'я, опіки і піклування виключно зі згоди винного;

- вклад у фонд осіб, потерпілих від злочину, який здійснюється у строк, встановлений судом;

- конфіскація майна, яка може бути призначена виключно поряд із покаранням.

3) примусове лікування (Глава X, ч. ч. 1, 2 ст. 76 КК) – це захід кримінально-правового характеру, який може бути застосований до особи у разі звільнення її від покарання у зв'язку із тим, що вона до чи після винесення обвинувального вироку захворіла на тяжку невиліковну хворобу.

4) примусові медичні заходи (Глава X, ч. 3 ст. 76, Глава XIV, ч. ч. 1–6 ст. 98 КК) – це заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до особи, що визнана судом неосудною чи обмежено осудною, а також до особи, яка після вчинення суспільно небезпечного діяння чи винесення обвинувального вироку захворіла на психічну хворобу.

Відповідно до ч. 1 ст. 98 КК Литви суд може застосувати до зазначених вище осіб наступні примусові медичні заходи¹⁷⁷:

- амбулаторний нагляд в умовах первинного нагляду за психічним здоров'ям;

¹⁷⁶ Уголовный кодекс Литовской Республики : Закон Литовской Республики от 26 сен. 2000 г. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=10010773,100107737,100107749,100108098text>.

¹⁷⁷ Там само.

- стаціонарний нагляд в умовах звичайного нагляду за психічним здоров'ям;
- стаціонарний нагляд в умовах посиленого нагляду за психічним здоров'ям;
- стаціонарний нагляд в умовах суворого нагляду за психічним здоров'ям.

Примусові медичні заходи застосовуються до того часу, поки особа не одужає або не покращиться її психічний стан, в наслідок чого вона перестане бути небезпечною. Після одужання особи чи покращення її психічного стану, вона може бути відправлена судом для подальшого відбування покарання.

5) передача під опіку і нагляд родичів чи інших осіб з обов'язковим лікарським наглядом (Глава XIV, ч. 7 ст. 98 КК) – це захід кримінально-правового характеру, який застосовується судом до особи у разі, якщо відпала потреба у подальшому застосуванні до неї примусових медичних заходів або якщо суд прийняв рішення про припинення застосування до неї таких заходів.

6) заходи виховного впливу до неповнолітніх (Глава XI ст. 82–89 КК) – це заходи кримінально-правового хараткеру, які застосовуються до неповнолітнього, що вчинив кримінальний проступок, а також, до того, який вчинив злочин, у разі звільнення його від кримінальної відповідальності чи покарання. Зокрема, ч. 1 ст. 82 КК Литви передбачаються такі види заходів виховного впливу на неповнолітніх¹⁷⁸:

- попередження;
- відшкодування заподіяної шкоди;
- безоплатні роботи виховного характеру;
- передача під нагляд і опіку родичів або інших фізичних і юридичних осіб, на які покладено обов'язок піклуватися про дітей;
- обмеження дозвілля;

¹⁷⁸ Уголовный кодекс Литовской Республики : Закон Литовской Республики от 26 сен. 2000 г. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=10010773,100107737,100107749,100108098text>.

- направлення у спеціальний виховний заклад.

Перелік примусових заходів виховного характеру, регламентований ч. 1 ст. 82 КК Литви є вичерпним. До неповнолітнього може бути одночасно застосовано судом не більше трьох їх видів.

Латвійська Республіка. Дещо своєрідною є система заходів кримінально-правового характеру у Латвійській Республіці. Зокрема, за КК Латвійської Республіки від 17 червня 1998 року (далі – КК Латвії) вона включає в себе:

1) заходи покарання (Глава IV, ст. 36 КК), які поділяються на основні (позбавлення волі; примусові роботи; штраф) та додаткові (конфіскація майна; видворення із Латвійської Республіки; примусові роботи; штраф; обмеження прав; поліцейський нагляд; нагляд пробації) і застосовуються до відповідних осіб з метою¹⁷⁹:

- охорони громадської безпеки;
- відновлення справедливості;
- покарання винної особи за вчинення нею суспільно небезпечного діяння;
- ресоціалізації засудженої особи;
- забезпечення дотримання законів і не вчинення злочинів засудженими та іншими особами.

2) примусові заходи виховного характеру, які можуть бути застосовані судом до неповнолітнього у разі звільнення його від покарання (ст. 59 КК);

3) електронний нагляд (ст. 61-1 КК) – застосовується судом для обмеження вільного пересування засудженого, умовно-дostroково звільненого від покарання.

Кримінальним законодавством Латвії передбачається також можливість умовного засудження особи, умовного звільнення її від кримінальної відповідальності та умово-дostroкового звільнення від покарання.

¹⁷⁹ Уголовный кодекс Латвийской Республики : Закон Латвийской Республики от 17 июня 1998 г. URL: http://alex-lawyer.lv/ugolovnij_zakonlatviirus.pdf.

Естонська Республіка. Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки від 6 червня 2001 року (далі – КК Естонії), серед заходів кримінально-правового характеру регламентує не лише заходи покарання, які поділяються на основні та додаткові (Глава 3), а й інші заходи впливу (Глава 7), до системи яких естонський законодавець відносить¹⁸⁰:

1. Конфіскацію (ст. ст. 83–85 КК), яка в себе включає:

- конфіскацію засобів і знарядь винного діяння чи предметів, які є безпосереднім об'єктом його вчинення (ст. 83 КК);

- конфіскацію майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 83-1 КК) – це конфіскація майна, безпосередньо одержаного в результаті вчинення злочину, а також придбаного за рахунок такого майна;

- розширену конфіскацію (ст. 83-2 КК) – це захід, який застосовується у випадках, коли у особи на момент винесення судом рішення та визнання її винною у вчиненні злочину є майно, щодо якого, з урахуванням сутності злочину, а також не співпадіння легального доходу та матеріального становища особи, її витрат і рівня життя чи з інших причин, у суду є підстави вважати, що воно одержане нею безпосередньо в результаті вчинення злочину чи за рахунок такого майна. Якщо майно, безпосередньо одержане в результаті вчинення злочину, або придбане за рахунок такого майна, чи належить до такого, що підлягає розширеній конфіскації, відчужене, використане або його вилучення є неможливим з інших причин, суд може витребувати у винної особи суму, співрозмірну вартості відповідного майна.

2. Примусове психіатричне лікування (ст. 86 КК) – це захід, який застосовується судом до особи, що вчинила протиправне діяння:

- в стані неосудності;

¹⁸⁰ Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики : Закон Эстонской Республики от 6 июня 2001 г. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused.pdf>.

- в стані осудності, але на стадії досудового розслідування або судового розгляду справи захворіла душевною хворобою, деменцією або іншим важким психічним розладом, які не дозволяють визначити її психічний стан під час вчинення протиправного діяння, і з огляду на характер вчиненого діяння та свого психічного стану особа становить небезпеку для себе і для суспільства, та потребує лікування;

- в стані осудності, однак після винесення вироку, але до відбуття покарання, захворіла душевною хворобою, деменцією або іншим важким психічним розладом.

Примусове психіатричне лікування може застосовуватися у вигляді:

- амбулаторного психіатричного лікування – якщо на момент застосування примусового психіатричного лікування особа не становить небезпеку для себе і суспільства, та існує ймовірність, що вона буде дотримуватися режиму лікування;

- психіатричного стаціонарного лікування – якщо на момент застосування примусового психіатричного лікування особа становить небезпеку для себе і суспільства, та існує ймовірність, що вона не буде дотримуватися режиму лікування.

Примусове психіатричне лікування застосовується до моменту одужання особи або до моменту коли можна перестати вважати її небезпечною і його застосування припиняється виключно за рішенням суду.

Якщо до особи після примусового психіатричного лікування застосовується покарання, то час примусового психіатричного стаціонарного лікування зараховується до строку покарання. При цьому одному дню примусового стаціонарного лікування відповідає один день тюремного ув'язнення.

3. Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх (ст. 87 КК) – це заходи, що застосовуються судом до особи, яка вчинила протиправне діяння у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Зокрема, враховуючи рівень морального та розумового розвитку особи, а також її здатність усвідомлювати протиправність діяння і керувати своєю поведінкою. Суд може

звільнити таку особу від покарання із застосуванням до неї таких заходів впливу, як:

- попередження;
- соціальна програма;
- відшкодування або компенсація шкоди, заподіяної протиправним діянням;
- лікування залежності чи інша терапія;
- послуга примирення;
- підпорядкування контролю за поведінкою відповідно до положень ст. 75 КК;
- 5-60 годин громадсько-корисних робіт;
- обмеження у разі необхідності свободи переміщення в сукупності з підпорядкуванням електронному контролю;
- поміщення у дитячий заклад закритого типу;
- виконання інших зобов'язань, взяти на себе особою в добровільну порядку.

4. Контроль за поведінкою після відбування покарання (ст. 87-1 КК) – це заходи, які можуть бути застосовані судом до особи, що відбула тюремне ув'язнення, якщо:

- особу було покарано за вчинення умисного злочину тюремних ув'язненням на строк не менше двох років і вона його відбула в повному обсязі;
- до вчинення повторного умисного злочину особа уже каралася за попередній тюремним ув'язненням на строк не менше одного року;
- враховуючи обставини вчинення злочину, особу винного, його попередній життєвий шлях і поведінку під час відбування покарання, а також умови життя і ті наслідки, які можуть потягнути для винного необхідність здійснювати контроль за його поведінкою після відбування покарання, є підстави вважати, що він може повторно вчинити це ж протиправне діяння.

Республіка Польща. Республіка Польща як і більшість держав-членів Європейського союзу у своїй кримінально-правовій політиці дотримується принципу «багатоколіїності» кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили винне протиправне суспільно небезпечне діяння. Це впливає із характеристики

Карного кодексу Республіки Польщі від 6 червня 1997 року (далі – КК Польщі), який усі заходи кримінально-правового характеру поділяє на¹⁸¹:

- покарання (Розділ IV КК);
- карні заходи (Розділ V КК);
- конфіскацію та компенсаційні заходи (Розділ Va КК);
- заходи, пов'язані із застосуванням до винного випробувального строку (Розділ VIII КК);
- заходи безпеки (Розділ X КК);
- заходи щодо неповнолітніх (Розділ I. §§ 2, 4 ст. 10 КК).

Слід констатувати, що крім заходів покарання у КК Польщі регламентується низка інших альтернативних покаранню заходів кримінально-правового характеру, зокрема такі, як:

1. Карні заходи (Розділ V КК)¹⁸²:

- позбавлення публічних прав;
- заборона займати певну посаду, працювати за певною професією або займатися певною господарською діяльністю;
- заборона займатися діяльністю, пов'язаною з вихованням, лікуванням, освітою неповнолітніх або з піклуванням про них;
- заборона перебувати в певному середовищі або місцях, контактуючи з конкретними людьми, наближаючись до певних людей або проживаючи на конкретному місці без згоди суду;
- заборона участі у масових заходах;
- заборона доступу до ігрових центрів та участі в азартних іграх;
- періодичне залишення приміщення, спільно зайнятого з потерпілим;
- заборона керувати транспортними засобами;
- грошова виплата (*swiadczenie pieniezne*);
- доведення вироку до публічного відома.

Перелік зазначених вище заходів є вичерпним і при цьому доцільно відмітити, що допускається одночасне застосування до

¹⁸¹ Kodeks karny : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <http://www.prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU1997088055>.

¹⁸² Там само.

особи, двох і більше карних заходів, якщо це буде достатньо для досягнення тих завдань, які стоять перед КК Польщі. Наприклад, одночасно можуть бути застосовані такі заходи, як: заборона обіймати певну посаду, працювати за певною професією або займатися певною господарською діяльністю; заборона керувати засобами пересування і конфіскація предметів.

Карні заходи можуть бути застосовані судом до особи, яка вчинила правопорушення, за яке передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк не більше трьох років або більш м'яке покарання, і суспільно небезпечні наслідки такого правопорушення не є суттєвими, якщо, на думку суду, мета покарання буде досягнута шляхом їх застосування (ст. 59 КК)¹⁸³.

2. Конфіскація та компенсаційні заходи (Розділ Va КК) – це заходи, які відповідно до положень §§ 1, 2, 5 ст. 44, § 1 ст. 44a КК Польщі спрямовані на конфіскацію¹⁸⁴:

- предметів, одержаних внаслідок вчинення злочину, крім тих, що підлягають поверненню потерпілому або іншому уповноваженому органу;

- предметів, які були використані або призначені для вчинення злочину, крім тих, що підлягають поверненню потерпілому або іншому уповноваженому органу;

- підприємства або його еквівалента, якщо воно використовувалося для вчинення злочину або приховувало отриману від нього користь.

У разі засудження особи, яка вчинила злочин, суд на вимогу потерпілого або іншої уповноваженої особи, застосовуючи положення цивільного законодавства, може покласти на неї обов'язок повністю або частково відшкодувати їм шкоду, завдану злочином. При цьому розмір компенсації заподіяної шкоди регламентується § 1 ст. 46, ст. ст. 46, 47 КК Польщі¹⁸⁵.

¹⁸³ Kodeks karny : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <http://www.prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU1997088055>.

¹⁸⁴ Там само.

¹⁸⁵ Там само.

Конфіскація та компенсаційні заходи, так же само як і карні заходи, можуть бути застосовані судом до особи, яка вчинила кримінальний проступок (*występek*) – діяння, за яке передбачено штраф що перевищує суму в 30 денних ставок оплати праці або 5000 злотих, обмеження волі на строк більше одного місяця або позбавлення волі на строк більше одного місяця, а також діяння за яке передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк не більше трьох років і шкідливі наслідки такого правопорушення не є суттєвими, у випадку якщо, на думку суду, мета покарання буде досягнута шляхом їх застосування (ст. 59 КК)¹⁸⁶.

3. Заходи, пов'язані із застосуванням до винного випробувального строку (Розділ VIII КК) – це заходи, які згідно положень § 2 ст. 66 та § 1 ст. 72 КК Польщі можуть бути застосовані судом до осіб, які вчинили злочин, за який передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років. При цьому суд може зобов'язати засудженого¹⁸⁷:

- інформувати суд або працівника пробації про проходження випробувального строку;
- вибачитися перед потерпілим;
- виконати покладений на нього обов'язок щодо проведення виплат на утримання третіх осіб;
- виконати оплачувану роботу, пройти курс навчання чи оволодіти професією;
- утримуватися від вживання алкоголю чи інших наркотичних засобів;
- пройти курс лікування від наркоманії;
- пройти курс лікування, зокрема психотерапії або психовиховання;
- участь у виправних та виховних заходах;
- утримуватися від перебування у певному середовищі або певних місцях;

¹⁸⁶ Kodeks karny : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <http://www.prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU1997088055>.

¹⁸⁷ Там само.

- утримуватися від контакту з потерпілим чи іншими особами;

- залишити приміщення, разом зайняте з потерпілим;

- виконання інших зобов'язань, які можуть запобігти повторному вчиненню злочину.

4. Заходи безпеки (Розділ X КК) – це різновид заходів карно-правового характеру, які в себе включають (ст. 93а КК)¹⁸⁸:

- електронний контроль за місцем перебування;

- лікування;

- лікування від наркотичної залежності;

- поміщення у психіатричних заклад.

Суд може застосовувати зазначені вище заходи тоді, коли необхідно запобігти повторному вчиненню злочину. При цьому до особи одночасно може бути застосовано два і більше заходів безпеки, якщо це вважається за доцільне. Однак, якщо виконання застосовуваних до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК Польщі, стало неможливим, суд може змінити спосіб їх застосування (виконання) або замінити на інші заходи безпеки. А у разі, коли потреба у подальшому застосуванні зазначених вище заходів взагалі відпала, суд припиняє їх застосування (§§ 1-4 ст. 93в КК)¹⁸⁹.

5. Заходи щодо неповнолітніх (Розділ I, §§ 2, 4 ст. 10 КК) – це різновид заходів карно-правового характеру, які застосовуються до неповнолітніх, що вчинили суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК Польщі і мають самостійний характер, тобто не входять в систему карних заходів; конфіскації та компенсаційних заходів; заходів, пов'язаних із застосуванням до винного випробувального строку та заходів безпеки, і включають в себе: виховні заходи; виправні заходи та лікування¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Kodeks karny : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <http://www.prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU1997088055>.

¹⁸⁹ Там само.

¹⁹⁰ Там само.

До неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння у віці від п'ятнадцяти до сімнадцяти років, судом застосовуються засоби покарання за обмежене коло злочинів перелік яких є вичерпним. До тих, хто вчинив інші суспільно небезпечні діяння, передбачені КК Польщі, застосовуються виховні або виправні заходи (§ 2 ст. 10 КК)¹⁹¹. До неповнолітнього, який вчинив кримінальний проступок у віці від сімнадцяти до вісімнадцяти років, і обставини справи, рівень розвитку винного, його особисті дані та умови життя вказують на недоцільність застосування до нього заходів покарання, суд замість останніх застосовує виховні заходи, виправні заходи або лікування (§ 4 ст. 10 КК)¹⁹².

Однак, якщо застосування зазначених вище заходів виявиться безуспішним, неповнолітній направляється на реальне відбування покарання.

Королівство Іспанія. У Розділі IV Книги I КК Королівства Іспанії від 23 листопада 1995 року (далі – КК Іспанії) передбачені заходи безпеки, які поділяються на два види (ст. 96 КК)¹⁹³:

1) заходи безпеки, пов'язані з позбавленням волі (поміщення особи до психіатричного центру; поміщення особи до відновлювального центру (застосовується до осіб, які вчинили злочин у стані сильного алкогольного сп'яніння, під дією токсичних чи наркотичних засобів, психотропних чи інших одурманюючих речовин); поміщення особи до спеціального виховного центру);

2) заходи безпеки, не пов'язані з позбавленням волі (заборона проживати та знаходитися в певній (визначеній) місцевості; позбавлення права керувати транспортними засобами; позбавлення ліцензії на зброю; професійна

¹⁹¹ Kodeks karny : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <http://www.prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU1997088055>.

¹⁹² Там само.

¹⁹³ Уголовный кодекс Испании : Закон Королевства Испании от 23 нояб. 1995 г. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/> 2011/11/ugolovnyj-kodeks-ispanii.

дискваліфікація; виселення з національної території іноземців, які перебувають у країні без законних підстав; відшкодування матеріальної та моральної шкоди потерпілому, його родичам чи третім особам).

Доволі цікавим є те, що КК Іспанії одночасно визначає позбавлення певних прав і як покарання, і як захід безпеки, де під час призначення як заходу покарання обов'язковою умовою його застосування є засудження особи за вчинений злочин, а у разі застосування його як заходу безпеки – незалежно від притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Іспанським кримінальним законодавством передбачається також можливість застосування заходів безпеки замість покарання або поряд із покаранням. Зокрема, застосування зазначених заходів замість покарання обумовлюється вчиненням суспільно небезпечного діяння неосудними особами, особами, що перебувають у стані сильного алкогольного сп'яніння, наркотичного або токсичного одурманення чи абстиненції, якщо суд зробить висновок про можливість вчинення ними нового суспільно небезпечного діяння¹⁹⁴ або у разі, коли покарання, яке до них слід застосувати, не є позбавленням волі. При цьому застосований до них захід безпеки не може бути більш суворим, ніж покарання, що призначається за вчинення відповідного злочину і не може перевищувати межі, необхідні для попередження кримінальної небезпеки, створюваної особою (ст. 6 КК)¹⁹⁵. Усім іншим особам заходи безпеки можуть бути призначені у поєднанні із заходами покарання.

Підставою застосування заходів безпеки за кримінальним законодавством Іспанії є наявність у особи так званого «небезпечного стану», який обумовлюється, по-перше,

¹⁹⁴ Уголовный кодекс Испании : Закон Королевства Испании от 23 нояб. 1995 г. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-ispanii>; Козочкин И. Д. Новый уголовный кодекс Испании. *Российская юстиция*. 1996. № 9. С. 51.

¹⁹⁵ Уголовный кодекс Испании : Закон Королевства Испании от 23 нояб. 1995 г. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-ispanii>.

вчиненням нею злочину; по-друге, здатністю цієї особи вчинити новий злочин. При цьому така здатність констатується судом при аналізі відомостей про таку особу та характеру вчиненого нею суспільно-небезпечного діяння (ст. 95 КК)¹⁹⁶.

Французька Республіка. КК Французької Республіки від 22 липня 1992 року (далі – КК Франції) термін «заходи безпеки» не вживає, але під ними розуміє «заходи захисту, допомоги, нагляду та виховання», метою яких є ресоціалізація засудженої особи¹⁹⁷, зокрема, усунення «небезпечного стану», у якому перебуває особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння¹⁹⁸.

На основі аналізу положень французького кримінального законодавства до заходів захисту, допомоги, нагляду та виховання французькі юристи відносять¹⁹⁹:

1) заходи виховного характеру, які застосовуються до малолітніх, що вчинили суспільно небезпечне діяння;

2) заходи медичного характеру, які застосовуються до неосудних, «небезпечних» алкоголіків, наркоманів, токсикоманів;

¹⁹⁶ Уголовный кодекс Испании : Закон Королевства Испании от 23 нояб. 1995 г. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/> 2011/11/ugolovnyj-kodeks-ispanii.

¹⁹⁷ Уголовный кодекс Франции : Закон Французской Республики от 22 июля 1992 г. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018&subID=100104265,100104266,100104300,100104880,100105211,100105218>.

¹⁹⁸ Уголовный кодекс Франции : Закон Французской Республики от 22 июля 1992 г. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018&subID=100104265,100104266,100104300,100104880,100105211,100105218>; Кузнецова Н. Ф. Новый Уголовный кодекс Франции. *Вестник Московского университета. Серия 11: Право*. 1994. № 2. С. 39.

¹⁹⁹ Безбородов Д. А., Зарубин А. В. Другие меры уголовно-правового характера: понятие, признаки и виды : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015. С. 30; Гришук В. К., Красницкий И. В. Поняття, мета, система та види покарань за Кримінальним кодексом Франції 1992 року. *Вісник Львів. ін-ту внутр. справ*. Львів, 2001. № 1. С. 168.

3) заходи безпеки, які функціонують під видом покарання (деякі додаткові покарання, наприклад, заборона проживати в певній місцевості);

4) заходи безпеки, які функціонують в адміністративно-правовому режимі (адміністративне закриття закладу, де було вчинено порушення законодавства про використання наркотичних засобів, примусове лікування хворих на венеричні захворювання тощо);

5) заходи безпеки, які функціонують у межах відстрочки виконання або призначення покарання із поміщенням у режим випробування з приписом або у межах умовного звільнення.

На теоретичному рівні усі зазначені вище заходи захисту, допомоги, нагляду та виховання, які за своєю правовою природою є заходами безпеки і застосовуються до неповнолітніх правопорушників, в їх традиційному розумінні класифікуються на три основні групи заходів²⁰⁰:

- заходи виховного характеру, які застосовуються в умовах повної свободи: передача неповнолітнього на виховання сім'ї або особі, яка викликає довіру тощо;
- заходи нагляду, які включають в себе нагляд за умовами життя неповнолітнього, його поведінкою тощо;
- поміщення неповнолітнього в інтернат: державний чи приватний, медичний чи медико-психологічний, з суворим наглядом чи корегуючим вихованням – в залежності від особи неповнолітнього.

Італійська Республіка. У Розділі VIII Книзі 1 передбачає заходи безпеки також КК Італійської Республіки від 19 жовтня 1930 року (далі – КК Італії), під якими італійський законодавець розуміє «засоби соціального захисту, передбачені для здійснення превентивної функції як у випадку застосування поруч із покаранням, так і у випадку окремого їх

²⁰⁰ Безбородов Д. А., Зарубин А. В. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, признаки и виды : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015. С. 31.

застосування»²⁰¹. Тобто метою їх реалізації є спеціальна превенція, оскільки вони спрямовані на нейтралізацію суспільної небезпеки злочинця, створюючи перешкоди для вчинення ним злочинних діянь у подальшому.

Необхідно зазначити, що на науковому рівні всю сукупність заходів безпеки, регламентованих КК Італії, учені умовно поділяють на дві великі групи²⁰²:

1) особисті заходи безпеки, які є двох видів:

- особисті заходи, пов'язані з позбавленням волі (поміщення у сільськогосподарську колонію або трудовий заклад; поміщення у спеціальний лікувальний заклад; поміщення у спеціальний психіатричний заклад; поміщення у реформаторій, що застосовується виключно до неповнолітніх правопорушників);

- особисті заходи, не пов'язані з позбавленням волі (нагляд; заборона проживати в одній чи декількох комунах або провінціях; заборона відвідувати ресторани і місця публічного продажу алкогольних напоїв; вислання іноземця за межі держави);

2) майнові заходи безпеки – це заходи безпеки, які в себе включають:

- заставу як гарантія належної поведінки;
- конфіскацію (речей, які використовувалися чи були призначені для вчинення суспільно небезпечного діяння або отримані в результаті його вчинення).

Згідно положень КК Італії зазначені вище заходи можуть бути застосовані до засуджених поряд із заходами покарання, а також до неосудних, неповнолітніх та інших осіб, яким покарання не призначається.

²⁰¹ Уголовный кодекс Италии : Закон Итальянской Республики от 19 окт. 1930 г. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/479196>.

²⁰² Уголовный кодекс Италии / науч. ред. и предисл. Р. М. Асланова; пер. с итал. Е. Р. Шубиной. Москва, 2005. С. 78; Безбородов Д. А., Зарубин А. В. Другие меры уголовно-правового характера: понятие, признаки и виды : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015. С. 37.

Більше того, за ст. 202 КК Італії, заходи безпеки, як правило, застосовуються тільки до суспільно небезпечних осіб, які вчинили діяння, передбачене законом як кримінальне правопорушення, але у зазначених законом випадках можуть бути застосовані й до суспільно небезпечних осіб за вчинені ними діяння, які не передбачені законом як кримінальне правопорушення. Поняття небезпечності особи закріплено у ст. 203 КК Італії, згідно з положеннями якої «небезпечною визнається особа, включаючи й таку, що не підлягає покаранню, яка вчинила одне із діянь, зазначених у КК, за наявності ймовірності вчинення нею нових діянь, передбачених законом як кримінальних правопорушень». Зокрема, при визначенні небезпечності особи, її схильність до вчинення кримінальних правопорушень визначається з урахуванням мотивів вчиненого злочину, характеру злочинця, його поведінки під час і після вчинення правопорушення, а також поведінки і життя до вчинення кримінального правопорушення, притягненням до кримінальної та іншої юридичної відповідальності в минулому. А при безпосередньому призначенні зазначених вище заходів обов'язково враховуються особисті, сімейні та соціальні умови життя правопорушника²⁰³.

Республіка Сан-Марино. Згідно положень КК Республіки Сан-Марино від 25 лютого 1974 року (далі – КК Сан-Марино) усі заходи кримінально-правового характеру поділяються на²⁰⁴:

1) заходи покарання (Книга перша. Розділ 5. Глава I, ст. 80 КК): тюремне ув'язнення; позбавлення прав (позбавлення виборчих прав, позбавлення політичних прав, заборона на професію; втрата батьківського верховенства, втрата

²⁰³ Уголовный кодекс Италии : Закон Итальянской Республики от 19 окт. 1930 г. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/479196>; Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: учеб. пособ. / под ред. И. Д. Козочкина. Москва : Омега-Л, Институт международного права и экономики им. А. С. Гребоедова, 2003. С. 561, 562.

²⁰⁴ Уголовный кодекс Республики Сан-Марино : Закон Республики Сан-Марино от 25 фев. 1974 г. URL: http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1253084&subID=100116531_100116532,100116543,100116988text.

повноважень опікуна чи піклувальника, втрата права складати заповіт; втрата права на отримання повноважень чи на державну ліцензію і втрата прав, які впливають із останніх(ст. 82 КК)); арешт; грошовий штраф; поденний штраф (штраф, сума якого підлягає сплаті, встановлюється законом з посиланням на число (кількість) днів в межах між мінімумом і максимумом, тобто в кожному конкретному випадку суддя повинен визначити суму грошей, що відповідає одному штрафному дню, на підставі якої засуджений може щодня економити кошти, ведучи належний спосіб життя і виконуючи зобов'язання по утриманню сім'ї (ст. 85 КК)); судовий осуд (офіційне попередження у залі судового засідання особі, яка вчинила відповідне кримінальне правопорушення з урахуванням його значущості (ст. 86 КК).

2) заходи безпеки (Книга перша. Розділ 5. Глава V КК);

3) опублікування обвинувального вироку (Книга перша. Розділ 6, ст. 141 КК);

4) конфіскація (Книга перша. Розділ 6, ст. 147 КК).

Що стосується заходів безпеки, передбачених Книгою першою. Розділом 5. Главою V КК Сан-Марино, то законодавець передбачає два їх різновиди²⁰⁵:

1) заходи безпеки, пов'язані із затриманням особи (ч. 1 ст. 121 КК):

- судова психіатрична лікарня – це спеціальний захід безпеки, пов'язаний із затриманням особи, який застосовується до осіб молодшого або старшого віку, що становлять небезпеку та визнані у встановленому законом порядку невинними у зв'язку з наявністю у них недоумства (ст. 122 КК);

- закрита лікарня – це спеціальний захід безпеки, пов'язаний із затриманням особи, який застосовується до осіб, що становлять небезпеку та визнані у встановленому законом порядку частково невинними у зв'язку з наявністю у них недоумства (ст. 123 КК);

²⁰⁵ Уголовный кодекс Республики Сан-Марино : Закон Республики Сан-Марино от 25 фев. 1974 г. URL: http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1253084&subID=100116531_100116532,100116543,100116988text.

- спеціальна школа-інтернат – це спеціальний захід безпеки, пов’язаний із затриманням особи, який застосовується до обвинувачених неповнолітніх у віці до вісімнадцяти років, що становлять небезпеку, або не підлягають обвинуваченню в силу різних причин чи недоумства. Варто зауважити, що у разі, коли зазначений вище захід безпеки повинен бути виконаний повністю або частково після досягнення особою двадцяти одного року, суддя може замінити його на нагляд (ст. 124 КК);

- виправно-трудова установа або сільськогосподарська колонія – це захід безпеки, пов’язаний із затриманням особи, який застосовується судом до особи у разі вчинення нею:

- звичайних умисних злочинів;

- злочинів, пов’язаних професійною діяльністю;

- конституційних умисних злочинів.

Крім того, зазначений вище кримінально-правовий захід безпеки суддя може застосувати й до інших осіб, які становлять небезпеку (ст. 125 КК).

2) заходи безпеки, не пов’язані із затриманням особи (ч. 2 ст. 121 КК):

- нагляд за особами, які становлять небезпеку – це захід безпеки, не пов’язаний із затриманням особи, який застосовується з метою не допустити останніми повторного вчинення злочину і сприяти їх залученню до нормального суспільного життя. У разі застосування судом до особи, яка становить небезпеку, зазначеного вище кримінально-правового заходу безпеки, на неї покладаються конкретні обов’язки, контроль за виконанням яких здійснюється спеціально уповноваженими на те органами (ст. 126 КК);

- висилка іноземця – це захід безпеки, не пов’язаний із затриманням особи, який застосовується до іноземця виключно у разі вчинення ним відповідних злочинів на території Республіки і полягає у його висилці за межі території Сан-Марино. Більше того, якщо буде констатовано, що іноземець потребує поміщення в судову психіатричну лікарню або закриту лікарню, то в такому випадку він передається в руки іноземної держави з метою застосування до нього відповідних кримінально-правових заходів безпеки (ст. 127 КК).

Аналізуючи інститут заходів безпеки, регламентованих КК Сан-Марино, не можна не звернути увагу на те, що останні застосовуються до тих осіб, які становлять небезпеку. Однак у Загальній частині цього ж Кодексу закріплено доволі незвичне для світової практики поняття «кримінальна небезпека». Так, ст. 11 зазначеного Кодексу визначає: «особа вважається кримінально небезпечною, навіть коли вона не підлягає обвинуваченню й покаранню, у випадку, якщо вона раніше вчинила умисний злочин або низку діянь, передбачених ст. ст. 26, 28 і 29 КК, і суддя вважає, що така особа може вчинити нові діяння, передбачені в кримінальному законодавстві Сан-Марино як умисні злочини»²⁰⁶. Водночас «кримінальна небезпека» особи встановлюється тільки судом, з обов'язковим урахуванням таких обставин, як²⁰⁷:

а) тяжкість вчиненого злочину: наявність ознак обману, хитрощів, властивих особі, мотивів злочину, попереднього способу життя, співучасті, способу вчинення злочину, значущості суспільно небезпечної шкоди і небезпеки, наявність ознак жорстокості до людини тощо (ст. 88 КК);

б) вчинення злочину під час ухилення від виконання вироку суду, винесеного за попередній злочин, або, навпаки, зважаючи на те, що до винесення вироку особа добровільно з'явилася до суду, зізналася у вчиненні злочину та повністю відшкодувала заподіяну шкоду (ст. 89 КК).

Крім того, законом про кримінальну відповідальність Сан-Марино від 25 лютого 1974 року (ст. 13) регламентуються

²⁰⁶ Уголовный кодекс Республики Сан-Марино : Закон Республики Сан-Марино от 25 фев. 1974 г. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1253084&subID=100116531,100116532,100116543,100116988text>; Уголовный кодекс Республики Сан-Марино / науч. ред. С. В. Максимова; пер. с итал. В. Г. Максимова. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. С. 31.

²⁰⁷ Уголовный кодекс Республики Сан-Марино : Закон Республики Сан-Марино от 25 фев. 1974 г. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1253084&subID=100116531,100116532,100116543,100116988text>; Уголовный кодекс Республики Сан-Марино / науч. ред. С. В. Максимова; пер. с итал. В. Г. Максимова. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. С. 38, 39.

умови, за наявності яких особа однозначно вважається такою, що становить небезпеку²⁰⁸:

1) у разі засудження її за дві категорії злочинів:

- вчинених на професійній основі (особа живе за засоби, отримані в результаті злочинної діяльності),

- вчиненням конституційних злочинів (особа вчинила умисний злочин проти життя, особистої недоторканності й сексуальної свободи, коли жорстокість мотиву вчинення злочину або легковажність мотивів указують на відсутність основних моральних якостей, властивих людству);

2) у разі засудження її за умисні злочини, які були вчинені злочинною організацією, пов'язані з торгівлею людьми, що супроводжуються викраденням людей;

3) у разі засудження її зі зменшенням покарання через слабоумство або хронічну інтоксикацію алкоголем або наркотичними засобами, з обмеженням здатності усвідомлювати значення своїх дій та волевиявлення, якщо за вчинений умисний злочин передбачається тюремне ув'язнення;

4) у разі неможливості застосування покарання внаслідок слабоумства або хронічної інтоксикації алкоголем або наркотичними засобами, якщо особа звільняється від відповідальності за умисні злочини, які караються за законом тюремним ув'язненням.

Усі заходи безпеки, передбачені КК Сан-Марино, можуть застосовуватися судом до особи, яка становить небезпеку, самостійно або у поєднанні із заходами покарання (наприклад, поряд із позбавленням прав, грошовим чи поденним штрафом тощо). При цьому, згідно положень ч. 1 ст. 134 КК, якщо розглядається можливість застосування декількох заходів безпеки до однієї і тієї ж особи, суддя застосовує той захід безпеки, який вважає найбільш доцільним та ефективним²⁰⁹.

²⁰⁸ Уголовный кодекс Республики Сан-Марино : Закон Республики Сан-Марино от 25 фев. 1974 г. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1253084&subID=100116531,100116532,100116543,100116988text>.

²⁰⁹ Там само.

Після закінчення мінімального терміну, застосовуваного до особи відповідного заходу безпеки, суддя зобов'язаний прийняти рішення про необхідність перевірити наявність чи відсутність небезпеки особи для того, щоб вирішити питання про доцільність продовження застосування цього ж кримінально-правового заходу безпеки чи припинення його застосування або його заміни на інший (ст. 132 КК)²¹⁰.

Республіка Болгарія. З метою захисту від злочинних посягань на права громадян і встановленого в державі правопорядку²¹¹ КК Республіки Болгарії від 15 березня 1968 року (далі – КК Болгарії) визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які наслідки можуть наставати для особи, що їх вчинила.

Доцільно підкреслити, що кримінальному законодавству Болгарії, як і багатьом зарубіжним державам, характерна «багатоколіїність». Це означає, що поведінка особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, може бути обмежена судом не лише заходами покарання, які спрямовані на відплату і залякування, а й іншими заходами кримінально-правового характеру, спрямованими на спеціальну превенцію, усунення небезпеки та вирішення завдань з відновлення становища, що існувало до вчинення суспільно небезпечного діяння. Зокрема, згідно положень КК Болгарії різновидами останніх є:²¹²

1) спеціальна конфіскація – яка полягає у конфіскації (ст. 53 КК):

- речей, що належать винному, та призначені чи використані для вчинення умисного злочину;

²¹⁰ Уголовный кодекс Республики Сан-Марино : Закон Республики Сан-Марино от 25 фев. 1974 г. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1253084&subID=100116531,100116532,100116543,100116988text>.

²¹¹ Уголовный кодекс Болгарии : Закон Республики Болгария от 15 мар. 1968 г. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-bolgarii>.

²¹² Там само.

- речей, що належать винному та є предметом умисного злочину – у випадках, прямо передбачених Особливою частиною КК;

- речей, предметів і засобів, володіння якими заборонено;

- речей, предметів і засобів, набутих злочинним шляхом, якщо вони не підлягають поверненню або відновленню.

2) заходи виховного характеру, які можуть бути застосовані до неповнолітнього у разі прийняття прокурором рішення про відмову від порушення кримінального провадження щодо нього або його припиненні, а також у разі звільнення судом неповнолітнього від кримінальної відповідальності (ст. ст. 61, 78 КК);

3) примусові заходи медичного характеру (передача психічно хворої особи близьким родичам, які взяли на себе обов'язок забезпечувати її лікування під наглядом психоневрологічного диспансера; примусове лікування в загальному психоневрологічному закладі; примусове лікування у спеціальній психіатричній лікарні або в спеціальному відділенні загального психоневрологічного закладу). Вказані заходи можуть бути застосовані судом до особи, яка (ст. 89 КК):

а) вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності;

б) захворіла на психічну хворобу до винесення обвинувального вироку;

в) захворіла на психічну хворобу під час відбування покарання.

Крім того, КК Болгарії регламентується також можливість умовного засудження особи та умовно-дострокового звільнення її від відбування покарання.

Турецька Республіка. Система кримінально-правових заходів Туреччини складається із заходів покарання, які диференціюються в залежності від виду тяжкості вчиненого діяння (Книга I. Розділ II), та інших заходів кримінально-правового характеру (Книга I. Розділ III та Розділ IV)²¹³. Зокрема, згідно положень ст. ст. 31, 33-36, 46-47, 53-54 КК

²¹³ Уголовный кодекс Турции : Закон Турецкой Республики от 26 сен. 2004 г. URL: <http://www.zarubejye.com/ law/law15bhtm>.

Турецької Республіки від 26 вересня 2004 року (далі – КК Туреччини) до інших заходів кримінально-правового характеру, які не включені у систему покарань, належать ²¹⁴:

а) повна або тимчасова заборона на публічну службу (ст. 31 КК);

б) обмеження у цивільній дієздатності, позбавлення батьківських прав і законних прав подружжя (ст. 33 КК);

в) позбавлення права обиратися на політичну службу чи позбавлення певної посади (ст. 34 КК);

г) тимчасова заборона на публічну службу, здійснення професійної діяльності чи діяльності, пов'язаної з ремеслом (ст. 35 КК);

г) спеціальна конфіскація: конфіскація предметів, які використовувалися або підготовлялися для використання у вчиненні злочину чи проступку, або отримані в результаті вчинення злочину (ст. 36 КК);

д) заходи медичного характеру (медичний контроль та огляд), які застосовуються до психічно хворих та залежних від алкоголю і наркотиків, крім тих, які добровільно довели себе до стану алкогольного чи наркотичного сп'яніння (ст. ст. 46, 47 КК);

е) заходи виховного характеру, які застосовуються до осіб, яким на момент вчинення злочину не виповнилося п'ятнадцять років: передача дитини на виховання і виправлення у заклад, який знаходиться під державним управлінням і наглядом, до досягнення нею вісімнадцятирічного віку; передача дитини її батькам або опікуну, попереджуючи останніх про те, що якщо за час знаходження дитини під їх турботою і наглядом нею буде вчинено злочин з причин їх необережності і недбалості, то на них (батьків або опікунів) буде накладено штраф (ст. ст. 53, 54 КК).

Інститут заходів безпеки характерний не тільки для національного законодавства окремих держав як власний (національний) механізм протидії злочинності. Він тим чи іншим чином знайшов своє відображення і у міжнародних

²¹⁴ Уголовный кодекс Турции : Закон Турецкой Республики от 26 сен. 2004 г. URT: <http://www.zarubejye.com/ law/law15bhtm>.

документах, спрямованих на боротьбу зі злочинністю. Зокрема, Кримінальна Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 року № ETS 173 у ч. 3 ст. 19 безпосередньо регламентує питання спеціальної конфіскації²¹⁵:

- а) засобів вчинення злочинів;
- б) доходів, отриманих від злочинів;
- в) власності, вартість якої відповідає таким доходам.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 12 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року, предметом спеціальної конфіскації є²¹⁶:

- а) доходи, отримані від злочинів, або майно, вартість якого відповідає вартості таких доходів;
- б) майно, устаткування або інші засоби, які використовувалися або призначалися для використання під час вчинення злочинів.

Аналогічні положення містяться також у ч. 1 ст. 31 Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року²¹⁷.

Таке закріплення деяких різновидів кримінально-правових заходів безпеки на міжнародному рівні засвідчує їх сутність як важливого та ефективного інструменту протидії кримінальній активності людини.

Отож, порівняльний аналіз кримінального законодавства низки зарубіжних держав дозволяє констатувати, що:

- 1) визначення поняття заходів безпеки практично не дається жодним КК зазначених вище держав;
- 2) досліджуваний інститут нормативно закріплений у конкретних Главах, Розділах та/або Книгах закону про кримінальну відповідальність у різних державах світу по-різному іменується. Так, наприклад, якщо у кримінальному

²¹⁵ Кримінальна Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р. № ETS 173. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2007. № 47 (47–48). Ст. 2028.

²¹⁶ Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 лист. 2000 р. № 995_789. *Офіційний вісник України*. 2006. № 14. Ст. 1056.

²¹⁷ Конвенція ООН проти корупції від 31 жовт. 2003 р. № 995_с16. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2007. № 49. Ст. 2048.

законодавстві Іспанії²¹⁸, Італії²¹⁹, Молдови²²⁰, Швейцарії²²¹, Сан-Марино²²² використовується традиційна назва «Заходи безпеки», то в інших державах вживаються такі терміни, як «Заходи виправлення і безпеки» (КК ФРН)²²³, «Заходи безпеки та попередження» (КК Австрії)²²⁴, «Інші заходи кримінально-правового характеру» (КК Туреччини)²²⁵, «Інші заходи впливу» (КК Естонії)²²⁶, «Каральні заходи», у межах яких функціонують «Заходи безпеки» (КК Польщі)²²⁷, «Інші заходи кримінальної відповідальності», у межах яких функціонують «Примусові

²¹⁸ Уголовный кодекс Испании : Закон Королевства Испании от 23 нояб. 1995 г. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-ispanii>.

²¹⁹ Уголовный кодекс Италии : Закон Итальянской Республики от 19 окт. 1930 г. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/479196>.

²²⁰ Уголовный кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 18 апр. 2002 г. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>.

²²¹ Швейцарский уголовный кодекс : Закон Швейцарской Конфедерации от 21 дек. 1937 г. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241950>.

²²² Уголовный кодекс Республики Сан-Марино : Закон Республики Сан-Марино от 25 фев. 1974 г. URL: <http://www.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1253084&subID=100116531,100116532,100116543,100116988text>.

²²³ Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871. URL: <https://lexetius.com/leges/StGB/Inhalt?1>.

²²⁴ Кримінальний кодекс Австрійської Республіки : Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen, BGBl 1974/60. URL: <http://rebeldownloadfree.bitballoon.com/ugolovnij-kodeks-avstrij.html>.

²²⁵ Уголовный кодекс Турции : Закон Турецкой Республики от 26 сен. 2004 г. URL: <http://www.zarubejye.com/law/law15b.htm>.

²²⁶ Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики : Закон от 6 июня 2001 г. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused.pdf>.

²²⁷ Kodeks karny : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <http://www.prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU1997088055>.

заходи безпеки» (КК Білорусії)²²⁸, «Інші правові наслідки караного діяння» (КК Данії)²²⁹, «Заходи захисту, допомоги, нагляду та виховання» (КК Франції)²³⁰, «Заходи за цінним папером» (КК Румунії)²³¹ тощо. Така неоднозначність назв відповідного інституту кримінального права характеризується особливістю кримінально-правових відносин окремих держав;

3) система заходів безпеки для кожної держави є своєрідною і за змістом, і за обсягом. Окрім того, в деяких положеннях зарубіжного кримінального законодавства існує низка досліджуваних заходів, які не характерні для кримінального права України. Зокрема, це стосується таких заходів, як: виселення з національної території іноземців, які перебувають у країні без законних підстав, що притаманно для закону про кримінальну відповідальність Іспанії²³² та Молдови²³³, позбавлення публічних прав чи обов'язок відшкодувати шкоду, що регламентовані кримінальним

²²⁸ Уголовный кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 2 июня 1999 г. URL: http://consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699.

²²⁹ Уголовный кодекс Дании : Закон Королевства Дании от 15 апр. 1930 г. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241524>.

²³⁰ Уголовный кодекс Франции : Закон Французской Республики от 22 июля 1992 г. URL: http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018&subID=100104265_100104266_10010430_100104880_100105211_100105218.

²³¹ Codul Penal al Romaniei (Legea nr. 286/17.07.2009). URL: <http://advocatura.com/11491-noul-cod-penal.html>.

²³² Уголовный кодекс Испании : Закон Королевства Испании от 23 нояб. 1995 г. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-ispanii>.

²³³ Уголовный кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 18 апр. 2002 г. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>.

законодавством Польщі²³⁴, позбавлення батьківських прав, яке закріплене у КК Туреччини²³⁵ тощо;

4) мета та підстави застосування зазначених заходів визначаються однаково усіма державами. Так, основною їх метою є захист суспільства від антисоціальної активності осіб, які перебувають у так званому «небезпечному стані», а підставою застосування – вчинене особою суспільно небезпечне діяння. Водночас кримінальне законодавство проаналізованих держав визнає, що заходи безпеки можуть призначатися і за відсутності вини особи, тобто поза кримінальною відповідальністю (наприклад, щодо неосудних осіб чи осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у віці, з якого не може наставати кримінальна відповідальність).

5) низка зарубіжних держав у своїх КК передбачають можливість застосування кримінально-правових заходів безпеки до осіб, що перебувають у так званому «небезпечному стані» без вчинення ними конкретного кримінального правопорушення, виключно на підставі оцінки його поведінки, яка характеризується як така, що свідчить про високу вірогідність вчинення ним злочину.

Крім того, законодавець повинен акцентувати увагу не тільки на нормативному закріпленні інституту заходів безпеки, а й на постійному його вдосконаленні відповідно до вимог часу, з урахуванням специфіки національної системи законодавства, що допоможе гармонізувати українське законодавство і практику його застосування.

Таким чином, наукове осмислення досвіду зарубіжного кримінального законодавства, дає можливість краще зрозуміти власну кримінально-правову політику, оскільки, і це очевидно, достоїнства і недоліки останньої найбільш рельєфно проявляються саме при порівнянні її з іноземними аналогами. Більше того, знання зарубіжного кримінального законодавства дозволяє використати позитивний досвід інших держав,

²³⁴ Kodeks karny : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <http://www.prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU1997088055>.

²³⁵ Уголовный кодекс Турции : Закон Турецкой Республики от 26 сен. 2004 г. URL: <http://www.zarubejye.com/law/law15b.htm>.

зблизити з ним національне кримінальне законодавство і таким чином уникнути помилок при вирішенні відповідних питань в Українському кримінальному праві, оскільки сучасні процеси інтеграції з необхідністю передбачають і певну уніфікацію права різних держав.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВА ПРИРОДА ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

2.1 Поняття кримінально-правових заходів безпеки

Кримінально-правова політика повинна враховувати не тільки власний історичний досвід та світової тенденції, а й, у першу чергу, базуватись на сучасному її розумінні, основою якого повинен стати глибокий науковий аналіз природи і практики реалізації відповідних кримінально-правових інститутів. Аналіз наукової та навчальної літератури з проблем кримінального права свідчить про недостатність дослідження поняття кримінально-правових заходів безпеки. На сьогодні, на жаль, немає жодного посібника з кримінального права, у якому б приділялася окрема увага зазначеним вище заходам. Більше того, чинний КК України також не оперує цим поняттям. Законодавець «розкидав» заходи, які за правовою природою є кримінально-правовими заходами безпеки, по різних інститутах кримінального права («Звільнення від покарання та його відбування» (Розділ XII), «Судимість» (Розділ XIII), «Обмежувальні заходи» (Розділ XIII-I), «Інші заходи кримінально-правового характеру» (Розділ XIV), «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» (Розділ XV). Це викликає відповідні складнощі при дослідженні правової природи та визначенні напрямів їх вдосконалення. Тому для того, щоб здійснити ґрунтовну наукову інтерпретацію кримінально-правових заходів безпеки, слід базуватись на загальних теоретичних положеннях, які сформульовані вітчизняною кримінально-правовою школою та тією чи іншою мірою відображають окремі ознаки аналізованого явища. Водночас варто пам'ятати, що визначення зазначених заходів повинно відображати не тільки їх правову природу, а й ознаки, особливості та істотні прояви в реальності. Адже «поняття – це думка, яка фіксує ознаки відображених у ній предметів і явищ,

що дозволяють відрізнити ці предмети і явища від подібних до них...»²³⁶. Також слушно з цього приводу зауважив А. А. Піонтковський, констатує, що у юридичних науках визначення виконують значну роль порівняно з іншими. Від характеру визначень існуючих юридичних понять, інститутів, правовідносин і їх елементів залежить якість розробки всієї юридичної науки і процес застосування діючих правових норм на практиці²³⁷.

Дослідження поняття кримінально-правових заходів безпеки як різновиду заходів кримінально-правового характеру, доцільно розпочати насамперед з етимологічного тлумачення складових цього поняття – «захід», «заходи», «безпека». Зокрема, тлумачний словник української мови визначає «захід» як «сукупність дій, що мають на меті здійснення чогонебудь»²³⁸.

«Безпека – це стан захищеності життєвоважливих інтересів особистості, суспільства і держави, а також довкілля у різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз», – зазначає А. Б. Качинський²³⁹.

У довідково-енциклопедичній літературі ця дефініція тлумачиться як «стан, коли комусь або чомусь ніщо не загрожує²⁴⁰, ... або існує певний захист від небезпеки»²⁴¹; стан

²³⁶ Горский Д. П. Краткий словарь по логике / Д. П. Горский, А. А. Ивин, А. Л. Никифоров ; под ред. Д. П. Горского. Москва : Правосвещение, 1991. С. 150.

²³⁷ Пионтковский А. А. К методологии изучения действующего права. *Ученые записки ВИЮН*. 1946. Вып. IV. С. 36.

²³⁸ Тлумачний словник української мови. 4-й дод. тираж / А. О. Івченко. Харків : Фоліо, 2002. С. 147.

²³⁹ Качинський А. Б. Екологічна політика й екологічна безпека України. *Екологічний вісник*. 2006. № 1 (січень–лютий). С. 24.

²⁴⁰ Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. Т. 1: А–К / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2003. С. 83; Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / за заг. ред. д-ра філолог. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «Школа», 2007. С. 52.

²⁴¹ Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. 14-е изд. Москва : Просвещение, 1983. С. 35.

захищеності життєвоважливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої та внутрішньої загрози»²⁴². Крім того, зауважується, що безпека – це й такий стан, що не викликає занепокоєння²⁴³; стан, який не містить небезпеки або захищає кого-, що-небудь від небезпеки; який не завдає шкоди; якому не загрожує небезпека»²⁴⁴.

Науковці розглядають безпеку як «стан відсутності різних небезпек і загроз, здатних завдати неприйнятної шкоди (збитку) життєвоважливим інтересам людини»²⁴⁵; стан захищеності від суспільної небезпеки кримінально караного діяння»²⁴⁶.

Із позиції В. М. Родачина зрозуміло, що безпека – це певні соціальні відносини, що характеризуються взаємною довірою, відсутністю у сторін агресивних і зловмисних проявів²⁴⁷.

На думку С. Я. Лебедева, безпека, її забезпечення та стан виступають тим полем, на якому державне попередження злочинності та державна репресія повинні поєднуватися, щоб

²⁴² Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 1: А–Г / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. С. 207.

²⁴³ Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / за заг. ред. д-ра філолог. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «Школа», 2007. С. 52.

²⁴⁴ Тлумачний словник української мови. 4-й дод. тираж / А. О. Івченко. Харків : Фоліо, 2002. С. 27.

²⁴⁵ Сапронов В. В. Безопасность жизнедеятельности : учеб.-метод. пособ. / В. В. Сапронов, Л. М. Власова, Е. С. Фрумкина; под. общ. рук. Л. И. Шершнева; Фонд национальной и международной безопасности, Москов. гос. ун-т культуры и искусств. Москва, 2004. С. 27.

²⁴⁶ Горшенков А. Г., Горшенков Г. Г., Горшенков Г. Н. Информационная преступность: криминологическая безопасность личности, угрозы и меры ее защиты. *Идея конституционализма в РФ и за рубежом и практика ее реализации*. 2003. Вып. 1 (6). С. 15.

²⁴⁷ Родачин В. М. Безопасность как социальное явление. *Право и безопасность*. 2004. № 4 (13). С. 18.

утворити необхідні умови спокійного життя для мільярдів людей²⁴⁸.

Загалом поняття «безпека» є доволі широким, тому що її можна розглядати у різних аспектах: міжнародна, національна, конституційна, екологічна, економічна, інформаційна, суспільна, безпека особистості тощо. У правовій літературі розрізняють так звану юридичну безпеку, яка забезпечується юридичними механізмами. Зокрема, дослідники під юридичною безпекою розуміють «стан юридичної захищеності життєвоважливих інтересів особи (суспільства і держави) від зовнішніх і внутрішніх загроз²⁴⁹; стан правової захищеності об'єкта за наявності необхідних її правових гарантій і юридичного забезпечення нормальної життєдіяльності»²⁵⁰. У зв'язку з цим Г. Г. Горшенков за галузями юриспруденції юридичну безпеку поділяє на кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу тощо²⁵¹. З урахуванням позиції цього ученого, можна зробити висновок, що кримінально-правова безпека – це безпека, яка гарантується наявними заходами кримінально-правового характеру, у т. ч. й заходами безпеки.

У процесі свого історичного розвитку заходи безпеки називалися по-різному: спочатку це були «спеціально-попереджувальні заходи», пізніше – «заходи соціального захисту», з кінця XVIII ст. – «заходи безпеки», «інші кримінально-правові наслідки», «інші заходи кримінально-правового характеру» тощо.

У юридичній науці проблема визначення поняття кримінально-правових заходів безпеки однозначно не вирішена.

²⁴⁸ Лебедев С. Я. Криминологическая безопасность в системе национальной безопасности России. *Российский криминологический взгляд*. 2006. № 3. С. 104.

²⁴⁹ Тер-Акопов А. А. Юридическая безопасность человека в Российской Федерации (Основы концепции). *Государство и право*. 2001. № 9. С. 12.

²⁵⁰ Горшенков Г. Г. Юридическая безопасность как научная категория. *Безопасность бизнеса*. 2005. № 3. С. 24.

²⁵¹ Там само. С. 26.

Зокрема, є ряд учених, які безпосередньо не вивчали заходи безпеки, а приділяли увагу заходам кримінально-правового характеру в цілому або іншим заходам кримінально-правового характеру зокрема, у які включаються й досліджувані заходи. Так, Д. А. Безбородов та А. В. Зарубін під заходами кримінально-правового впливу розуміють сукупність активних дій, заходів, які включають в себе правообмеження або організаційні процедури, що застосовуються у зв'язку з вчиненням злочину і призначені для досягнення цілей захисту членів суспільства від злочинних посягань²⁵².

І. Е. Звечаровський вважає, що заходи кримінально-правового характеру – це заходи, передбачені кримінальним законом, які застосовуються до особи, що вчинила злочин, зі зміною її кримінально-правового статусу і за своїм змістом охоплюють різні форми реалізації кримінальної відповідальності²⁵³.

На думку К. М. Карпова та Т. В. Непомнящої, заходами кримінально-правового характеру в цілому слід вважати передбачені кримінальним законом заходи, які застосовуються до осіб за вчинення ними злочину²⁵⁴.

Практично аналогічно заходи кримінально-правового характеру тлумачить О. С. Пунігов, який зокрема, стверджує, що заходи кримінально-правового характеру, про які йдеться у

²⁵² Безбородов Д. А., Зарубин А. В. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, признаки и виды : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015. С. 8.

²⁵³ Звечаровский И. Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды. *Законность*. 1999. № 3. С. 38.

²⁵⁴ Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ом. акад. МВД РФ. Омск, 2010. С. 14; Непомнящая Т. В. Меры уголовно-правового характера. *Вестник Омского университета. Серия: Право*. 2008. № 3 (16). С. 262; Непомнящая Т. В. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, юридическая природа, система. *Правоприменение*. 2017. Т. 1. № 1. С. 116.

кримінальному законі, – це закріплені законом примусові заходи кримінально-правового впливу, які застосовуються до осіб у зв'язку із вчиненням ними діяння, що містить ознаки злочину, змінюючи кримінально-правовий статус таких осіб²⁵⁵.

С. І. Курганов зазначає, що в загальному вигляді заходи кримінально-правового характеру можна визначити як передбачені кримінальним законом заходи, які застосовуються до осіб, що вчинили злочини (суспільно небезпечні діяння) у т. ч. й у стані неосудності»²⁵⁶.

У вітчизняній науці кримінального права спробу дати визначення заходам кримінально-правового характеру здійснили Є. М. Вечерова, Н. О. Гуророва, І. А. Лозінська, І. І. Митрофанов, О. В. Козаченко, З. М. Сюсюкало, А. М. Ященко та низка інших учених. Зокрема, Є. М. Вечерова під заходами кримінально-правового впливу на злочини розуміє передбачені КК (Загальною і Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить усі ознаки складу злочину²⁵⁷.

З позиції Н. О. Гурорової заходами кримінально-правового характеру слід вважати встановлені кримінальним законодавством заходи, які застосовуються в разі вчинення, передбаченого КК суспільно небезпечного діяння, й полягають у погіршенні правового статусу особи²⁵⁸.

І. А. Лозінська визначає їх як передбачені КК України (Загальною і Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що можуть

²⁵⁵ Пунигов А. С. Меры уголовно-правового характера: проблемы определения понятия. *Актуальные проблемы российского права*. 2007. № 1 (4). С. 466.

²⁵⁶ Курганов С. И. Меры уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2007. № 2. С. 59.

²⁵⁷ Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 126.

²⁵⁸ Гуророва Н. О. Заходи кримінально-правового характеру. *Заходи кримінально-правового впливу : проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 7 лют. 2014 р. Одеса. 2014. С. 19.

бути і примусовими, і заохочувальними, які, у свою чергу, застосовуються у разі наявності суспільно корисних вчинків, як пов'язаних із кримінальним правопорушенням, так і не пов'язаних, а лише зовні схожих на нього (необхідна оборона, крайня необхідність)²⁵⁹.

І. І. Митрофанов засобами кримінально-правового впливу називає засоби, що застосовуються до особи, яка вчинила передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дію або бездіяльність), і полягають у передбаченій цим Кодексом негативній, справедливій і невідворотній оцінці (засудженні) вчиненого діяння та особи, що його вчинила, а також у необхідних випадках – у позбавленні чи обмеженні прав і свобод цієї особи²⁶⁰.

Вивчаючи зміст і межі застосування кримінально-правових заходів, О. В. Козаченко зазначає, що під останніми необхідно розуміти передбачені КК (Загальною і Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, як з метою реалізації цілей кримінальної відповідальності і покарання, так і відновлення порушеного права, надання медичної допомоги, перевиховання тощо²⁶¹.

На думку З. М. Сюсюкало, заходи кримінально-правового впливу – це передбачені кримінальним законом засоби обмежувального, заохочувального характеру, які застосовуються у визначеному законом порядку до особи, яка вчинила злочин, у встановлених законом випадках та спрямовуються на виконання завдань, визначених у КК України²⁶².

²⁵⁹ Лозінська І. А. До питання про поняття і зміст заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 188.

²⁶⁰ Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. С. 451.

²⁶¹ Козаченко О. Теоретичне визначення змісту та меж застосування кримінально-правових заходів. *Право України*. 2005. № 10. С. 43.

²⁶² Сюсюкало З. М. Поняття заходів кримінально-правового впливу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 236.

Дещо схоже визначення заходів кримінально-правового характеру формулює й А. М. Яценко. Під ними він розуміє засоби впливу (прийоми, спеціальні дії), які передбачені законом про кримінальну відповідальність за вчинення злочинного чи зовні схожого на нього діяння або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною цього закону, та пов'язані з обмеженнями чи позбавленнями найбільш значущих для людини прав і свобод або зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покарання чи навіть взагалі з її непритягненням до такої відповідальності²⁶³.

Варто зазначити, що у правовій доктрині є також багато дослідників, які вивчали заходи кримінально-правового характеру, але не наводили їх визначення. Зокрема, В. К. Гришук, пропонуючи класифікацію кримінально-правових засобів впливу, не тлумачить, що він розуміє під такими заходами²⁶⁴.

Виключно згадує про наявність у КК України системи примусових заходів кримінально-правового впливу, відмінних від заходів покарання, також Н. А. Орловська²⁶⁵.

Практично таким же способом досліджував питання впливу на злочинність засобами кримінального права й М. Г. Сорочинський, який тільки акцентує увагу на тому, що з метою ефективного попередження злочинності «заходи покарання» та «інші заходи кримінально-правового характеру» повинні поєднуватися із заходами економічного, соціального та інформаційного характеру²⁶⁶.

²⁶³ Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. С. 24, 25.

²⁶⁴ Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. С. 141.

²⁶⁵ Орловська Н. А. До питання про засадничі чинники побудови примусових санкцій норм Особливої частини КК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 14 (1). С. 2.

²⁶⁶ Сорочинський М. Г. Попередження злочинності засобами кримінального права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2004. С. 9.

В. С. Батиргарєєва та В. І. Борисов іншими заходами кримінально-правового характеру називають передбачені законом України про кримінальну відповідальність кримінально-примусові некаральні заходи, що застосовуються судом від імені держави до фізичних або юридичних осіб за вчинення забороненого КК суспільно небезпечного діяння з метою усунення причин й умов, що призвели до його вчинення, й здатних у разі їх збереження привести до вчинення нового суспільно небезпечного діяння, та забезпечення в окремих випадках безпеки особи, до якої вживаються подібні заходи, і надання їй необхідної допомоги, а також забезпечення безпеки інших осіб²⁶⁷.

Вагомий внесок у визначення безпосередньо заходів безпеки (інших заходів кримінально-правового характеру) зробили такі зарубіжні учені, як: Е. Л. Біктімєров, К. М. Карпов, С. Г. Келіна, Є. В. Медведєв, А. А. Павлова та О. Л. Ременсон.

Так, Е. Л. Біктімєров під іншими заходами кримінально-правового характеру розуміє заходи державного примусу, передбачені КК, які застосовуються на підставі ухвали або вироку суду, в цілях виправлення особи, що вчинила кримінально каране діяння, забезпечення безпеки суспільства та запобігання вчиненню нових злочинів і суспільно небезпечних діянь²⁶⁸.

Подібну позицію щодо розуміння заходів безпеки (інших заходів кримінально-правового характеру) обстоюють К. М. Карпов, С. Г. Келіна та Є. В. Медведєв. Зокрема, С. Г. Келіна називає такі заходи примусовими, які пов'язані з конкретно визначеними правообмеженнями і застосовуються судом на

²⁶⁷ Велика українська юридична енциклопедія: в 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. С. 404.

²⁶⁸ Биктімєров Э. Л. Иные меры уголовно-правового характера и их роль в осуществлении задач уголовного права России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Саратов. гос. акад. права. Саратов, 2009. С. 48, 49.

підставі закону до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, з метою виправлення й утримання цих осіб від повторного порушення кримінального закону²⁶⁹.

На думку К. М. Карпова, інші заходи кримінально-правового характеру (кримінально-правові заходи безпеки) об'єднують у собі заходи кримінально-правового впливу, які не є покаранням (не входять до системи покарань), але при цьому є такими, що полягають у покладанні на особу конкретних правообмежень, виконанні нею необхідних дій або дотриманні визначених законом обов'язків²⁷⁰.

Є. В. Медведєв також погоджується з тим, що інші заходи кримінально-правового характеру (кримінально-правові заходи безпеки) – це засоби кримінального примусу, що застосовуються до особи за вчинення нею злочину²⁷¹.

Найбільш описово поняття інших заходів кримінально-правового характеру визначає А. А. Павлова. Зокрема, на її думку, інші заходи кримінально-правового характеру (кримінально-правові заходи безпеки) – це правові наслідки забороненого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння, особлива кримінально-правова форма державного примусу, що призначаються і застосовуються на підставі рішення суду, яке набрало чинності, до осіб, визначених у нормах, що регулюють їх застосування, полягають у застосуванні обмежень їх прав і свобод, не мають карального навантаження та спрямовані на примушування до вчинення певних дій з метою забезпечення безпеки суспільства, утримання осіб від вчинення нових заборонених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь, усунення умов, що

²⁶⁹ Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 54.

²⁷⁰ Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ом. акад. МВД РФ. Омск, 2010. С. 34, 35.

²⁷¹ Медведєв Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 46.

сприяють вчиненню заборонених законом діянь, відновлення становища потерпілого²⁷².

О. Л. Ременсон, вивчаючи спеціально-попереджувальні заходи, які використовувалися у дореволюційний період, і на сучасному етапі розвитку кримінального права відповідають заходам безпеки, визначає їх як такі, що за змістом є обмеженням соціальних можливостей поведінки злочинців тією мірою, якою вони можуть бути використані для вчинення нових злочинів²⁷³.

Не слід оминати увагою трактування заходів безпеки М. В. Щедрином та А. Ю. Єпіхіним. Зокрема, М. В. Щедрін заходами безпеки вважає заходи примусового (некарального) обмеження поведінки фізичних, діяльності юридичних осіб (організацій) та соціальних груп, які застосовуються спеціально уповноваженими суб'єктами за наявності зазначених у законі підстав, і мають на меті запобігання шкідливому впливу певного джерела небезпеки або відмежування об'єкта захисту від шкідливого впливу джерел небезпеки²⁷⁴.

Учений також підкреслює, що поняття «заходи безпеки» слід розуміти у широкому та вузькому значеннях²⁷⁵:

²⁷² Павлова А. А. Иные меры уголовно-правового характера : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики», Москва, 2011. С. 136, 137.

²⁷³ Ременсон А. Л. Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных : автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.08. Томск, 1965. С. 38.

²⁷⁴ Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 61; Щедрин Н. В. Меры безопасности как средство предупреждения преступности : автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2001. С. 13; Востоков А. А., Щедрин Н. В. Организации как субъекты уголовно-правового воздействия. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2007. № 1–2 (1). С. 33.

²⁷⁵ Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 89; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового

➤ у широкому розумінні – це заходи забезпечення безпеки – весь комплекс забезпечення життєдіяльності системи, тобто це не тільки заходи безпеки, а й відносини особи з джерелом підвищеної небезпеки та з об'єктами посиленої охорони;

➤ у вузькому значенні цього слова – це виключно заходи безпеки, під якими розуміють заходи, спрямовані безпосередньо на захист об'єкта від шкідливої дії джерела небезпеки.

Отож, на думку М. В. Щедрина, поняття «заходи безпеки» не слід ототожнювати із поняттям «заходи забезпечення безпеки».

Згідно з визначенням А. Ю. Єпіхіна, заходами безпеки є комплекс обставин, які забезпечують стан захищеності об'єкта охорони від загрози нападу або фізичного протиправного впливу на нього від будь-кого, спрямований на відбиття, оборону від наявної небезпеки чи загрози її появи²⁷⁶. Тобто варто зауважити, що дослідження ним відповідного правового явища також здійснювалося у доволі широкому розумінні – як забезпечення безпеки життєдіяльності в цілому.

Серед вітчизняних учених цікаву ідею щодо розуміння заходів безпеки висловила І. М. Горбачова у дисертаційній роботі, присвяченій проблемі заходів безпеки у кримінальному праві, що здійснена у порівняльно-правовому аспекті. Так, учена заходами безпеки у кримінальному праві називає заходи обмежувального характеру, що застосовуються від імені держави за мотивованим рішенням суду до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, і становить небезпеку для суспільства²⁷⁷.

регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 36.

²⁷⁶ Епихин А. Ю. Обеспечение безопасности личности в системе воздействия на преступность. *Реагирование на преступность: концепции, закон, практика* : сб. статей / редкол.: А. И. Долгова, В. В. Астанин и др. Москва : Российская криминологич. ассоциация, 2002. С. 130.

²⁷⁷ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 56, 196.

Варто зазначити й те, що під час аналізу наукової праці І. М. Горбачової простежується виокремлення нею, поряд із заходами безпеки, заходів соціального захисту як самостійної групи заходів кримінально-правового характеру, які спрямовані на відмежування суспільства від суспільно небезпечної активності осіб, що перебувають у небезпечному для суспільства стані і не підлягають кримінальній відповідальності²⁷⁸.

Про заходи соціального захисту йдеться й у статтях Л. В. Герасимчук і В. О. Тулякова. Зокрема, учені зазначають, що за правовою природою до останніх належать примусові заходи медичного характеру, які застосовуються до неосудних осіб²⁷⁹, та примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до малолітніх²⁸⁰.

Сьогодні недоцільно виділяти заходи соціального захисту як окрему самостійну групу заходів, оскільки цей термін є історично давнім поняттям – до моменту прийняття чинного КК України ними вважався будь-який кримінально-правовий вплив на злочинця (застосування судово-виправних, медичних та медико-педагогічних заходів). У зв'язку з цим за сутністю виокремлені Л. В. Герасимчук, І. М. Горбачовою та В. О. Туляковим заходи соціального захисту доцільніше включати у систему так званих кримінально-правових заходів безпеки.

В. О. Туляков, досліджуючи питання кримінально-правових заходів безпеки, визначає останні як примусові заходи, що згідно з кримінальним законом застосовуються судом поряд із

²⁷⁸ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 50.

²⁷⁹ Туляков В. О. Апроксимація у кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 10.

²⁸⁰ Герасимчук Л. Деякі аспекти застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх. *Юридична Україна*. 2011. № 10. С. 81; Туляков В. О. Апроксимація у кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 10.

заходами покарання (чи замість останніх) до особи, яка вчинила злочин, і безпосередньо спрямовані на попередження злочинів²⁸¹. Попри це, учений акцентує на можливості їх застосування до особи виключно за вчинення нею злочину.

Подібне за змістом тлумачення заходів безпеки здійснює також Ю. А. Пономаренко, який досліджуваними заходами називає заходи примусу, що застосовуються від імені держави за вироком або ухвалою суду до особи, яка вчинила злочин, і полягають у передбаченому кримінальним законодавством обмеженні прав і свобод такої особи для запобігання вчиненню нею інших злочинів²⁸².

Власну точку зору щодо поняття кримінально-правових заходів безпеки, вивчаючи їх із заходами виправлення, висловив й А. В. Савченко. Зокрема, він вважає, що кримінально-правовими заходами безпеки називаються заходи, які призначаються для здійснення превентивного, виховного, виправного, лікувального та іншого спеціального впливу на осіб із кримінальною поведінкою, як у випадках застосування поряд із покаранням, так й у випадках окремого їх застосування, та виступають ефективним засобом захисту суспільства²⁸³.

Аналіз теоретичних розробок із цього питання дозволяє виокремити наявність особливого інтересу з боку науковців до

²⁸¹ Туляков В. О. Заходи безпеки у кримінальному праві як засіб протидії організованій злочинності. *Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 квіт. 2005 р. Львів, 2005. Ч. 1. С. 49.

²⁸² Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозиуму, 23–24 вер. 2011 р. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 334; Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 66, 67.

²⁸³ Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 288–293.

цієї теми. Водночас множинність поглядів на визначення поняття заходів безпеки свідчить про відсутність у кримінально-правовій доктрині однастайності у розумінні їх правової природи, оскільки досі не вироблені чіткі критерії, які б дозволяли відносити той чи інший захід до системи кримінально-правових заходів безпеки. Це із впевненістю доводить, що на сучасному етапі розвитку науки кримінального права України відсутнє легальне визначення поняття заходів безпеки, яке б комплексно підкреслювало їх правовий статус, розкривало усі суттєві ознаки, що їм притаманні, та відображало теоретичне і практичне значення. Зокрема, коментуючи підходи деяких учених до поняття заходів безпеки, необхідно зауважити, що досліджувані ними заходи, як правило, нерозривно пов'язані із вчиненням особою злочину²⁸⁴, що, звичайно, потребує

²⁸⁴ Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 51–58; Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 46–51; Пунигов А. С. Меры уголовно-правового характера: проблемы определения понятия. *Актуальные проблемы российского права*. 2007. № 1 (4). С. 458–466; Ременсон А. Л. Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных : автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.08. Томск, 1965. 64 с.; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 245 с.; Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозиуму, 23–24 вер. 2011 р. Львів : Львівський держ. ун.-т внутр. справ, 2011. С. 332–334; Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 63–67; Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. 596 с.; Туляков В. О. Заходи безпеки у кримінальному праві як засіб протидії організованій злочинності. *Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та*

уточнення. Адже з цього вбачається, що зазначені вище заходи не можуть бути застосовані судом до неосудних осіб чи осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у віці, з якого відповідно до положень КК України не може наставати кримінальна відповідальність (ст. 22 КК). Тобто поняття та систему кримінально-правових заходів безпеки не слід тлумачити надто вузько, оскільки останні можуть бути застосовані судом й до тих осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння і при цьому не були наділені ознаками суб'єкта злочину (наприклад, примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння у віці, з якого відповідно до положень КК України не може наставати кримінальна відповідальність; примусові заходи медичного характеру, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності тощо).

Відтак з'ясування змісту кримінально-правових заходів безпеки шляхом аналізу критичних точок зору щодо розуміння їх правової природи дозволяє визначити останні як різновид заходів кримінально-правового характеру, передбачених КК України, які від імені держави за мотивованим рішенням суду застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і перебуває у «небезпечному стані», з метою запобігання повторному вчиненню нею в майбутньому цього ж діяння.

Така інтерпретація поняття кримінально-правових заходів безпеки є більш доречною, оскільки, з одного боку, повністю розкриває їх правову природу – суть, мету, суб'єкти, принципи та підстави застосування, а з іншого, – дозволяє зробити висновок про те, що цьому правовому явищу слід відводити важливу роль у сфері протидії злочинності.

Термін «кримінально-правові заходи безпеки» не слід ототожнювати із такими поняттями, як «інші заходи кримінально-правового характеру» та «інші кримінально-правові наслідки», про які йдеться у ч. 3 ст. 3 КК України.

Зокрема, на науковому рівні під «іншими заходами кримінально-правового характеру» слід розуміти систему усіх інших, окрім заходів покарання, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, заходів впливу – це і заходи безпеки, і заходи заохочення²⁸⁵. Що стосується законодавчого рівня, то чинний КК України до «інших заходів кримінально-правового характеру» відносить виключно примусові заходи медичного характеру; примусове лікування та спеціальну конфіскацію (ст. ст. 92–96² КК). А усі інші заходи некарального характеру, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, на думку законодавця, охоплюються поняттям «інші кримінально-правові наслідки» (ч. 3 ст. 3 КК).

Тобто, враховуючи те, що усю сукупність заходів кримінально-правового характеру умовно поділяють на три групи: заходи заохочення, заходи безпеки та заходи покарання²⁸⁶, «кримінально-правові заходи безпеки»

²⁸⁵ Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 65, 191; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 163; Кылина О. М., Щедрин Н. В. Российское уголовное право в контексте доктринальных моделей построение уголовно-правовых санкций. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2008. № 3 (5). С. 46; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. С. 279.

²⁸⁶ Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 65, 191; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 163; Кылина О. М., Щедрин Н. В. Российское уголовное право в контексте доктринальных моделей построение уголовно-правовых санкций. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2008. № 3 (5). С. 46; Хавронюк

співвідносяться з «іншими заходами кримінально-правового характеру» та «іншими кримінально-правовими наслідками» як частина і ціле.

Досліджуючи питання визначення кримінально-правових заходів безпеки, не можна оминати увагою й проблему з'ясування ознак, що відображають їх правову природу. Так, перша ознака кримінально-правових заходів безпеки характеризується тим, що вони є різновидом заходів кримінально-правового характеру²⁸⁷, що вимагає необхідності їх чіткої регламентації положеннями Загальної частини КК України. Саме так забезпечуватиметься дотримання принципу законності у кримінальному праві під час їх застосування до осіб, які перебувають у так званому «небезпечному стані».

Друга ознака пов'язана з безпосередньою їх реалізацією. Зокрема, кримінально-правові заходи безпеки застосовуються від імені держави за мотивованим рішенням суду²⁸⁸. Це означає, що застосування до особи, яка перебуває у так званому

М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. С. 279.

²⁸⁷ Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 46; Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму 23–24 вересня 2011 р. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 333.

²⁸⁸ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 53; Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозиуму, 23–24 вер. 2011 р. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 334.

«небезпечному стані», заходів безпеки не залежить від волі останньої, а примус, який може виявлятися у вигляді позбавлення певних привілеїв, пільг, в обмеженні свободи або соціального статусу, має офіційний характер і дозволяє повною мірою досягти суспільно корисних цілей, передбачених законом²⁸⁹.

Третя ознака свідчить про можливість застосування кримінально-правових заходів безпеки тільки за наявності для цього законних підстав, зокрема фактичної і юридичної (нормативно-правової), не залежно від того, чи передбачені такі заходи санкцією відповідної статті Особливої частини КК України, чи ні. У зв'язку з цим незрозумілою є позиція Н. А. Орловської, яка, досліджуючи питання санкцій кримінально-правової норми, засади та принципи їх формування, зазначає, що примусові заходи кримінально-правового характеру (у систему яких не входять заходи покарання) можуть бути призначені лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України²⁹⁰. Звичайно, одразу ж постає питання, а як бути із примусовими заходами виховного характеру, примусовими заходами медичного характеру, примусовим лікуванням та іншими, наявними у КК України заходами, які мають примусовий характер, але не є покараннями, і більше того, учена не відносить їх навіть до системи примусових заходів кримінально-правового впливу, відмінних від заходів покарання²⁹¹.

Ще одна ознака досліджуваних заходів виявляється у тому, що вони застосовуються тільки до тієї особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і перебуває у

²⁸⁹ Егоров В. С. Вопросы правового регулирования мер уголовного принуждения. Москва: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2006. С. 108.

²⁹⁰ Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. С. 427.

²⁹¹ Там само.

так званому «небезпечному стані», який об'єктивно свідчить про ймовірність повторного вчинення нею в майбутньому цього ж діяння. А це означає, що кримінально-правові заходи безпеки не можуть застосовуватися до тих осіб, які ще не вчинили жодного суспільно небезпечного діяння, хоча, з огляду на характеристику їх антисоціальної поведінки, є велика ймовірність того, що вони здатні в майбутньому його вчинити (перебувають у так званому «передделіктному (передкримінальному) небезпечному стані»).

П'ята ознака – застосування кримінально-правових заходів безпеки до відповідної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, спрямоване виключно на усунення того «небезпечного стану», у якому вона перебуває²⁹² і запобігання таким чином повторного вчинення нею в майбутньому цього ж діяння, а не на відплату такої особи за його вчинення²⁹³.

Шоста ознака пов'язана з реалізацією кримінальної відповідальності. Зокрема, з усієї системи досліджуваних заходів беззаперечно формою реалізації кримінальної відповідальності виступають лише ті кримінально-правові заходи безпеки, які застосовуються до особи на підставі винесеного судом обвинувального вироку.

Досі до кінця не визначеною і такою, що потребує остаточного вирішення у теорії кримінального права, є проблема, пов'язана зі з'ясуванням того, чи наділені кримінально-правові заходи безпеки елементами кари? З цього приводу Л. В. Багрій-Шахматов, вивчаючи систему

²⁹² Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5.

²⁹³ Крилова Н. Е., Серебренникова А. В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) : учеб. пособ. Москва, 1997. С. 159.

кримінально-правових заходів в цілому, зазначав, що не тільки заходи покарання, а й інші заходи містять кримінальну кару²⁹⁴.

В. І. Арькова та Я. М. Шевченко зауважують, що про наявність карального елемента, наприклад, у таких заходах, як примусові заходи виховного характеру, свідчить те, що зазначені заходи застосовуються за вчинення діянь, які містять усі ознаки складу злочину. Каральний бік цих заходів виявляється в їх обов'язковості під час виконання, у примусовому обмеженні поведінки, свободи неповнолітнього, який змушений дотримуватися певних вимог і виконувати певні дії, незалежно від його бажання²⁹⁵.

Дещо двоюкою з цього приводу виявилася позиція І. М. Горбачової, яка у науковому дослідженні зазначає, що попри обмежувальний характер заходів безпеки вони, як правило, вільні від елементів кари²⁹⁶. Тобто вчена допускає наявність елементів кари у окремих видів заходів безпеки, однак не наводить жодних обґрунтувань, які саме заходи безпеки, на її думку, наділені, а які не наділені каральним характером.

Проте, поряд із позиціями учених, які стверджують про наявність елементів кари у кримінально-правових заходах безпеки, існує цілком протилежна думка щодо окресленої проблеми, яку підтримує значно більше коло дослідників та належно її обґрунтовують. Так, на думку С. Г. Келіної, інші заходи кримінально-правового характеру, незважаючи на те, що вони пов'язані з певними правообмеженнями, позбавлені карального характеру, оскільки основне їх призначення полягає

²⁹⁴ Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Часть вторая : курс лекций. Одесса : Юрид. лит-ра, АО Бахва, 2000. С. 109.

²⁹⁵ Арькова В. И. Принудительные меры воспитательного характера, применяемые к несовершеннолетним : учеб. пособ. ; отв. ред. Г. Б. Виттенберг. Иркутск : Изд-во ИГУ, 1978. С. 16; Шевченко Я. Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних ; отв. ред. И. П. Лановенко. Київ : «Наукова думка», 1976. С. 135, 136.

²⁹⁶ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 16.

в тому, щоб утримати особу від повторного порушення кримінального закону²⁹⁷. Практично аналогічної точки зору дотримується й Є. М. Вечерова, яка стверджує, що усі заходи кримінально-правового впливу за ступенем репресивності поділяються на покарання та інші заходи кримінально-правового впливу, які умовно можна назвати «некаральними»²⁹⁸.

Про відсутність елементів кари в кримінально-правових заходах безпеки зазначали також К. М. Карпов, І. С. Ной, О. А. Попкова, С. Я. Улицький, А. Е. Якубов, В. М. Бурдін, О. Ф. Ковітіді та ін. на прикладах окремих їх різновидів.

Зокрема, К. М. Карпов та О. А. Попкова, вивчаючи сутність примусових заходів медичного характеру та примусового лікування, підкреслюють, що для них характерна не кара, а певне обмеження особистої свободи з метою лікування особи. Ці заходи не передбачені для відплати за вчинене нею суспільно небезпечне діяння²⁹⁹.

Про те, що примусові заходи медичного характеру, не зважаючи на те, що вони становлять міру державного примусу, позбавлені карального характеру, стверджує й С. Я. Улицький³⁰⁰.

К. М. Карпов, І. С. Ной, А. Е. Якубов та ін. визнають, що примусові заходи виховного характеру не містять кари, так як вони не передбачені для відплати за вчинене суспільно

²⁹⁷ Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 53.

²⁹⁸ Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 125, 126.

²⁹⁹ Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ом. акад. МВД РФ. Омск, 2010. С. 47; Попкова Е. А. Принудительные меры медицинского характера, применяемые к психически больным: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Сибирский юридический институт МВД РФ. Красноярск, 2005. С. 139, 140.

³⁰⁰ Улицький С. Я. Проблемы принудительных мер медицинского характера: учеб. пособ. Владивосток : Изд-во ДвГУ, 1973. С. 4.

небезпечне діяння, незважаючи на те, що вони призначаються примусово, незалежно від волі і бажання винного³⁰¹. До учених, які зазначають про відсутність кари у примусових заходах виховного характеру, належать й В. М. Бурдін та О. Ф. Ковітіді, оскільки, на їхню думку, передбачені ч. 2 ст. 105 КК заходи поєднують елементи виховання і контролю, а не елементи кари³⁰². Крім того, характерною тенденцією розвитку ювенальної юстиції є тяжіння до некаральних санкцій – переважного застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного впливу, а не покарання³⁰³.

³⁰¹ Карпов К. Н. Другие меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ом. акад. МВД РФ. Омск, 2010. С. 153; Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1962. С. 145; Якубов А. Е. Освобождение несовершеннолетних от ответственности и наказания с применением принудительных мер воспитательного характера по советскому уголовному праву : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Академия МВД СССР. Москва, 1971. С. 100, 105, 119; Современные тенденции развития социалистического уголовного права / В. Н. Кудрявцев, Т. Хорват, К. Дьерди и др.; под. ред. В. Н. Кудрявцева. Москва : Изд-во «Наука», 1983. С. 139.

³⁰² Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2004. С. 74; Ковітіді О. Ф. Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної частини КК України : навч. посіб. Сімферополь : ВД «Квадранал», 2005. С. 203.

³⁰³ Крестовська Н. М. Ювенальна юстиція як засіб попередження злочинності неповнолітніх: світовий досвід. *Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 14–15 трав. 2002 р. Запоріжжя, 2002. С. 253; Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии : учеб. пособ. 2-е изд., испр., доп. Москва : Дело. 2001. С. 16; Нека Л. И. Организация правосудия по делам несовершеннолетних в США и Великобритании : автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1990. С. 14, 15.

Не передбачені для відплати за вчинене, на думку А. М. Ященка, й спеціальна конфіскація та заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб³⁰⁴.

Таким чином, саме позиції тих учених, які схвалюють некаральний характер кримінально-правових заходів безпеки, слід підтримати, оскільки, як правильно зазначає М. І. Хавронюк, репресивний характер мають тільки покарання, а у заходах безпеки відсутній елемент кари, адже останні безпосередньо спрямовані на усунення у особи, яка вчинила те чи інше суспільно небезпечне діяння, що підпадає під діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, наявного у неї «небезпечного стану»³⁰⁵, а не на відплату такої особи за вчинене нею суспільно небезпечне діяння³⁰⁶.

2.2 Кримінально-правові заходи безпеки та «небезпечний стан» особи як взаємопов'язані категорії

На сучасному етапі розвитку науки кримінального права актуальним є проблема дослідження взаємозв'язку між кримінально-правовими заходами безпеки та «небезпечним станом» особи. Однак для того, щоб належним чином вирішити цю проблему, доцільно перш за все детально дослідити правову природу так званого «небезпечного стану», у якому може перебувати особа.

Зокрема, слід зважити на те, що це питання є предметом вивчення не тільки представників відповідних шкіл (напрямів,

³⁰⁴ Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. – С. 23.

³⁰⁵ Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5.

³⁰⁶ Крилова Н. Е., Серебренникова А. В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) : учеб. пособ. Москва, 1997. С. 159.

течій) кримінального права, але й дослідників психологічного підходу позитивістського напрямку кримінологічної науки.

Представники соціологічної школи, які створили факторну теорію злочинності, пояснюючи, що на її появу впливають численні фактори індивідуального (походження, біологічні та психологічні властивості особи тощо), соціального (алкоголізм, проституція, безробіття, погані житлові умови тощо), а інколи й фізичного характеру (пора року, час доби, стан погоди тощо), у межах зазначеної вище теорії виокремили теорію «небезпечного стану» особи, яка, на їхню думку, зводиться до того, що у суспільстві є такі люди, спосіб життя або особливості яких становлять загрозу для цього ж суспільства. До таких категорій людей належать не лише ті, хто вчинив злочин, який і виступає «симптомом» наявності у них зазначеного вище стану³⁰⁷, але й ті, хто ще не вчинив конкретно нічого злочинного, тобто перебувають у так званому «передделіктному (передзлочинному, передкримінальному) небезпечному стані», однак внаслідок певних обставин потребують застосування заходів безпеки, які не є покаранням. Це, наприклад, учасники антигромадських організацій, жебраки, безпритульні, безробітні алкоголіки, дегенерати, душевно хворі тощо³⁰⁸. Крім того, представники зазначеної вище школи пропонували також застосовувати ці заходи як доповнення до покарання за злочинну діяльність з метою посилення репресії, адже вони підтримували ідею винесення невизначених вироків, в основі яких лежала невизначеність призначуваного судом покарання. Зокрема, А. Принс стверджував, що викоринити злочинність людству навряд чи вдасться, але суспільство може виробити заходи захисту від суспільно небезпечних проявів. При цьому учений, виступаючи активним прихильником соціальних

³⁰⁷ Герцензон А. А. Уголовное право и социология. Проблемы социологии уголовного права и уголовной политики. Москва : Юрид. лит., 1970. С. 26.

³⁰⁸ Люблинский П. И. Международные съезды по вопросам уголовного права за десять лет (1905–1915) : монография. Петроград : Сенатская типография, 1915. С. 75.

перетворень основних шляхів впливу на злочинність, вбачав за доцільне у систему заходів соціального захисту відносити³⁰⁹:

- а) загально-соціальні заходи;
- б) судові заходи;
- в) пенітенціарні заходи.

Ф. Фон-Ліст виділяв «випадкових» (здатні до виправлення) та «звичних» (постійних, природжених, не здатних до виправлення) злочинців. Внаслідок цього, кримінально-правові заходи, що необхідно застосовувати до «випадкових» (здатних до виправлення) злочинців, спрямовані, перш за все, на залякування особи, а ті, які застосовуються до «звичних» (постійних, природжених, не здатних до виправлення) злочинців – на виправлення та знешкодження, що позбавлять таких осіб можливості вчинення нового злочину. Більше того учений зазначав, що покарання, враховуючи ступінь вини, для «звичного» (постійного, природженого, не здатного до виправлення) злочинця є недостатнім, як і замало самої відплати в якості мети покарання, необхідний ще й захист суспільства від суспільно небезпечного посягання, яке може бути вчинено в майбутньому³¹⁰. З цією метою Ф. Фон-Ліст виділяв наступну систему заходів соціального захисту для потенційних злочинців³¹¹:

- заходи пристосування – це заходи, які спрямовані на пристосування особи до належного суспільного життя і припиняють свою дію після досягнення мети їх застосування;
- заходи усунення – це заходи, які спрямовані на вилучення особи з суспільних відносин і повинні застосовуватися до того часу, поки особа перебуває у так званому «небезпечному стані».

³⁰⁹ Принс А. Преступность и репрессия: уголовно-юридический очерк / пер. под ред., с предисл. и примеч. В. В. Прижевальского. Москва : Издanie книжного магазина Гросмань и Кнебель, 1898. С. 100, 101.

³¹⁰ Фон-Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть / пер. Ф. Ельяшевич, предисл. М. В. Духовской. Москва : Товарищество типографии А. И. Мамонтова, 1903. С. 77.

³¹¹ Там само. С. 79.

Практично аналогічними з цього приводу були позиції Г. Тарда³¹² та І. Я. Фойницького³¹³.

Найбільш конкретно виокремив види осіб, які перебувають у «небезпечному стані» і потребують застосування заходів соціального захисту, передбачених кримінальним правом Російської імперії, учений соціологічної школи О. О. Жижиленко. Зокрема, на його думку, такими особами є³¹⁴:

✓ особи, які потребують видалення у певну місцевість або з певної місцевості;

✓ особи, які потребують лікування (божевільні, особи зі зменшеною осудністю, алкоголіки);

✓ особи, які потребують примусового виховання (неповнолітні злочинці);

✓ особи, які потребують трудового перевиховання (злиденні, туніядці тощо);

✓ злочинці-рецидивісти.

З цього приводу О. О. Жижиленко писав: «Під «небезпечним станом» я розумію ті своєрідні особливості злочинця, які на основі відомих вказівок, досвіду можуть давати нам привід передбачати, що даний суб'єкт й надалі буде вчиняти злочинне діяння. Цей «небезпечний стан» може бути результатом тих чи інших невідповідностей психічної та фізичної організації особи, і в цьому випадку можна говорити про небезпеку паталогічного походження, або результатом відомих антисоціальних схильностей суб'єкта, звички до святкувань, до безробіття тощо; в цьому випадку можна говорити про небезпеку соціального походження»³¹⁵.

³¹² Тард Г. Преступник и преступление / пер. Е. Выставкиной; под ред. М. Н. Гернета. Москва : Типография Т-ва И. Д. Сытина, Пятницкая улица свой домъ, 1906. 324 с.

³¹³ Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением : учеб. пособ. Москва : Городец, Добросвет–2000, 2000. 464 с.

³¹⁴ Жижиленко А. А. Наказание. Его понятие и отличие от иных правоохранительных средств. Петроград : Тип. «Правда», 1914. С. 307.

³¹⁵ Там само.

Частково схожу позицію з приводу дослідження «небезпечного стану» особи обстоювали й представники антропологічної школи кримінального права, зокрема Д. А. Дриль, Ч. Ломброзо, Е. Феррі, однак вони все ж таки більше уваги приділяли необхідності застосування заходів безпеки виключно до осіб, які виявляли спадкову схильність до вчинення злочину. Так, на думку Д. А. Дриля, до категорії осіб, які перебувають у зазначеному вище стані і потребують застосування заходів безпеки, належать виключно особи з психічними аномаліями³¹⁶.

У праці «Преступный человек» Ч. Ломброзо зазначив, що будь-який злочин у своєму виникненні має безліч причин, які дуже часто поєднуються одна з одною. Але його не завжди можна попередити покаранням, тому що насильство викликає насильство, а жорстокі репресії мають ще один недостаток – вони породжують гордість. Тому в той час, коли звичайних злочинців необхідно виключити із цивілізованого суспільства, то, наприклад, політичних злочинців достатньо буде вилучити із того державного чи соціального середовища, в якому вони виявилися непристосованими. У зв'язку з цим вигнання (висилка) – це найбільш підходяще покарання для таких злочинців³¹⁷.

Щодо усунення «небезпечного стану» у осіб, які мають спадкову схильність до вчинення злочину, антрополог Е. Феррі у своїй праці «Уголовная социология» стверджує, що з метою захисту суспільства від соціально небезпечних елементів його члени повинні розробити низку заходів для нейтралізації таких осіб шляхом позбавлення їх можливості заподіювати шкоду суспільству³¹⁸.

³¹⁶ Дриль Д. А. Учение о преступности и мерах борьбы сь нею / вступ. ст.: В. М. Бехтерев, М. Ковалевский, А. О. Кони. С-Пб : Издательство «Шиповник», 1912. С. 29–30.

³¹⁷ Ломброзо Ч. Преступный человек. Мидгард, 2005. С. 11, 296, 297.

³¹⁸ Ферри Э. Уголовная социология / пер. с франц. О. В. Познышева ; под ред. и с предисл. С. В. Познышева. Москва : Изд. В. М. Саблина, 1908. С. 116.

Класична школа кримінального права, яка досі домінує у вітчизняній кримінально-правовій науці, спочатку взагалі не визнавала поняття «небезпечного стану» особи та доцільність застосування до неї так званих заходів безпеки. Так, Ч. Бекарія та І. Бентам різко висловлювалися проти ідей соціологів про «небезпечний стан» особи. Зокрема, Ч. Бекарія в роботі «О преступлениях и наказаниях» наголошував на тому, що краще попереджати вчинення злочину, ніж карати за нього: «Це є ціллі будь-якого хорошого законодавства, яке є мистецтвом вести людей до найвищого щастя, або, можливо, до найменшого нещастя, якщо роздумувати з точки зору співвідношення добра і зла в нашому житті. Виходячи з цього, мета покарання полягає тільки в тому, щоб перешкодити винній особі знову завдати шкоду суспільству й утримати інших від вчинення подібних діянь. При цьому слід застосовувати такі покарання і такі способи їх використання, які, будучи адекватні вчиненому злочину, здійснювали б найбільш сильний та тривалий вплив на людей і не спричиняли б злочинцю значних фізичних страждань»³¹⁹.

На думку І. Бентама, покарання злочинця має перевершувати вигоду від злочину³²⁰.

Розглянуті підходи представників різних шкіл наочно свідчать про те, що усі вони так чи інакше, можливо на підставі різних критеріїв, з різних позицій, однак, солідарно фіксували наявність у відповідних осіб високого ступеня готовності до вчинення злочину, високу його вірогідність. Це свого часу спонукало П. Л. Фріса здійснити спеціальне дослідження, наслідком якого стала концепція етапності шляху особи до вчинення нею умисного злочину. Зокрема, основа її полягає в

³¹⁹ Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва : Фирма «Стелс» БИМПЛ, 1995. С. 105, 229.

³²⁰ Бентам И. Избранные сочинения Иеремии Бентама: в 3 т. Т. 1: I. Введение в основания нравственности и законодательства. II. Основные начала гражданского кодекса. III. Основные начала уголовного кодекса / пер. А. Н. Неведомский, А. Н. Пылин ; предисл. Ю. Г. Жуковский. С-Пб : Изд-во рус. кн. торговли, 1867. С. 546.

тому, що шлях особи до вчинення нею умисного злочину розглядається як динамічна етапна система з різними змістовними соціально-психологічними та поведінковими характеристиками особи на кожному з етапів.

Концепція виводиться з аналізу динамічного процесу соціально-негативного розвитку особистості в передзлочинний період, який має кілька етапів, в процесі перебування на яких формується «внутрішня готовність» особи до вчинення умисного злочину.

В абсолютній більшості випадків, вчинення умисного злочину є закономірним результатом процесу соціально-негативного розвитку, що протікає, як правило, тривалий час. На мікрорівні все залежить від ступеня соціально-психологічної деформації конкретної особистості³²¹. У вельми загальному плані сукупність цих рис є комплексом наявних соціально-ціннісних характеристик, які визначаються ступенем і спрямованістю соціалізації особистості.

Саме в період, що передує вчиненню умисного злочину, відбувається акумуляція в стереотипі особистості комплексу негативних соціально-ціннісних характеристик, що призводить до нового виду діяльності – злочинної поведінки і визначає необхідність вивчення комплексу соціальних, соціально-психологічних і поведінкових характеристик особистості, які є критерієм, за яким можна судити про її соціальну спрямованість.

Спираючись на висловлені в кримінологічній літературі принципи положення про тривалість і етапність процесу соціально-негативного розвитку особистості більшості умисних злочинців в період, що передує вчиненню злочину, спираючись на власні дослідження, представляється можливим виділити три основні етапи даного процесу:

- етап початкової соціально-психологічної деформації;

³²¹ При аналізі процесу, що аналізується, не розглядались ситуації т. зв. біо-соціальної обумовленості вчинення злочинів. Зазначимо лише, що не заперечуючи існування такого фактору, його роль і вплив на процес десоціалізації повинен вивчатись самостійно.

➤ етап початкової, такої що розвивається, правопорушуючої поведінки;

➤ етап передзлочинної правопорушуючої поведінки («передзлочинний стан»).

Перший етап, в принципі, теж не виникає на «голому місці», а є наслідком певних соціально-психологічних деформацій в стереотипі особистості, які відбулися в результаті дії тих чи інших факторів, що впливали на особу в процесі її соціалізації. У разі, якщо ці деформації не усунуто при застосуванні заходів ранньої профілактики, особистість і потрапляє на перший етап. Він може обумовлюватися знаходженням особи в несприятливих умовах життя і виховання (глобальних і парціальних), що, водночас, викликає появу особистої соціально-психологічної деформації. В абсолютній більшості випадків це проявляється в негативних відхиленнях від прийнятих норм поведінки і виражається в грубості, невтриманості, запальності тощо. Проявляючись найчастіше в мікроколективі, і відбиваючись у свідомості найближчого побутового оточення (членів сім'ї, товаришів по навчанню, колег по роботі) соціально-психологічна деформація часто маскується особистісними взаємовідносинами і «виправдовується» ними.

Етап початкової, такої що розвивається, правопорушуючої поведінки характеризується вчиненням спочатку окремих, а потім систематичних актів правопорушуючого характеру. Даний вид поведінки володіє сукупністю ознак, що дозволяють відрізнити його від діяльності на попередньому етапі, які полягають в її:

- ✓ протиправності;
- ✓ винності
- ✓ караності.

Формування і зміцнення елементів соціально-негативного розвитку особистості все більш обумовлює таке ставлення з її боку до вчинюваного суспільно небезпечного діяння та його наслідків, яке визначається в кримінальному праві як «умисел». Це має велике значення для даної концепції, тому що передзлочинна поведінка особи може передувати вчиненню лише умисного неситуативного злочину. Велике значення для

формування умислу має поступове перетворення одиничних правопорушуючих актів в систему, що характеризує поведінку відповідної особи в цілому.

Злочину, як правило, передує систематичне порушення особою, яка його вчинила, правових норм. Зокрема, в неї на цьому етапі складається звичка нерідко безкарно, вчиняти дрібні правопорушення, які є менш небезпечними для суспільства і тому не викликають у багатьох випадках необхідної реакції з боку органів кримінальної юстиції.

Дані проведених нами досліджень свідчать факт системності подібної поведінки в межах 40% в осіб, які в подальшому вчинили умисні злочини.

Третій етап – це етап передзлочинної правопорушуючої поведінки. Фактично це є «передзлочинний стан». Він є логічним продовженням і завершенням попереднього в разі недостатнього або несвоєчасного застосування попереджувальних заходів. Такий етап проявляється у разі наявності в особи негативних характеристик, які постійно посилюються. Кількісно-якісні характеристики особистості і її поведінка на цьому етапі зсуваються в негативну сторону, безпосередньо наближаючись до «червоної лінії» – злочину.

Таким чином, кожен з розглянутих етапів процесу соціально-негативного розвитку особистості представляє собою певну кількісно-якісну сукупність особистісно-поведінкових характеристик, які відрізняють його від попереднього та пов'язані з:

- ✓ частотою правопорушуючої поведінки;
- ✓ її інтенсивністю (яка наростає від етапу до етапу);
- ✓ тривалістю перебування на певному етапі, при якому воно може бути уподібнено ефекту кулі, що котиться з гори, коли її темп поступово прискорюється від етапу до етапу. У зв'язку з цим статистично достовірним є той факт, що перебування особи на першому етапі є довшим, ніж на другому, а на другому – довшим, ніж на третьому. Більше того, кожен наступний етап процесу соціально-негативного розвитку особистості є логічним продовженням попереднього при відсутності або несвоєчасному, чи неправильному застосуванні

попереджувальних заходів. Одночасно відбувається накопичення статичного «антигромадського заряду», який прискорює засвоєння негативних звичок, стереотипів поведінки, установок, їх формування та зміцнення. Це, в свою чергу, відбивається на поведінці особи, яка набуває все більш протиправного характеру, і закінчується вчиненням нею умисного злочину в кінці третього етапу.

Разом з тим наведена схема шляху до вчинення умисного злочину неповна, оскільки не розглядає шлях до вчинення рецидивного злочину. У останньому випадку особистість характеризується, з одного боку, як особа, що вчинила умисний злочин, а з іншого, – як об'єкт попереджувального впливу з метою запобігання вчинення нового злочину.

Рецидивна передзлочинна поведінка має місце в діяннях особи, яка раніше вже засуджувалась за вчинення умисних злочинів, але не стала на шлях виправлення і готова, за показниками антисоціальної спрямованості своєї особистості, до вчинення нового умисного злочину. У зв'язку з цим, рецидивіст є значно небезпечнішим для суспільства, ніж первинний злочинець, оскільки є вже повністю сформованою особистістю з антисоціальною спрямованістю. Це означає, що соціально-психологічні параметри характеристики особистості, яка здійснює акти рецидивної злочинної поведінки в порівнянні з первинним злочинцем, значно зміщені в негативну сторону. Природно, що виявлення цієї категорії осіб полегшено їх попередньою злочинною поведінкою.

Крім зазначених вище аспектів характеристики «передзлочинного стану» особи, існує ще два аспекти. З одного боку, він являє собою своєрідний фон, на якому розгортається злочинність і є, по суті, самостійним соціальним і правовим явищем, яке характеризується особливими видами міжособистісних зв'язків, своєрідною діяльністю з вкрай негативною життєвою позицією. З іншого боку, це останній етап розвитку особистості на шляху до вчинення умисного злочину.

Наведена схема дає підстави для постановки питання про розробку спеціального правового механізму впливу на осіб, які перебувають у так званому «передзлочинному стані». Зараз ми не готові представити «рецепти» нормативного закріплення

таких заходів – лише фіксуємо увагу на наявність відповідної проблеми та необхідність наукової дискусії.

Частково питання «небезпечного стану» особи було предметом дослідження також таких учених, як: Н. С. Лейкіна, Б. С. Нікіфоров, М. І. Горбачова, В. В. Лень, М. М. Книга. Так, позиція Н. С. Лейкіної полягає у тому, що суспільна небезпека суб'єкта має кримінально-правове значення остільки, оскільки ним вчинено злочин³²². Водночас Б. С. Нікіфоров зазначає, що критерій суспільної небезпеки особи повинен бути об'єктивним, яким може бути виключно повторність вчинення особою деяких дій³²³.

На думку І. М. Горбачової, «небезпечний стан» особи виражається у суспільно небезпечному посяганні, навіть і в тому випадку, коли особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Однак заходи безпеки, на її думку, можуть бути застосовані до особи, яка перебуває у «небезпечному стані», тільки тоді, коли зазначений стан виражений у суспільно небезпечному діянні, що містить ознаки злочину³²⁴.

В. В. Лень і М. М. Книга, які, з'ясовуючи правову природу суспільної небезпеки психічно хворого як одного із критеріїв диференціації примусових заходів медичного характеру, під суспільно небезпечним станом розуміють стан, який зумовлює існування реальної можливості вчинення нею суспільно небезпечного посягання. Тому в такому стані може перебувати не тільки особа, яка вже вчинила суспільно небезпечне посягання, а й особа, яка готується до його вчинення, або її психічний стан створює загрозу заподіяння нею шкоди іншим

³²² Лейкіна Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность : монография. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1968. С. 72.

³²³ Никифоров Б. С., Решетников Ф. М. Современное американское уголовное право / отв. ред. В. А. Власихин. Москва : Изд-во «Наука», 1990. С. 99.

³²⁴ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 9.

чи собі³²⁵. Останні поняття суспільно небезпечного стану тлумачать у доволі широкому розумінні – як стан, що обумовлює застосування до відповідних осіб попереджувальних (кримінологічних) або кримінально-правових заходів безпеки.

Звичайно, що будь-яка позиція має право на існування, однак дещо спірними видаються ідеї Н. С. Лейкіної, Б. С. Нікіфорова та М. І. Горбачової. Зокрема, на думку зазначених вище учених, «симптомом» наявності у особи «небезпечного стану» є факт вчинення нею злочину³²⁶. Тобто, видається, що заходи безпеки можна застосувати тільки до осіб, які вчинили конкретне суспільно небезпечне діяння і при цьому були наділені ознаками суб'єкта злочину. А як бути тоді з особами, які вчинили суспільно небезпечне діяння у віці, з якого відповідно до положень КК України не може наставати кримінальна відповідальність, чи у стані неосудності, тобто не наділені ознаками суб'єкта злочину?

Отже, з кримінально-правової точки зору, під «небезпечним станом» особи слід розуміти такий її стан, який констатується у разі вчинення нею суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, та свідчить про високий ступінь ймовірності повторного вчинення нею в майбутньому цього ж діяння³²⁷.

³²⁵ Книга М. М., Лень В. В. Примусові заходи медичного характеру: історія, стан, тенденції : монографія. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2010. С. 115.

³²⁶ Лейкіна Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность : монографія. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1968. С. 72; Никифоров Б. С., Решетников Ф. Р. Современное американское уголовное право / отв. ред. В. В. Власихин. Москва : Изд-во «Наука», 1990. С. 99; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 9.

³²⁷ У подальшому, визначаючи матеріальні ознаки злочинів (виходячи із чинного законодавства), автори позначають їх як «суспільно небезпечні діяння». При цьому співавтор цієї монографії П. Л. Фріс не відмовляється від точки зору, що неодноразово висловлювалась ним у публікаціях, про необхідність відмови на законодавчому

Із наведеного вище кримінально-правового розуміння «небезпечного стану» особи впливає низка ознак, які йому характерні. Зокрема:

1) такий стан є категорією, яка не межує ні з психологією, ні з психіатрією, адже будь-які властивості особи (неповноліття, психічні захворювання тощо), які ще не об'єктивувалися, тобто не виражені у відповідному кримінальному правопорушенні, не свідчать про наявність у неї так званого «небезпечного стану», а є лише джерелом її суспільної небезпеки;

2) констатується він у особи виключно після вчинення нею суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України;

3) його наявність свідчить про високий ступінь ймовірності повторного вчинення нею в майбутньому цього ж суспільно небезпечного діяння;

4) так званий «небезпечний стан» обумовлює необхідність застосування до особи, у якому вона перебуває, відповідних кримінально-правових заходів безпеки;

5) усунення зазначеного вище стану є загальною метою реалізації досліджуваних заходів у сфері протидії злочинності.

Під час розгляду питання, пов'язаного з дослідженням взаємозв'язку кримінально-правових заходів безпеки із так званим «небезпечним станом» особи, а також розуміння правової природи останнього у теорії кримінального права та кримінології, не можна оминати увагою різноманітність видів зазначеного вище стану та наявність суттєвих відмінностей між ними залежно від характеристики осіб, що у ньому перебувають, та тих суспільно небезпечних діянь, які ними вчинено.

➤ Зокрема, за критерієм *здатності/нездатності нести* особою кримінальну відповідальність за вчинене нею суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, доцільно виділяти:

- а) деліктоздатний «небезпечний стан» особи;
- б) неделіктоздатний «небезпечний стан» особи.

рівні від такої ознаки злочину як «суспільна небезпечність діяння», що несе не правове, а ідеологічне навантаження.

➤ З урахуванням віку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, що й свідчить про наявність у неї так званого «небезпечного стану», можна окреслити:

1) ювенальний «небезпечний стан» особи («небезпечний стан» неповнолітньої особи);

2) «небезпечний стан» повнолітньої особи.

А зараз більш детально про правову природу виокремлених вище різновидів «небезпечного стану», у якому може перебувати особа.

1. Деліктоздатний «небезпечний стан» особи. Такий стан характерний для особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України:

✓ у стані осудності – у стані, що дозволяє їй повною мірою усвідомлювати свої суспільно небезпечні діяння та керувати ними (ч. 1 ст. 18 КК);

✓ у стані обмеженої осудності – у стані, що не дозволяє їй повною мірою усвідомлювати свої суспільно небезпечні діяння та керувати ними (ч. 1 ст. 20, п. 2 ч. 1 ст. 93 КК);

✓ у стані осудності, але на момент призначення їй покарання захворіла на психічну хворобу, що не дозволяє їй повною мірою усвідомлювати свої суспільно небезпечні діяння та керувати ними (п. 3 ч. 1 ст. 93 КК);

✓ у стані осудності, але під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, що не дозволяє їй повною мірою усвідомлювати свої суспільно небезпечні діяння та керувати ними (п. 3. ч. 1 ст. 93 КК);

✓ та має хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (ч. 1 ст. 96 КК);

✓ у стані обмеженої вікової осудності чи вікової неосудності. Адже це фактично «хвора» особа, у якої хоча психічне захворювання відсутнє, однак вона потребує психопедагогічної та фізіологічної корекції. Це пояснюється тим, що кримінальна активність такої особи обумовлюється насамперед специфічними особливостями її психіки в аспектах емоційного, інтелектуального та соціального характеру (підвищеною емоційністю, нестійкістю характеру, відсутністю остаточно

сформованих вольових якостей, інтенсивним інтелектуальним розвитком тощо) та неналежним фізіологічним розвитком, що в результаті породжує у такої особи можливість переходу до орієнтації на власну систему моральних принципів і вибору «своєї» поведінки. А як відомо, тільки психічне як сфера діяльності людського мозку, не тільки пронизує зовнішній вимір діянь людини, спрямовуючи і керуючи нею на всіх етапах, але й передує їй³²⁸, та фізіологічне у сукупності свідчать про нормальний чи ненормальний розвиток відповідної особи як особистості.

2. Неделіктоздатний «небезпечний стан» особи. Наявність у відповідної особи такого «небезпечного стану» безпосередньо свідчить про те, що особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, не наділена ознаками суб'єкта злочину і як наслідок – вона не здатна нести кримінальну відповідальність за свою протиправну поведінку. Зокрема, це має місце у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння особою у віці, з якого відповідно до положень КК України не може наставати кримінальна відповідальність, або у разі вчинення нею такого діяння у стані неосудності (п. 1 ч. 1 ст. 93 КК). Тому, враховуючи природу таких осіб, зокрема їх психологічні чи психіатричні особливості, вони потребують застосування саме таких кримінально-правових заходів безпеки, як примусові заходи виховного або медичного характеру.

3. Ювенальний «небезпечний стан» особи («небезпечний стан» неповнолітньої особи). Особливість зазначеного вище «небезпечного стану» полягає у тому, що він притаманний неповнолітнім особам, які вчинили суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

Його доцільно поділяти на два підвиди:

✓ *ювенально-фізіологічний «небезпечний стан»* – різновид ювенального «небезпечного стану», який наявний у

³²⁸ Самощенко И. С. Понятие правонарушения по советскому законодательству. Москва : Юридическая литература, 1963. С. 130.

неповнолітніх, що вчинили суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, у віці, з якого відповідно до положень КК України може наставати кримінальна відповідальність³²⁹;

✓ ювенально-патологічний «небезпечний стан» – різновид ювенального «небезпечного стану», який характерний для осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, у віці, з якого відповідно до положень КК України не може наставати кримінальна відповідальність³³⁰.

4. «Небезпечний стан» повнолітньої особи. Такий «небезпечний стан» притаманний особі, якій на момент вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, виповнилося 18 років.

Таким чином, дослідження «небезпечного стану» у особи, дає можливість констатувати, що його взаємозв'язок із кримінально-правовими заходами безпеки простежується у наступному. По-перше, застосування того чи іншого виду заходу безпеки можливе виключно до тієї особи, яка перебуває у зазначеному вище стані, «симптомом» наявності якого є вчинення нею суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України. По-друге, загальною метою застосування досліджуваних заходів є саме усунення так званого «небезпечного стану» у особи³³¹, тобто забезпечення спеціальної

³²⁹ Самошенко І. С. Понятіе правонарушення по советскому законодательству. Москва : Юридическая литература, 1963. С. 130.

³³⁰ Там само.

³³¹ Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5.

превенції, а не відплата її за вчинене нею суспільно небезпечне діяння³³².

2.3 Система кримінально-правових заходів безпеки

На сучасному етапі розвитку кримінально-правової політики є чимало питань, які потребують наукового вивчення та законодавчого закріплення. Однією з найбільш складних і дискусійних є проблема, що стосується системи кримінально-правових заходів безпеки. Ця, на перший погляд, проблема доктрини кримінально-правової політики безпосередньо стосується її реалізаційного рівня, оскільки, як правильно зазначено у науковій літературі, ефективність протидії злочинності кримінально-правовими засобами значною мірою залежить безпосередньо від оптимальної побудови системи цих засобів у кримінальному законодавстві. Їх структура повинна забезпечувати диференціацію та індивідуалізацію відповідальності за вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених відповідними статтями Особливої частини КК України, шляхом надання судовим органам можливості вибору у кожному конкретному випадку засобу впливу, здатного надати максимальний ефект стосовно конкретної особи³³³.

Для з'ясування поняття системи кримінально-правових заходів безпеки найперше варто з'ясувати, що розуміється під поняттям «система» як наукова категорія. Так, на думку деяких учених, система – це сукупність елементів, що перебувають у

³³² Крилова Н. Е., Серебренникова А. В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) : учеб. пособ. Москва, 1997. С. 159.

³³³ Цветинович А. Л. Вопросы совершенствования системы средств правового воздействия на лиц, совершивших преступления. *Вопросы уголовной ответственности и наказания* : межвузов. сб. статей. ; редкол.: Л. Л. Кругликов, В. З. Лукашевич, З. В. Макарова, Н. М. Сидорин, А. Л. Цветинович, С. А. Шейфер. Куйбышев : Изд-во Куйбышев. ун-та, 1986. С. 16.

певних відносинах один з одним та з середовищем³³⁴; певний порядок у розташуванні і зв'язку частин чого-небудь, у діях³³⁵.

Великий тлумачний словник сучасної української мови системою називає «порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь або сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням»³³⁶.

У Великому енциклопедичному словнику поняття «система» інтерпретується як «множинність елементів, які перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, утворюють певну цілісність, єдність»³³⁷.

Однак ні у «Великому енциклопедичному юридичному словнику»³³⁸, ні у «Юридичній енциклопедії»³³⁹ поняття «система заходів безпеки» не розкривається і не тлумачиться.

Не є до кінця вивченою та вирішеною ця проблема й на доктринальному рівні. Зокрема, з аналізу наукової літератури очевидно, що сьогодні в учених, які аналізували це питання, немає єдності в його розумінні. Окрім того, запропоновані ними системи зазначених вище заходів є різними і за обсягом, і за змістом. Так, І. І. Митрофанов під час дослідження кримінально-правових засобів впливу на осіб, які вчинили

³³⁴ L. von Bertalanffy. General System Theory. A Critical Review. «General Systems». 1962. Vol. VII. P. 18.

³³⁵ Ожегов С. И. Словарь русского языка: около 57 000 слов / под ред. чл.-кор. АН СССР Н. Ю. Шведовой. 18-е изд., стер. Москва : Русский язык, 1987. С. 624.

³³⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., доп. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. С. 1320.

³³⁷ Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Большая Российская энциклопедия; СПб : Норинт, 1998. С. 1101.

³³⁸ Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.

³³⁹ Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 5: П–С / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 736 с.

злочини, зазначає, що у систему заходів безпеки у кримінальному праві входять примусові заходи лікування, що мають некаральну сутність і застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, з метою забезпечення їх безпеки як для себе, так і для суспільства в цілому, лікування, ресоціалізації тощо³⁴⁰.

К. М. Карпов до системи заходів безпеки як різновиду заходів кримінально-правового характеру, вважає за доцільне відносити виключно примусові заходи медичного характеру та примусові заходи виховного характеру³⁴¹.

Досліджуючи кримінально-правові заходи, що не є покаранням, але за своєю правовою природою належать до заходів безпеки, А. А. Музика серед останніх розрізняє: примусові заходи медичного характеру, примусове лікування та примусові заходи виховного характеру³⁴².

Таку ж саму точку зору обстоюють й ті, хто досліджував кримінально-правові заходи, що не є покаранням, з позиції компаративістики (О. О. Малиновський, В. М. Трубніков та А. В. Савченко), які констатували, що саме ці три види заходів (примусові заходи медичного характеру, примусове лікування та примусові заходи виховного характеру) притаманні кримінальному законодавству усіх пострадянських держав³⁴³.

³⁴⁰ Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. С. 29.

³⁴¹ Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ом. акад. МВД РФ. Омск, 2010. С. 134–136.

³⁴² Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру : монографія. Київ : НАВС, 1997. С. 84.

³⁴³ Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. Москва : «Международные отношения». 2002. С. 271–274; Трубников В. М., Яровой А. А. Принудительные меры медицинского характера и принудительное лечение: проблемы, поиски, решения. *Право і безпека*. 2003. № 3. Т. 2. С. 138; Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки:

Дещо по-іншому систему кримінально-правових заходів безпеки розглядає Ю. А. Пономаренко. Зокрема, до неї він відносить не тільки примусові заходи медичного характеру, які застосовуються на підставі ч. 3 ст. 19, ч. 2 ст. 20 або ч. 1 ст. 84 КК, та примусові заходи виховного характеру, які застосовуються на підставі ч. 1 ст. 97 або ст. 105 КК, а й спеціальну конфіскацію майна, що стосується належних суб'єкту злочину на праві власності знярядь вчинення злочину³⁴⁴.

Про те, що до системи інших заходів кримінально-правового характеру (кримінально-правових заходів безпеки) слід відносити: примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру та конфіскацію майна зазначають також А. М. Батанов, Ф. Б. Гребенкін, Т. М. Калініна, М. Ф. Костюк, С. І. Курганов, А. А. Павлова, В. В. Палій, О. І. Чучаєв³⁴⁵.

комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 288, 307.

³⁴⁴ Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозиуму, 23–24 вер. 2011 р. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 332, 333; Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 64.

³⁴⁵ Батанов А. Н. Иные меры уголовно-правового характера – самостоятельный институт российского уголовного законодательства? *Общество и право*. 2011. № 5 (37). С. 152; Гребенкин Ф. Б. Меры уголовно-правового характера и их применение : учеб. пособ. Москва : Юрлитинформ, 2013. С. 219, 257; Калинина Т. М., Палій В. В. Иные меры уголовно-правового характера: научно-практический комментарий / отв. ред. А. И. Чучаев. Москва : Проспект, 2011. С. 13; Понятия и виды иных мер уголовно-правового характера : учеб. пособ. / М. Ф. Костюк, А. Н. Батанов, В. А. Посохова, Т. М. Калинина. Москва : Проспект, 2011. С. 3; Курганов С. И. Наказание: уголовно-правовой, уголовно-исполнительный и криминологический аспекты : учеб. пособ. Москва : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008. С. 32; Курганов С. Меры уголовно-правового характера.

В. С. Батиргарєєва та В. І. Борисов іншими заходами кримінально-правового характеру, які за своєю правовою природою є кримінально-правовими заходами безпеки, називають: примусові заходи медичного характеру (ст. ст. 92–95 КК), примусове лікування (ст. 96 КК), примусові заходи виховного характеру (ч. ч. 2–4 ст. 105 КК) та спеціальну конфіскацію (ст. ст. 96-1, 96-2 КК)³⁴⁶.

На думку А. М. Яценка, у систему кримінально-правових заходів безпеки варто включати виключно: примусові заходи медичного характеру, які застосовуються замість покарання або разом із ним (ст. 20, п. 2, 3 ч. 1 ст. 93 КК); примусові заходи медичного характеру, які застосовуються до неосудних (ч. 2 ст. 19, п. 1 ч. 1 ст. 93 КК), і примусове лікування, що застосовується разом із покаранням (ст. 96 КК)³⁴⁷. При цьому учений стверджує, що примусові заходи виховного характеру, як і спеціальна конфіскація, не можуть бути віднесені до заходів безпеки, оскільки це інші самостійні заходи кримінально-правового характеру. За своїм змістом перші заходи є виховними. Переслідуючи мету виправлення неповнолітнього, суд при застосуванні заходів примусових заходів виховного характеру впливає на підлітка перш за все шляхом переконання, доведення до його свідомості розуміння неприпустимості вчинення злочинів. Разом з тим заходи, які вживає суд, мають примусовий характер, що виражається в тому, що вони призначаються незалежно від бажання або згоди неповнолітнього або його законного представника. Виконання таких заходів забезпечується примусовою силою державної

Уголовное право. 2007. № 2. С. 59; Павлова А. А. Иные меры уголовно-правового характера как институт уголовного права : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2011. С. 13.

³⁴⁶ Велика українська юридична енциклопедія: в 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. С. 404.

³⁴⁷ Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. С. 38.

влади. Тобто на його думку, примусові заходи виховного характеру є виховними за своїм змістом і примусовими за характером виконання³⁴⁸.

Про те, що примусові заходи виховного характеру є виховними за своїм змістом і примусовими за характером виконання зазначає й Е. Л. Біктімеров³⁴⁹.

Слід зауважити, що є ряд дослідників, які примусові заходи виховного характеру, примусові заходи медичного характеру та примусове лікування не вважають заходами кримінально-правового характеру. Так, В. Д. Філімонов примусові заходи виховного характеру пропонує відносити до заходів адміністративної відповідальності, які застосовуються судом до відповідної особи³⁵⁰.

На думку Ю. С. Жарикова та О. В. Наден, примусові заходи виховного та медичного характеру не мають статусу заходів кримінально-правового характеру, так як у чистому вигляді застосовуються лише до осіб, які звільненні від кримінальної відповідальності³⁵¹.

З. М. Сюсюкало зазначає, що примусові заходи медичного характеру та примусове лікування не є кримінально-правовими, тому що їх реалізація пов'язана зі здійсненням впливу на здоров'я людини³⁵².

³⁴⁸ Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. С. 36.

³⁴⁹ Биктимеров Э. Л. Иные меры уголовно-правового характера и их роль в осуществлении задач уголовного права России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Саратов. гос. акад. права. Саратов, 2009. С. 78.

³⁵⁰ Филимонов В. Понятие и классификация мер уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 37.

³⁵¹ Жариков Ю. С. Уголовно-правовое регулирование и механизм его реализации : монография. Москва : Юриспруденция, 2009. С. 42–66; Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія. Харків : Право, 2012. С. 202, 225–242.

³⁵² Сюсюкало З. М. Поняття заходів кримінально-правового впливу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 236.

Однак, як справедливо зауважує В. О. Пімонов, примусові заходи медичного характеру – це все ж таки кримінально-правові заходи, оскільки, по-перше, підстави їх застосування регламентовані виключно кримінальним законом і, по-друге, вони призначаються за вчинення діянь, заборонених кримінальним законодавством. Більше того, учений констатує, що примусові заходи медичного характеру мають подвійну природу. Інакше кажучи, можна говорити про дві групи цих заходів³⁵³:

✓ примусові заходи медичного характеру не пов'язані з реалізацією кримінальної відповідальності;

✓ примусові заходи медичного характеру пов'язані з реалізацією кримінальної відповідальності.

Таку точку зору з приводу юридичної природи примусових заходів медичного характеру поділяють Т. О. Лєснієвські-Костарева³⁵⁴ та О. В. Козаченко³⁵⁵. Зокрема, останній з цього приводу зазначає, що примусові заходи медичного характеру повністю відповідають культуро-антропологічному змісту кримінального права, оскільки їх нормативне визначення і практика застосування засвідчують закріплення принципу помірності кримінально-правових репресій з відмовою в обранні покарання і застосуванні заходів, які визначаються психічним станом, характером психічної хвороби особи³⁵⁶.

Примусові заходи виховного характеру є кримінально-правовими не з тієї причини, що вони передбачені кримінальним законом, а тому, що вони, як і примусові заходи медичного характеру, виступають засобом реагування на

³⁵³ Пімонов В. А. Теоретические и прикладные проблемы борьбы с общественно опасными посягательствами средствами уголовного права : монография. Москва : Издательство «Юрлитинформ», 2007. С. 215, 216, 218.

³⁵⁴ Лєснієвські-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика : монография. 2-е изд. Москва : Издательство «НОРМА», 2000. С. 76, 77.

³⁵⁵ Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір : монографія. Миколаїв : Іліон, 2011. 504 с.

³⁵⁶ Там само. С. 224.

вчинені відповідною особою суспільно небезпечні діяння, передбачені КК, тобто на протиправну поведінку неповнолітніх правопорушників³⁵⁷.

Є. В. Медведєв вважає, що до інших заходів кримінально-правового характеру (кримінально-правових заходів безпеки), як самостійних заходів примусового впливу належить: примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, конфіскація майна та умовне засудження³⁵⁸.

Не можна не звернути увагу й на позицію М. Ф. Гарєєва та Ф. Р. Сундурова, які у переліку інших заходів кримінально-правового характеру (кримінально-правових заходів безпеки) розглядають не тільки примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру та умовне засудження, а й відстрочку від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають малолітніх дітей, та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання³⁵⁹.

З позиції В. Д. Філімонова, інші заходи кримінально-правового характеру (кримінально-правові заходи безпеки) обмежуються виключно примусовими заходами медичного характеру, конфіскацією майна, умовним засудженням винного й відстрочкою від відбування призначеного йому відповідного виду й розміру покарання³⁶⁰.

Дещо схожої точки зору щодо вирішення питання системи заходів безпеки дотримується С. Г. Келіна. Зокрема, на її думку,

³⁵⁷ Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. С. 32.

³⁵⁸ Медведєв Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 50.

³⁵⁹ Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. С. 8, 15; Сундуров Ф. Р. Наказание и альтернативные меры в уголовном праве : монография. Казань : Изд-во Каз. гос. ун-та, 2005. С. 56.

³⁶⁰ Филимонов В. Понятие и классификация мер уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 40.

систему інших заходів кримінально-правового характеру (кримінально-правових заходів безпеки) утворюють: примусові заходи медичного характеру; примусові заходи виховного характеру; умовне засудження; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; позбавлення спеціального, військового чи почесного звання, класного чину і державних нагород; судимість і спеціальна конфіскація³⁶¹.

Практично аналогічну позицію обстоює й І. М. Горбачова. Так, учена до системи заходів безпеки у кримінальному праві України зараховує: примусові заходи медичного характеру (крім заходів, що застосовуються до осіб, визначених п. 1 ч. 1 ст. 93 КК); примусові заходи виховного характеру, визначені ст. 105 КК (крім випадків їх застосування, передбачених ч. 2 ст. 97 КК); примусове лікування; спеціальну конфіскацію; вилучення та знищення предметів; встановлення нагляду (при умовному засудженні особи, умовно-достроковому звільненні її від відбування покарання та встановленні над нею адміністративного нагляду); позбавлення права керувати транспортними засобами та опублікування вироку³⁶².

М. І. Хавронюк зазначає, що до заходів безпеки слід включати: примусові заходи виховного характеру; примусові заходи медичного характеру; пробацію (її аналоги); спеціальну конфіскацію; нагляд над особами, звільненими з місць позбавлення волі, та судимість³⁶³.

Із контексту міркувань І. Е. Звечаровського до системи інших заходів кримінально-правового характеру (кримінально-

³⁶¹ Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 56–57.

³⁶² Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 15, 17; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 173, 174.

³⁶³ Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5.

правових заходів безпеки) слід відносити: всі види звільнення від кримінальної відповідальності та покарання; умовне засудження; заміну невідбутої частини покарання більш м'яким і судимість³⁶⁴.

Безумовно, усі наведені вище позиції учених з проблеми визначення системи заходів безпеки у кримінальному праві мають право на існування, утім, незважаючи на це, щодо них є низка зауважень. По-перше, віднесення усіх видів звільнення від кримінальної відповідальності³⁶⁵; умовного засудження³⁶⁶; відстрочки виконання покарання вагітними жінками і жінками, які мають малолітніх дітей³⁶⁷; умовно-дострокового звільнення від відбування покарання³⁶⁸, а також позбавлення права

³⁶⁴ Звечаровский И. Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды. *Законность*. 1999. № 3. С. 36, 37.

³⁶⁵ Там само. С. 36.

³⁶⁶ Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. С. 8, 15; Звечаровский И. Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды. *Законность*. 1999. № 3. С. 37; Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 56, 57; Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 50; Филимонов В. Понятие и классификация мер уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 40.

³⁶⁷ Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. С. 8, 15; Филимонов В. Понятие и классификация мер уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 40.

³⁶⁸ Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. С. 8, 15.

керувати транспортними засобами³⁶⁹ до системи зазначених заходів потребує наукового уточнення.

По-друге, необхідно вирішити дискусійне на сьогодні питання про правову природу таких заходів, як: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; позбавлення військового, спеціального звання, рангу чину або кваліфікаційного класу та спеціальна конфіскація.

По-третє, за деякими моментами такий захід, як опублікування вироку³⁷⁰, не варто вважати різновидом кримінально-правових заходів безпеки.

По-четверте, жодним із зазначених вище учених³⁷¹ у коло кримінально-правових заходів безпеки не відносяться такі

³⁶⁹ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 15, 17; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 174.

³⁷⁰ Там само.

³⁷¹ Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. 23 с.; Гребенкин Ф. Б. Меры уголовно-правового характера и их применение : учеб. пособ. Москва : Юрлитинформ, 2013. 263 с.; Звечаровский И. Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды. *Законность*. 1999. № 3. С. 36–39; Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 51–58; Курганов С. И. Наказание: уголовно-правовой, уголовно-исполнительный и криминологический аспекты : учеб. пособ. Москва : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008. 192 с.; Курганов С. Меры уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2007. № 2. С. 59–63; Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. Москва : «Международные отношения». 2002. 376 с.; Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 46–51; Трубников В. М., Яровой А. А. Принудительные меры медицинского характера и принудительное лечение: проблемы, поиски, решения. *Право і*

заходи, як: позбавлення батьківських прав; примусове видворення; піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом; призначення вихователя; педагогічно-лікувальні заходи та добровільна хімічна кастрація.

Це можна обґрунтувати наступним чином. Зокрема, щодо видів звільнення від кримінальної відповідальності, то не слід їх ототожнювати із заходами безпеки, оскільки вони за правовою природою є заходами заохочення, для яких не характерний державний примус, тобто правопорушник у такому разі не зазнає жодних правообмежень, адже на нього не покладаються ніякі додаткові обов'язки³⁷². Це, правда, не стосується випадку застосування до особи примусових заходів виховного характеру у разі звільнення її від кримінальної відповідальності, оскільки такі заходи є самостійним різновидом кримінально-правових заходів безпеки. Уточнюючи це положення, слід звернути увагу, що кримінально-правовим заходом безпеки виступає не сам факт звільнення особи від кримінальної відповідальності, а

безпека. 2003. № 3. Т. 2. С. 138–144; Филимонов В. Понятіе и классификация мер уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 35–40; Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. 488 с.; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 245 с.; Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозиуму, 23–24 вер. 2011 р. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 332–334; Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 63–67; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6–7; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5; Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. 349 с.

³⁷² Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 7.

лише ті примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до неї як результат звільнення її від такої відповідальності.

Деяких уточнень потребує і питання про включення у систему заходів безпеки умовного засудження³⁷³, відстрочки виконання покарання вагітними жінками і жінками, які мають малолітніх дітей³⁷⁴, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання³⁷⁵ та позбавлення права керувати транспортними засобами³⁷⁶. Так, на сьогодні взагалі не коректно вживати такі терміни як «умовне засудження» та «відстрочка виконання покарання вагітними жінками і жінками, які мають

³⁷³ Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. С. 8, 15; Звечаровский И. Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды. *Законность*. 1999. № 3. С. 37; Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 56, 57; Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 50; Филимонов В. Понятие и классификация мер уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 40.

³⁷⁴ Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. С. 8, 15; Филимонов В. Понятие и классификация мер уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 40.

³⁷⁵ Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. С. 8, 15.

³⁷⁶ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 15, 17; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 174.

малолітніх дітей», оскільки ними оперував КК 1960 року. Згідно з положеннями ст. ст. 75, 79, 81, 83 чинного КК України, особу може бути: звільнено від відбування покарання з випробуванням; звільнено від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років; умовно-дostroково звільнено від відбування покарання чи звільнено від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Більше того, до системи кримінально-правових заходів безпеки доцільно зараховувати не саме звільнення особи від відбування покарання з випробуванням; звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років; умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання чи звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, які за своєю правовою природою є заходами заохочення, а власне ті заходи (обов'язки, обмеження), які передбачені ч. ч. 1, 2 ст. 76, ч. 5 ст. 79, ч. 5 ст. 81, ч. 5 ст. 83 КК України та застосовуються до відповідних осіб в наслідок звільнення їх від відбування покарання у подальшому. Зокрема, зазначені вище заходи (тобто ті обов'язки, обмеження, які передбачені ч. ч. 1, 2 ст. 76, ч. 5 ст. 79, ч. 5 ст. 81, ч. 5 ст. 83 КК) у своїй сукупності доцільно визначати як *підтримуючі заходи*, адже, з одного боку, вони не включаються у систему заходів покарання, передбачених ст. ст. 51, 98 КК України, а, з іншого боку, – їх застосування забезпечує «дистанційне, заочне» відбування особою призначеного їй судом покарання і тим самим усувають наявний у неї «небезпечний стан».

Досліджуючи питання віднесення позбавлення права керувати транспортними засобами до категорії кримінально-правових заходів безпеки, варто зазначити, що нелогічно вважати його самостійним заходом безпеки. Це обумовлюється тим, що за своїм змістом позбавлення відповідної особи такого права є різновидом позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, передбаченого п. 3. ч. 1 ст. 51 КК України. Його правова природа така сама як і позбавлення військового, спеціального звання, рангу чину або кваліфікаційного класу (п. 2 ч. 1 ст. 51 КК) та спеціальної

конфіскації (ст. 96-1 КК)³⁷⁷ і потребує свого наукового вирішення. Зокрема, слід констатувати, що з приводу віднесення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу до системи кримінально-правових заходів безпеки у теорії кримінального права існують неоднозначні погляди на цю проблему. Так, С. Г. Келіна стверджує, що зазначені заходи можуть розглядатися як «інші заходи кримінально-правового характеру» (кримінально-правові заходи безпеки) тільки у тих випадках, коли вони, хоча і регламентовані як додаткові види покарання, однак на момент їх застосування безпосередньо не передбачені відповідною санкцією Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинене особою конкретне суспільно небезпечне діяння. Такі заходи пов'язані з певними правообмеженнями і застосовуються судом до винної особи з метою запобігання повторного порушення нею кримінального закону³⁷⁸. Проте цілком погодитися з думкою ученої не можливо, оскільки з цього приводу є слушною точка зору Н. В. Марченко, яка, вивчаючи правову природу додаткових покарань та особливості їх призначення, стверджує, що за будь-яких підстав позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу варто радше відносити до категорії заходів безпеки. Це обумовлено їх вузько превентивною спрямованістю, оскільки переважна мотивація їх застосування повинна спрямовуватися саме на унеможливлення вчинення особою злочину чи

³⁷⁷ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 15, 17; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 174.

³⁷⁸ Келіна С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 57.

правопорушення³⁷⁹. Так, наприклад, як раніше зазначав й В. І. Тютюгін, однією з обов'язкових підстав позбавлення особи права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є вчинення нею злочину, безпосередньо пов'язаного з характером виконання своїх службових повноважень, професійних або інших цивільних обов'язків³⁸⁰. Тобто перебування особи на відповідній посаді, службі або зайняття нею відповідною діяльністю тільки сприяє вчиненню нею за посадою або у зв'язку із зайняттям певною діяльністю злочину, передбаченого конкретною статтею Особливої частини КК України. Отож, застосування до засудженої особи зазначеного заходу безпосередньо спрямовано не так на досягнення цілей покарання, як на усунення обстановки, в якій перебуває відповідна особа, і яка сприяє вчиненню нею суспільно небезпечних діянь. Тобто вона позбавляється легальної можливості використовувати посаду або діяльність для нелегального збагачення тощо. Те ж слід говорити й про позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу³⁸¹.

Що стосується правової природи спеціальної конфіскації, то треба зазначити, що з цього приводу у вітчизняній доктрині кримінально-правової політики сформувалися дві діаметрально протилежні точки зору. Так, деякі вчені надають їй кримінально-процесуального статусу³⁸². Зокрема, їх позиція

³⁷⁹ Марченко Н. В. Додаткові покарання та особливості їх призначення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. С. 7, 12, 13.

³⁸⁰ Тютюгін В. И. Назначение наказания в виде лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью : учеб. пособ. Харьков : Юрид. ин-т, 1976. С. 12.

³⁸¹ Марченко Н. В. Додаткові покарання та особливості їх призначення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. С. 7, 12, 13.

³⁸² Баулін Ю. В. Тенденції розвитку сучасного кримінального права України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2006. Вип. 12. С. 23–35; Бурдін В. М. Лінгвістичне тлумачення санкцій окремих статей Особливої частини Кримінального кодексу України. *Право і лінгвістика* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 23–26 вер.

полягає у тому, що, по-перше, застосування спеціальної конфіскації стосовно особи безпосередньо регламентоване кримінальним процесуальним законодавством України і це не що інше, як порядок поводження з речовими доказами, про що безпосередньо вказується в ст. 100 КПК України. По-друге, такий захід не тягне за собою жодних обмежень прав відповідної особи, адже остання не наділена правом власності на те майно, яке вона отримала в результаті вчинення суспільно небезпечного діяння, або на доходи, одержані від реалізації такого майна, у процесі фактичного їх вилучення у неї.

Проте, незважаючи на такі доводи, найбільш слушною залишається ідея тих учених, які надають спеціальній конфіскації кримінально-правового характеру³⁸³. Свою позицію

2004 р. Сімферополь, 2004. Ч. 1. С. 68–77; Бурдін В. М. Санкції окремих статей Особливої частини КК України потребують змін. *Життя і право*. 2004. № 4. С. 44–51; Марисюк К. Б. Кримінально-правова політика у сфері майнових покарань в Україні : монографія. Львів : Тріада плюс, 2013. 404 с.; Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм : монографія. Київ : Атіка, 2003. 224 с.; Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.; Назимко Є. С., Палій М. В. Несанкціонований вид покарання в санкціях Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 24 квіт. 2009 р. Донецьк : Донецький юридичний інститут ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2009. С. 74–75; Сюсюкало З. М. Поняття заходів кримінально-правового впливу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 234–241.

³⁸³ Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 51–58; Кругликов Л. Л. Об иных мерах уголовно-правового характера в санкции нормы. *Уголовно-правовая политика и проблемы противодействия современной преступности* : сб. научных трудов ; под ред. д-р. юрид. наук, проф. Н. А. Лопашенко. Саратов : Изд-во ФГБОУ ВПО «Саратовская государственная юридическая академия», 2006. С. 147–152; Кузнецова Н. Мнение ученых о реформе УК (или qui prodest?). *Уголовное право*. 2004. № 1. С. 26–27; Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом

вони обґрунтовують, як правило, тим, що регламентація спеціальної конфіскації КПК України ще не призводить до вироблення однозначного висновку про її кримінально-процесуальну природу³⁸⁴, оскільки вона за юридичим змістом є правовим наслідком вчиненого особою суспільно небезпечного діяння, а положення КПК України не повинні визначати санкції

України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 20 с.; Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 38 с.; Загородников Н. И., Сахаров А. Б. Социальное обновление советского общества и проблемы уголовного права. *Методологические проблемы уголовно-правового регулирования* : сб. науч. трудов. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1991. 237 с.; Кондра О. Проблеми правової природи «спеціальної конфіскації» у кримінально-правових санкціях. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. Вип. 50. С. 276–278; Назимко Є. С. Щодо статусу спеціальної конфіскації майна. *Адвокат*. 2009. № 6 (105). С. 22–24; Орловська Н. А. До питання про засадничі чинники побудови примусових санкцій норм Особливої частини КК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 14 (1). С. 1–7; Оробець К. М. До питання про кримінально-правовий статус спеціальної конфіскації. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали Міжн. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. Харків, 2013. С. 338–341; Собко Г. М. Конфіскація за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 18 с.; Соболева О. Конфіскація майна за чинним кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством України. *Право і суспільство*. 2010. № 6. С. 212–215; Хавронюк М. Види кримінальних покарань: досвід європейських держав. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 3. С. 95–102; Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ, 2004. 504 с.; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

³⁸⁴ Орловська Н. А. До питання про засадничі чинники побудови примусових санкцій норм Особливої частини КК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 14 (1). С. 4.

кримінально-правових норм³⁸⁵. Саме цей правовий наслідок як результат вчинення особою суспільно небезпечного діяння, який полягає у застосуванні до неї спеціальної конфіскації, виражається у певних правообмеженнях, які вона зазнає, з метою не допустити повторного використання нею в майбутньому певних предметів в антисуспільних цілях, і таким чином вплинути на її свідомість так, щоб переконати в «невигідності» подальшого заняття цією особою злочинною діяльністю³⁸⁶.

Крім того, сьогодні очевидним є те, що закон України про кримінальну відповідальність уже не виступає, так би мовити, чистою кримінально-правовою матерією, оскільки через особливість правового регулювання окремих найважливіших суспільних відносин дедалі частіше спостерігається своєрідна дифузія різних галузей права³⁸⁷.

Однак, поряд із вирішенням проблеми про надання спеціальній конфіскації виключно кримінально-правового статусу, важливим є з'ясування питання про зарахування її до відповідної системи заходів кримінально-правового характеру. Одразу слід зазначити, що законодавцем у чинному КК України такий вид конфіскації віднесено до інституту «Інші заходи кримінально-правового характеру» (Розділ XIV, ст. ст. 96-1, 96-2), але ним не конкретизовано, яким саме заходом є спеціальна конфіскація. Адже відомо, що у межах системи інших заходів кримінально-правового характеру доцільно виокремлювати такі

³⁸⁵ Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. С. 106.

³⁸⁶ Кругликов Л. Л. Об иных мерах уголовно-правового характера в санкции нормы. *Уголовно-правовая политика и проблемы противодействия современной преступности* : сб. научных трудов ; под ред. д-р. юрид наук, проф. Н. А. Лопашенко. Саратов : Изд-во ФГБОУ ВПО «Саратовская государственная юридическая академия», 2006. С. 151.

³⁸⁷ Батиргарєєва В. С., Борисов В. І. Інші кримінально-правові наслідки вчинення суспільно небезпечного діяння. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 245, 246.

самостійні заходи, як: заходи безпеки та заходи заохочення³⁸⁸, де останні застосовуються у разі наявності суспільно корисних вчинків, як пов'язаних із кримінальним правопорушенням, так і не пов'язаних, а лише зовні схожих на нього (необхідна оборона, крайня необхідність), зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покарання чи навіть взагалі з її непритягненням до такої відповідальності.

З метою вирішення цієї проблеми слід звертати увагу на спеціальну мету застосування зазначеного виду конфіскації до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Зокрема, така її мета зводиться до усунення тієї обстановки, у якій знаходиться відповідна особа і яка може посприяти їй у повторному вчиненні нею в майбутньому того чи іншого суспільно небезпечного діяння, тобто запобігання повторного використання такою особою певних предметів в антисуспільних цілях³⁸⁹. Загалом така мета пов'язана із так званим

³⁸⁸ Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монографія. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 65, 191; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монографія. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 163; Кылина О. М., Щедрин Н. В. Российское уголовное право в контексте доктринальных моделей построение уголовно-правовых санкций. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2008. № 3 (5). С. 46; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. С. 279.

³⁸⁹ Загородников Н. И., Сахаров А. Б. Социальное обновление советского общества и проблемы уголовного права. *Методологические проблемы уголовно-правового регулирования* : сб. науч. трудов. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1991. С. 68; Кругликов Л. Л. Об иных мерах уголовно-правового характера в санкции нормы. *Уголовно-правовая политика и проблемы противодействия современной преступности* : сб. научных трудов ; под ред. д-р. юрид наук, проф. Н. А. Лопашенко. Саратов : Изд-во

«небезпечним станом» відповідної особи, який водночас характерний виключно для заходів безпеки. У зв'язку з цим спеціальну конфіскацію як захід кримінально-правового характеру слід відносити до системи заходів безпеки, які функціонують у межах інституту «Інші заходи кримінально-правового характеру», передбаченого КК України.

Розглядаючи питання про спеціальну конфіскацію, не можна залишити поза увагою закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31 жовтня 2019 року № 263–ІХ. Цей Закон в частині стягнення в дохід держави необґрунтованих активів (фактично майна, що набуто незаконним шляхом або законним шляхом або з використанням прибутку від такого майна/активів), напряду не торкається законодавства про кримінальну відповідальність. Це питання вирішується через позовне провадження у цивільному процесі. Однак, якщо подивитись глибше, то слід прийти до висновку, що воно ближче до кримінального права і саме до спеціальної конфіскації. На цей висновок наштовхує те, що вилучення цих активів в дохід держави здійснюється у зв'язку із незаконним збагаченням, яке передбачено ст. 368⁵ КК «Незаконне збагачення»³⁹⁰. Вбачається, що законодавцю слід було знайти відповідний законодавчий механізм, щоб не розривати вирішення фактично однотипних питань між різними галузями права, застосовуючи різні механізми протидії. У зв'язку з цим складно провести розмежування між спеціальною конфіскацією, що застосовується відповідно до ст. ст. 96¹ та 96² КК України та стягненням в дохід держави такого ж самого майна за позовами

ФГБОУ ВПО «Саратовская государственная юридическая академия», 2006. С. 151.

³⁹⁰ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів»: Закон України від 31 жовтня 2019 року № 263–ІХ. *Голос України*. 2019. № 227.

про визнання активів необґрунтованими у цивільно-правовому порядку. Обрання такого правового механізму не є цілком прийнятним, оскільки правова природа набуття майна, що підлягає спеціальній конфіскації, і так званих «необґрунтованих активів» є фактично ідентичною.

Потребує наукового обґрунтування, як зазначалось, й недоцільність включення у перелік заходів безпеки такого заходу як опублікування вироку. Зокрема, немає жодних зауважень щодо кримінально-процесуального й попереджувального його значення, а саме: у кримінально-процесуальному аспекті опублікування вироку забезпечує реалізацію принципу гласності в широкому розумінні, оскільки до відома громадян доводиться суть розглядуваного провадження. З превентивної точки зору, це певним чином впливає на правосвідомість пересічних громадян, адже, ознайомившись зі змістом вироку, громадянин усвідомлює, що за вчинення ним такого ж суспільно небезпечного діяння він також буде притягнутий до кримінальної відповідальності, і знає, який вид і розмір покарання в такому разі може бути до нього застосовано. Правильно з цього приводу зазначає О. М. Литвак, досліджуючи державний вплив на злочинність, що інформаційні канали впливу на свідомість і поведінку людей забезпечують реалізацію його попереджувального та виховного ефекту³⁹¹. Але говорити про опублікування вироку як різновид заходу безпеки у кримінальному праві недоцільно, оскільки, по-перше, у будь-якому вироку суду, особа, щодо якої він винесений, завжди приховується за безособистісними позначеннями (наприклад, ОСОБА–1), по-друге, таку особу вже визнано винною у вчиненні того чи іншого суспільно небезпечного діяння і їй призначено відповідний захід кримінально-правового характеру. Їй залишилося тільки його відбутися, тому такій особі, мабуть, уже все одно, знають про це члени суспільства, чи ні. І ще одне. Як показали чисельні дослідження, вирок більш-менш активно впливає на правосвідомість найближчого соціального оточення

³⁹¹ Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження. Київ : Юрінком Інтер, 2000. С. 117.

засудженого, яке про цей вирок завжди знає. З віддаленням від нього його превентивний вплив зменшується в геометричній прогресії. До того ж вирок не завжди однозначно оцінюється представниками різних соціальних груп, коли одні сприймають його як справедливий, інші, – як несправедливий (занадто м'який чи занадто жорсткий)³⁹².

Іншим, не менш важливим недоліком запропонованих позицій згадуваних вище учених³⁹³ щодо побудови системи

³⁹² Див. Фрис П. Л. Цит. Криминологические и уголовно-правовые проблемы профилактики преступлений несовершеннолетних на стадии, предшествующей совершению преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ордена трудового красного знамени Академии МВД Украины. Москва, 1983. 203 с.

³⁹³ Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2005. 23 с.; Гребенкин Ф. Б. Меры уголовно-правового характера и их применение : учеб. пособ. Москва : Юрлитинформ, 2013. 263 с.; Звечаровский И. Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды. *Законность*. 1999. № 3. С. 36–39; Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 51–58; Курганов С. И. Наказание: уголовно-правовой, уголовно-исполнительный и криминологический аспекты : учеб. пособ. Москва : ТК Велби, Изд-во «Прспект», 2008. 192 с.; Курганов С. Меры уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2007. № 2. С. 59–63; Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. Москва : «Международные отношения». 2002. 376 с.; Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 46–51; Трубников В. М., Яровой А. А. Принудительные меры медицинского характера и принудительное лечение: проблемы, поиски, решения. *Право і безпека*. 2003. № 3. Т. 2. С. 138–144; Филимонов В. Понятие и классификация мер уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 35–40; Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. 488 с.; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий

кримінально-правових заходів безпеки є те, що жоден із них не включає у коло досліджуваних заходів такі заходи, як: позбавлення батьківських прав; примусове видворення; піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом; призначення вихователя; педагогічно-лікувальні заходи та добровільну хімічну кастрацію.

Зарахування до заходів безпеки позбавлення батьківських прав, а також примусове видворення які передбачені сьогодні СК України та КпАП, пов'язано насамперед із тим, що вони не тільки забезпечуватимуть належну реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності, а й усунуть сприятливу для вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, переліченого Особливою частиною КК України, обстановку, в якій перебуває відповідна особа у зв'язку з виконанням покладених на неї обов'язків чи наявними у неї іншими можливостями. Зокрема, позиція щодо віднесення до системи заходів безпеки позбавлення батьківських прав ґрунтується на положеннях ч. 1 ст. 18, ст. 20 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, де зазначається, що батьки несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини, а остання, яка тимчасово або постійно позбавлення сімейного оточення, або яка в її найкращих інтересах не може залишатися у такому оточенні, має право на особливий захист і

аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 245 с.; Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозиуму, 23–24 вер. 2011 р. Львів : Львівський держ. ун.-т внутр. справ, 2011. С. 332–334; Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 63–67; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6–7; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5; Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. 349 с.

допомогу, що надається державою³⁹⁴ та вимогах чинного КК України, які охороняють найважливіші суспільні відносини у сфері охорони життя і здоров'я дитини, забезпечення нормального їх розвитку та виховання. Слід згадати, що у КК України в ред. 1960 року п. 3 ч. 3 ст. 23 та ст. 38 позбавлення батьківських прав передбачалось як додаткове покарання, яке суд міг застосовувати до винного поряд із основним заходом покарання за вчинення умисного злочину проти дитини³⁹⁵. Однак сьогодні чинним законом України про кримінальну відповідальність такий захід уже не визнається кримінально-правовим, а вважається виключно сімейно-правовою санкцією (п. 6 ч. 1 ст. 164 СК)³⁹⁶. Така недосконалість відповідного нормативно-правового акту спричиняє певні колізії не тільки у теорії кваліфікації злочинів, а й на практиці. Так, як свідчить судова практика, до батьків, які не займалися вихованням дитини, не піклувалися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, та навчання, не створювали належні умови для розвитку її природних здібностей, не поважали гідність дитини та не готували її до самостійного життя та праці, що віднесено законом України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402–III (ст. 12)³⁹⁷ до їх прямого обов'язку, не завжди поряд із заходами покарання застосовується такий захід сімейно-правового характеру, як позбавлення батьківських прав. А це означає, що батьки чи особи, які їх замінюють, які й так ніколи не займалися належним вихованням і розвитком дитини, можуть бути звільнені від виконання цього обов'язку безпосередньо за рішенням суду.

³⁹⁴ Конвенція ООН про права дитини від 20 лист. 1989 р. № 995_021. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. № 13. Ст. 145.

³⁹⁵ Уголовный кодекс УССР : Закон УССР от 28 дек. 1960 г. № 2001–05. *Ведомости Верховного Совета УССР (ВВС)*. 1961. № 2. Ст. 14.

³⁹⁶ Лепех С. Підстави, порядок та правові наслідки позбавлення батьківських прав. *Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична*. 2010. Вип. 51. С. 175; Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947–III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

³⁹⁷ Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402–III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 30. Ст. 142.

Тобто навіть наявність судового рішення абсолютно нічого не змінює в їхньому житті³⁹⁸, незважаючи на те, що, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 164 СК України, однією з підстав позбавлення батьківських прав є засудження батьків (одного із них) за вчинення умисного ними (ним) кримінального правопорушення щодо дитини.

Якщо говорити про такий захід, як примусове видворення у системі кримінально-правових заходів безпеки, то найперше слід зауважити, що на практиці він застосовується не так часто. Це обумовлено специфікою суб'єктів, щодо яких зазначений вище захід може бути реалізований. Зокрема, з метою обґрунтування позиції з приводу доцільності включення його до різновиду кримінально-правових заходів безпеки необхідно проаналізувати положення ч. 1 ст. 26 закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 року № 3773–VI, у якій безпосередньо закріплено, що іноземець або особа без громадянства можуть бути примусово повернуті у країну походження або третю державу, якщо їх дії суперечать інтересам забезпечення національної безпеки України чи охороні громадського порядку, або якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України³⁹⁹, і як наслідок – зазначені особи зобов'язані залишити її після остаточного відбуття призначеного їм судом виду та розміру покарання. Цим

³⁹⁸ Один з авторів цієї праці довгий час на практиці та у своїй науковій діяльності займався питаннями профілактики злочинності неповнолітніх у т. ч. здійснював представництво у судах по питаннях позбавлення батьківських прав. З повною відповідальністю можна підтвердити, що суди надзвичайно «тяжко» йшли на прийняття рішення про таке позбавлення. В одиничних випадках батьківських прав позбавлявся один з батьків, що абсолютно не змінювало ситуацію у сім'ї, у виховному процесі. У тих поодиноких випадках, коли позбавлялися батьківських прав обидвоє батьків, дитина направлялась у дитячий будинок, що також не слугувало її соціалізації.

³⁹⁹ Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вер. 2011 р. № 3773–VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 19–20. Ст. 179.

примусове видворення позбавляє можливості подальшого перебування таких осіб на території України, й таким чином не допускає повторного вчинення ними в майбутньому суспільно небезпечних діянь, які підпадають під ознаки діянь, передбачених Особливою частиною КК України. Це й доводить факт доцільності переведення примусового видворення у розряд заходів безпеки та необхідності належної регламентації його у законі України про кримінальну відповідальність.

Необхідність включення у систему кримінально-правових заходів безпеки піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом обумовлено, по-перше, безпосередньою регламентацією цього заходу КК України як одного із негативних наслідків, що можуть настати для особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ч. 6 ст. 94, ч. 3 ст. 95 КК), і, по-друге, відмінністю його правової природи від інституту примусових заходів медичного характеру та примусового лікування, адже передача психічно хворої особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом судом можлива тільки в тих випадках, коли застосування до такої особи примусових заходів медичного характеру не буде визнано за необхідне, або якщо у разі припинення застосування до неї таких заходів з метою зміни її психічного стану на краще доцільною буде в подальшому передача останньої під нагляд зазначених осіб (ч. 6 ст. 94, ч. 3 ст. 95 КК)⁴⁰⁰. Крім того, про відмінність інституту піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом від примусових заходів медичного характеру та примусового лікування свідчить також те, що обов'язок піклуватися про психічно хвору особу, яка вчинила те чи інше суспільно небезпечне діяння, відповідно до п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 року № 7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування»

⁴⁰⁰ Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вер. 2011 р. № 3773–VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 19–20. Ст. 179.

покладається судом не на психіатричний заклад, а безпосередньо на родичів або опікунів⁴⁰¹.

Практично аналогічно слід обґрунтовувати приналежність до системи заходів безпеки й призначення особі вихователя. Зокрема, про самостійний характер цього заходу свідчить те, що, відповідно до ч. 4 ст. 105 КК України, він може бути реалізований судом щодо особи неповнолітнього поряд із застосованими до неї одним чи кількома примусовими заходами виховного характеру. Тобто за правовою природою призначення вихователя не є примусовим заходом виховного характеру, що водночас й дозволяє відносити його до окремого різновиду кримінально-правових заходів безпеки.

Досліджуючи систему заходів безпеки, що закріплені у КК України, необхідно з'ясувати також, які заходи, що за своєю правовою природою належать до кримінально-правових заходів безпеки, доцільно застосовувати до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, у стані обмеженої вікової осудності чи вікової неосудності?

Зокрема, з цього приводу учені, які займалися дослідженням цієї проблеми, по-різному трактують свої ідеї. Так, Л. А. Андрєєва та А. П. Чугаєв зазначають, що не слід притягувати до кримінальної відповідальності осіб, у яких психічний розвиток відстає від фізіологічного, на тій підставі, що в їхніх діяннях немає вини, а отже, і складу злочину⁴⁰². При

⁴⁰¹ Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 черв. 2005 р. № 7 : зб. постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2008 рр. 5-те вид. зі змін. та доп. Харків, 2009. С. 18–31.

⁴⁰² Андрєєва Л. А., Волженкин Б. В. Рецензия на кн. Н. С. Лейкиной «Личность преступника и уголовная ответственность». *Правоведение*. 1969. № 3. С. 143; Чугаев А. П. Индивидуализация ответственности за преступления и ее особенности по делам несовершеннолетних : учеб. пособ. Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 1979. С. 56.

цьому, як зазначають фахівці, відставання у психічному розвитку неповнолітньої особи можливе внаслідок⁴⁰³:

- 1) загального недорозвитку усього організму неповнолітньої особи, зокрема її психічної діяльності;
- 2) органічних уражень кори головного мозку (центральної нервової системи);
- 3) соціальної чи педагогічної занедбаності;
- 4) психічних аномалій тощо.

А фізіологічний її розвиток залежить від індивідуальних особливостей організму⁴⁰⁴.

Дещо схожої точки зору дотримуються й Н. С. Лейкіна, В. М. Бурдін, В. С. Орлов, Н. А. Орловська, Л. М. Палюх та ін., які зазначають, що відставання у психічному розвитку неповнолітнього, не пов'язане з психічним захворюванням, може бути різного ступеня тяжкості. Зокрема, вони вважають, що, коли за результатами проведення комплексної психолого-психіатрично-педагогічної експертизи таке відставання у неповнолітнього є настільки значним, що позбавляє його здатності повністю усвідомлювати свою поведінку або керувати нею, то в такому разі доцільно говорити про недоумство або інший хворобливий стан психіки і розглядати його як неосудність; в інших випадках це повинно бути враховано як обставина, що пом'якшує кримінальну відповідальність⁴⁰⁵.

⁴⁰³ Павлов В. Г. Субъект преступления и уголовная ответственность : монография. Санкт-Петербург : СПб. : «Лань», Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 2000. С. 81; Шишков С. Правомерен ли вопрос экспертов о соответствии несовершеннолетнего обвиняемого своему календарному возрасту? *Законность*. 1999. № 9. С. 28.

⁴⁰⁴ Шишков С. Правомерен ли вопрос экспертов о соответствии несовершеннолетнего обвиняемого своему календарному возрасту? *Законность*. 1999. № 9. С. 28.

⁴⁰⁵ Лейкіна Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность : монография. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1968. С. 45, 46; Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2004. С. 64; Орлов В. С. Ответственность несовершеннолетних по советскому уголовному праву : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1969. С. 15, 16; Орловська Н. А. Осудність та її

У зв'язку з викладеними проблемними аспектами питання кримінальної відповідальності осіб, чий психофізіологічний розвиток не відповідає належним «нормативам», Т. О. Гончар пропонує передбачити у КВК України спеціальні виховні колонії (установи) для обмежено осудних неповнолітніх з обов'язковою наявністю у них педагогів-реабілітологів та інших фахівців⁴⁰⁶.

Л. М. Палюх вважає за доцільне ввести у КК України положення про обмежену вікову осудність, що надасть суду змогу звільняти відповідну особу від кримінальної відповідальності, зокрема із застосуванням до неї примусових заходів виховного характеру. У зв'язку із цим, на думку автора, доцільно було б розширити перелік примусових заходів виховного характеру, який визначено у кримінальному законі, і доповнити його заходами, що за сутністю є психолого-педагогічними, які застосовувалися б до неповнолітніх із відставанням у психічному розвитку, що не пов'язане з психічним розладом⁴⁰⁷.

Дещо іншою є позиція О. О. Ямкової, яка, навпаки, зазначає, що коли через відставання у психічному розвитку, не пов'язане з психічним розвитком, неповнолітній не розуміє значення своїх дій, то до нього не можуть бути застосовані

види (порівняльний аналіз законодавства України та інших держав) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. С. 3, 14; Палюх Л. Щодо питання про модель інститутів вікової неосудності, обмеженої вікової осудності у кримінальному законодавстві України. *Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична*. 2008. Вип. 47. С. 207.

⁴⁰⁶ Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. С. 5, 16.

⁴⁰⁷ Палюх Л. Щодо питання про модель інститутів вікової неосудності, обмеженої вікової осудності у кримінальному законодавстві України. *Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична*. 2008. Вип. 47. С. 207, 208.

примусові заходи виховного характеру навіть у вигляді соціального захисту⁴⁰⁸.

З. А. Астеміров, пропонуючи ввести у кримінальне законодавство інститут обмеженої вікової осудності, зауважує, що такий вид осудності, який зумовлений наявністю відставання неповнолітнього у психічному розвитку, не пов'язаного з психічним захворюванням, є проміжним ступенем між нормальним психічним станом і станом психічної хвороби, не виключаючи кримінальної відповідальності, має обов'язково пом'якшувати покарання і в необхідних випадках потребує застосування до відповідної особи примусових заходів виховного характеру (окремо чи паралельно із заходами покаранням)⁴⁰⁹.

Незважаючи на те, що кожна представлена ідея має право на існування, з позиціями таких учених повною мірою погодитися все ж таки складно, оскільки, як доречно з цього приводу зазначає Н. А. Орловська, неприйнятним є застосування однакових заходів кримінально-правового характеру (у т. ч. й примусових заходів виховного характеру) до неповнолітніх осіб з різним статусом⁴¹⁰ – як до тих, які характеризуються специфічним світосприйняттям у зв'язку з наявністю у них відставання у психічному розвитку, не пов'язаного з психічним захворюванням, так і до тих, у яких таке відставання не констатовано.

Тому з урахуванням усього вище викладеного та вікових і психічних особливостей неповнолітніх осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння,

⁴⁰⁸ Ямкова О. О. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 15. С. 90.

⁴⁰⁹ Астеміров З. А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних. Теоретическое введение в изучение мпекурса : учеб. пособ. ; под ред. Н. А. Стручкова. Москва : Изд-во ВШ МВД СССР, 1970. С. 38.

⁴¹⁰ Орловська Н. А. До питання про вікову осудність у кримінальному процесуальному кодексі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 5. С. 233.

передбаченого Особливою частиною КК України, слушною є думка Н. С. Манової та Н. І. Фелінської про необхідність створення спеціальних установ для психічно незрілих (інфантильних) неповнолітніх і психоневротиків з груп так званих «межових станів», які потребують спеціального режиму, за якого перевиховання поєднувалося би з деякими лікувальними заходами⁴¹¹. Виокремлені заходи слід називати педагогічно-лікувальними, адже їх реалізація здійснюється шляхом комплексного професійного впливу спеціалістів (педагогів, психологів та медиків) на відповідних осіб та спрямована на їх психо-педагогічну та фізіологічну корекцію.

Не менш важливим і таким, що потребує свого вирішення є ще одне питання, пов'язане зі з'ясуванням правової природи хімічної кастрації. Насамперед варто зазначити, що на законодавчому рівні неодноразово вже мали місце спроби вплинути на негативну динаміку сексуального насильства. Зокрема, у червні 2013 року було зареєстровано проект закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення та вдосконалення покарання за злочини, вчинені на сексуальній основі проти малолітніх та неповнолітніх», в якому передбачалося застосування примусової хімічної кастрації до осіб, визнаних винними у посяганні на статеву недоторканість неповнолітніх або малолітніх⁴¹². Однак 27 листопада 2014 року зазначений вище

⁴¹¹ Манова Н. С. Особенности предмета доказывания по делам несовершеннолетних : автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Саратов, 1988. С. 16; Фелинская Н. И. О роли биологических и социальных факторов в формировании личности несовершеннолетнего правонарушителя. *Вопросы изучения детей с отклонениями в поведении* : материалы к конференции / редкол.: Й. А. Невский, А. В. Ведерников, Н. И. Фелинская ; отв. ред. Й. А. Невский. Москва, 1968. С. 118.

⁴¹² Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення та вдосконалення покарання за злочини вчинені на сексуальній основі проти малолітніх та неповнолітніх : Проект Закону України від 17 черв. 2013 р. № 2309а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2309%D0%B0&skl=8.

законопроект було відкликано, у т. ч. внаслідок численних зауважень до нього як з боку експертів Головного науково-експертного управління апарату ВР України, так і зі сторони тих науковців і практиків, які були ознайомлені з його текстом.

У травні 2017 року у ВР України було зареєстровано новий проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені стосовно малолітньої особи, неповнолітньої особи, яка не досягла статевої зрілості», яким законодавці намагалися внести до системи покарань, передбаченої ст. 51 КК України, таке покарання як «примусова хімічна кастрація»⁴¹³. Але оскільки проект цього закону України увібрав в себе практично всі основні недоліки попереднього законопроекту, він теж не знайшов необхідної підтримки з боку парламентарів.

У червні 2017 року зареєстровано законопроект «Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітньої чи неповнолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього)», у якому мова йде уже не про примусову, а добровільну хімічну кастрацію як захід медичного характеру⁴¹⁴.

Варто звернути увагу, на те, що примусову хімічну кастрацію не можна визнавати видом покарання, оскільки її

⁴¹³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені щодо малолітньої особи, неповнолітньої особи, особи, яка не досягла статевої зрілості : Проект Закону України від 16 трав. 2017 р. № 6449. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790.

⁴¹⁴ Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітньої чи неповнолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього : Проект Закону України від 21 черв. 2017 р. № 6607. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=66444.

застосування не має на меті досягнення тих цілей, які стоять перед даним видом заходів, а є за своєю правовою природою кримінально-правовим заходом безпеки, оскільки спрямована на усунення того «небезпечного стану», у якому перебуває відповідна особа, що страждає розладом сексуальної переваги. Однак, не зважаючи на зазначене вище положення, такий вид хімічної кастрації через свій примусовий характер є таким, що в цілому суперечить вимогам окремих міжнародних нормативно-правових актів. Зокрема, згідно ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню»⁴¹⁵. Відповідно до ч. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 4 квітня 1997 року «медичне втручання може здійснюватися лише після того, як зацікавлена особа, будучи поінформованою, дасть на це свою добровільну згоду». Виключення з цього правила містяться у ст. 7 зазначеної вище Конвенції і стосується лише осіб, які страждають серйозними психічними розладами⁴¹⁶.

А це означає, що такий захід не може бути закріплений у законі України про кримінальну відповідальність. У зв'язку з цим у КК України слід регламентувати та відносити до різновиду кримінально-правових заходів безпеки добровільну, а не примусову хімічну кастрацію.

І на завершення з метою забезпечення остаточного формування системи заходів безпеки, що характерні для кримінального права України, необхідно звернути увагу також на обмежувальні заходи, які на сьогодні є малодослідженими, оскільки не так давно на підставі закону України «Про внесення

⁴¹⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 лист. 1950 р. № 995_004. *Офіційний Вісник України*. 2006. № 32. стор. 270.

⁴¹⁶ Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 4 квіт. 1997 р. № 994_334. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334.

змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року № 2227–VIII⁴¹⁷ знайшли своє нормативне закріплення у Розділі XIII–I КК України, але за правовою природою є кримінально-правовими заходами безпеки, що можуть бути застосовані в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, судом до особи, яка вчинила домашнє насильство, одночасно з призначенням їй покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених КК України, від кримінальної відповідальності чи покарання (ч. 1 ст. 91–1 КК)⁴¹⁸.

Отже, з позиції кримінально-правової політики, зважаючи на необхідність посилення охорони прав і свобод людини і громадянина, доцільно інститут «Інші заходи кримінально-правового характеру» перейменувати на «Заходи безпеки» і у межах останнього передбачити статтю «Система заходів безпеки», яка б включала в себе:

- 1) примусові заходи виховного характеру;
- 2) призначення вихователя;
- 3) педагогічно-лікувальні заходи;
- 4) позбавлення батьківських прав;
- 5) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 6) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 7) примусове видворення;

⁴¹⁷ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 6 груд. 2017 р. № 2227–VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2018. № 5. стор. 26, стаття 34.

⁴¹⁸ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341–III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

- 8) підтримуючі заходи;
- 9) обмежувальні заходи;
- 10) судимість;
- 11) адміністративний нагляд;
- 12) примусові заходи медичного характеру;
- 13) піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом;
- 14) примусове лікування;
- 15) добровільну хімічну кастрацію;
- 16) спеціальну конфіскацію.

Розроблення такої системи заходів безпеки у кримінальному праві України дозволяє визначити її як *встановлений КК України вичерпний і такий, що підлягає зміні тільки на законодавчому рівні, перелік заходів, які від імені держави за мотивованим рішенням суду застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і перебуває у «небезпечному стані», з метою запобігання повторного вчинення нею в майбутньому цього ж діяння.*

З наведеного визначення системи кримінально-правових заходів безпеки доцільно виокремити такі притаманні їй риси:

а) множинність її елементів – таку систему утворює вичерпний перелік заходів безпеки, який може бути змінений тільки на законодавчому рівні шляхом внесення змін до КК України;

б) суд не може застосовувати як захід безпеки якийсь інший захід, що не входить у загальну їх систему, передбачену відповідною статтею Загальної частини КК України;

в) система заходів безпеки в цілому спрямована на забезпечення досягнення цілей кримінально-правової політики України та реалізацію тих завдань, які стоять перед законом України про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 1 КК)⁴¹⁹.

На відміну від заходів покарання, які розміщені у КК України за принципом ієрархії («від найменш суворого до

⁴¹⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341–III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

найбільш суворого)), система заходів безпеки не повинна формуватися за суворо ієрархічним принципом. Це можна обґрунтувати тим, що, по-перше, їх застосування до особи, яка вчинила те чи інше суспільно небезпечне діяння, прив'язується не так до тяжкості цього діяння, як до наявності у неї так званого «небезпечного стану». По-друге, для здійснення кримінально-правового впливу на особу, що перебуває у так званому «небезпечному стані», можливим є застосування до неї виключно кримінально-правових заходів безпеки або їх поєднання із заходами покарання чи заходами заохочення, якщо це буде необхідним і достатнім для досягнення цілей кримінально-правової політики України та реалізації тих завдань, які стоять перед законом України про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 1 КК)⁴²⁰.

Таким чином, аналіз системи кримінально-правових заходів безпеки дозволяє зробити висновок про їх множинність та єдність, які у своїй сукупності розкривають їх правову природу і лежать в основі їх застосування. Важливість таких заходів у сфері протидії злочинності, пов'язана із спрямуванням досліджуваних заходів на забезпечення досягнення цілей кримінально-правової політики України та реалізацію тих завдань, які стоять перед законом України про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 1 КК)⁴²¹.

2.4 Класифікація кримінально-правових заходів безпеки

Аналіз системи заходів безпеки у кримінальному праві України вимагає здійснення їх класифікації. При цьому критерії, за якими вона буде проводитися, можуть бути різноманітними.

Загалом у науці під класифікацією розуміється багатоступеневий, послідовний поділ обсягу поняття з метою їх систематизації, поглиблення й отримання нових знань стосовно

⁴²⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

⁴²¹ Там само.

членів поділу⁴²². Як зазначає К. М. Карпов, класифікація дозволяє бачити явища, що вивчаються, у науково обґрунтованому і структурованому вигляді, виявляти їх взаємозв'язки, розуміти їх як частину цілого та, базуючись на уявленні про ці цілісності, здійснювати діагностування і прогнозування нових явищ⁴²³. Вона здійснюється для того, щоб розширити пізнання притаманних досліджуваному предмету властивостей та ознак. З цього приводу про значення класифікації кримінально-правових заходів впливу на злочинність в цілому слід підтримати позицію Л. В. Багрія-Шахматова, який зазначає, що науково обґрунтована класифікація покарання та інших кримінальних заходів практично і теоретично актуальна у чотирьох аспектах: правовому (юридичному), психологічному, педагогічному та спеціальному⁴²⁴.

У правовому (юридичному) аспекті її теоретичне і практичне значення визначається найперше тим, що чітка класифікація цих заходів слугує допоміжним засобом для законодавця під час формування їх системи у кримінальному законі.

У психологічному та педагогічному аспектах теоретична і практична актуальність класифікації кримінально-правових заходів полягає у тому, що вона дає змогу чітко організувати їх реалізацію, правильно здійснювати виховний вплив на засуджених, поєднуючи переконання і примус. Класифікація кримінально-правових заходів дозволяє правильно розподілити сили державних органів і суспільства на цій стадії протидії злочинності, поєднувати державний і громадський вплив в

⁴²² Хоменко І. В. Логіка для юристів: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2004. С. 62.

⁴²³ Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ом. акад. МВД РФ. Омск, 2010. С. 116, 117.

⁴²⁴ Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Часть вторая : курс лекций. Одесса : Юрид. лит.-ра, АО Бахва, 2000. С. 124, 126, 127.

інтересах найбільш успішного досягнення цілей кримінальної відповідальності, сприяє зниженню рівня злочинності в нашій державі шляхом психологічного їх впливу на відповідних осіб.

У спеціальному аспекті науково обґрунтована класифікація кримінально-правових заходів важлива для теоретичної і практичної підготовки кадрів працівників суду та органів кримінальної юстиції оскільки допомагає зрозуміти сутність покарання та інших заходів кримінально-правового характеру, їх відмінність та органічну єдність.

У юридичній літературі неодноразово обговорювалося питання класифікації заходів кримінально-правового характеру в цілому. Зокрема, Ф. Б. Гребенкін і С. І. Курганов, розглядаючи кримінально-правовий, кримінально-виконавчий та кримінологічний аспекти покарання, визначили, що у систему заходів кримінально-правового характеру входять:

- а) заходи покарання;
- б) інші заходи кримінально-правового характеру (примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру та конфіскація майна)⁴²⁵.

П. Ф. Гришанин, вивчаючи систему кримінально-правових засобів попередження злочинів, залежно від суб'єктів, які можуть їх реалізувати, поділяє відповідні засоби на три групи⁴²⁶:

- 1) кримінально-правові засоби попередження злочинів, що застосовуються правоохоронними органами (притягнення до кримінальної відповідальності винних у вчиненні злочину осіб);

⁴²⁵ Гребенкин Ф. Б. Меры уголовно-правового характера и их применение : учеб. пособ. Москва : Юрлитинформ, 2013. С. 219, 257; Курганов С. И. Наказание: уголовно-правовой, уголовно-исполнительный и криминологический аспекты : учеб. пособ. Москва : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008. С. 32; Курганов С. Меры уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2007. № 2. С. 59.

⁴²⁶ Гришанин П. Ф. Уголовно-правовое предупреждение преступлений. *Актуальные проблемы применения уголовного законодательства в деятельности органов внутренних дел* : труды Академии МВД СССР. Москва : Высшая школа МВД СССР, 1984. С. 49.

2) кримінально-правові засоби попередження злочинів, що застосовуються і представниками влади, і окремими громадянами (необхідна оборона, крайня необхідність тощо);

3) кримінально-правові засоби попередження злочинів, спрямовані на здійснення психологічного впливу на злочинців (йдеться про норми, які визначають правові наслідки добровільної відмови від доведення злочину до кінця та дійового каяття).

К. М. Карпов усі заходи кримінально-правового характеру вважає за доцільне поділяти на⁴²⁷:

а) заходи покарання;

б) заходи стимулювання (заохочення) правомірної постзлочинної поведінки (умовне засудження; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; звільнення від кримінальної відповідальності; відстрочка відбування покарання);

в) заходи відновлення матеріальних (економічних) праввідносин, порушених в результаті вчинення злочину (конфіскація майна);

г) заходи безпеки (примусові заходи медичного характеру та примусові заходи виховного характеру).

На думку П. С. Берзіна, усі заходи кримінально-правового впливу умовно можна поділити на типові та «особливі»⁴²⁸. У типових «проявах» («виразах») ці заходи у більшості випадків виражаються у застосуванні до особи, яка вчинила конкретне суспільно небезпечне діяння, примусових заходів із боку держави (державного осуду та/або примусу), які завжди здійснюються з дотриманням певної процедури і обов'язково на підставі правозастосовного акта. Зокрема, типовими заходами кримінально-правового впливу, на думку ученого, є:

⁴²⁷ Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ом. акад. МВД РФ. Омск, 2010. С. 134–136.

⁴²⁸ Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення : монографія. Київ : Дакор, 2009. С. 88, 89.

1) кримінальна відповідальність особи у конкретних її формах;

2) примусові заходи виховного характеру, що застосовуються судом до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України;

3) примусові заходи медичного характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

Так, яскравим прикладом таких заходів можна назвати примусове лікування, яке відповідно до положень ст. 96 КК України, застосовується судом незалежно від призначеного покарання до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших.

Що стосується так званих «особливих» заходів кримінально-правового впливу, то ними є заходи, які в деяких випадках доповнюють (конкретизують) типові, а в інших – заміняють їх. Наприклад, до такого різновиду заходів кримінально-правового впливу слід відносити примусові заходи медичного характеру, що можуть бути застосовані судом до осіб:

а) які вчинили злочин у стані обмеженої осудності;

б) які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання (ст. 93 КК).

Позиція Є. М. Вечерової полягає у тому, що більш логічним і доцільним, з практичної точки зору, є поділ усіх заходів кримінально-правового впливу за ступенем їх репресивності на покарання та інші заходи кримінально-правового впливу, які умовно можна назвати «некаральними»⁴²⁹.

⁴²⁹ Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 125.

Взявши за основу суб'єктів, до яких можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, Г. З. Яремко поділяє останні на⁴³⁰:

1) заходи кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані до особи, що вчинила злочин, і які фактично є реалізацією кримінальної відповідальності (призначення покарання; призначення покарання із звільнення від його відбування; відбування призначеного покарання зі звільнення від подальшого його відбування; відбування призначеного покарання із заміною невідбутої частини покарання більш м'яким; судимість; призначення примусових заходів медичного характеру поряд із покаранням (до особи, яка вчинила злочин у стані обмеженої осудності (ч. 2 ст. 20, п. 2 ст. 93 КК) або вчинила злочин у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання (ч. 3 ст. 19, п. 3 ст. 93 КК); призначення примусового лікування поряд із покаранням (ст. 96 КК); застосування спеціальної конфіскації (ст. 96-1 КК); застосування примусових заходів виховного характеру у порядку звільнення від покарання неповнолітнього, який вчинив злочин (ст. 105 КК));

2) заходи кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, яке не містить усіх ознак складу злочину, і які не є кримінальною відповідальністю (призначення примусових заходів медичного характеру до осіб, які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння (ч. 2 ст. 19, п. 1 ст. 93 КК); застосування спеціальної конфіскації (ст. 96-1 КК); застосування примусових заходів виховного характеру до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого в Особливій частині КК України (ч. 2 ст. 105 КК)).

В. О. Меркулова вважає за доцільне класифікувати усі заходи кримінально-правового впливу за трьома рівнями⁴³¹. Так,

⁴³⁰ Яремко Г. З. Система заходів кримінально-правового характеру. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 4 (25). Т. 7. С. 94.

перший рівень передбачає визначення заходів кримінально-правового впливу, які охоплюються (усі форми кримінальної відповідальності) чи не охоплюються (примусові заходи медичного та виховного характеру) кримінальною відповідальністю.

Другий рівень містить класифікацію заходів кримінально-правового впливу, які охоплюються поняттям кримінальної відповідальності (конкретні форми кримінальної відповідальності).

Третій рівень класифікації заходів кримінально-правового впливу стосується саме тих форм кримінальної відповідальності, які не пов'язані з реальним виконанням покарання (звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання).

Вагомий внесок у дослідження проблеми класифікації заходів кримінально-правового характеру зробив О. В. Козаченко, встановивши загальну правову природу кримінальної відповідальності і заходів кримінально-правового характеру та з'ясувавши ознаки, які вказують на відсутність тотожності цих понять. Він зробив висновок що кримінально-правові заходи охоплюють:

- 1) заходи покарання;
- 2) кримінальну відповідальність, не пов'язану з покаранням;
- 3) інші кримінально-правові заходи (заходи, не пов'язані з покаранням і відповідальністю), систему яких утворюють: примусові заходи виховного характеру; примусові заходи медичного, які здійснюють примусовий вплив на особу, що вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності або обмеженої осудності, шляхом надання їй психіатричної допомоги; примусове лікування, яке є особливим видом кримінально-правового заходу примусового характеру, що застосовується судом до особи, яка має небезпечну для інших осіб хворобу, шляхом надання їй медичної допомоги, необхідної і достатньої в конкретних умовах; судимість та спеціальні

⁴³¹ Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти : монографія. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. С. 110.

кримінально-правові заходи (спеціальна конфіскація та позбавлення спеціального права, які застосовуються судом з метою попередження можливості вчинення діяння в майбутньому⁴³²).

Вивчаючи кримінально-правові заходи, О. О. Малиновський, В. М. Трубніков, А. А. Музика та А. В. Савченко у їх системі розрізняють⁴³³:

а) заходи покарання;

б) заходи, що не є покаранням (примусові заходи медичного характеру; примусові заходи виховного характеру для неповнолітніх осіб та примусове лікування).

Практично аналогічною з цього приводу є й позиція Н. А. Орловської, яка також досліджувала примусові заходи кримінально-правового впливу і виокремлювала у їх системі заходи покарання та заходи, відмінні від заходів покарання, однак у систему останніх вона відносить: спеціальну конфіскацію; спеціальну конфіскацію, поєднану зі знищенням зазначених у законі предметів; відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди; відновлення порушеного

⁴³² Козаченко О. В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: поняття, властивості та система кримінально-правових заходів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1 (8). С. 37; Козаченко О. Теоретичне визначення змісту та меж застосування кримінально-правових заходів. *Право України*. 2005. № 10. С. 43.

⁴³³ Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. Москва : «Международные отношения». 2002. С. 271–274; Трубников В. М., Яровой А. А. Принудительные меры медицинского характера и принудительное лечение: проблемы, поиски, решения. *Право і безпека*. 2003. № 3. Т. 2. С. 138; Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру : монографія. Київ : НАВСУ, 1997. С. 84; Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 288.

права⁴³⁴. Звичайно, одразу ж постає питання, чому учена у систему примусових заходів кримінально-правового впливу, відмінних від заходів покарання, не включає: примусові заходи виховного характеру; примусові заходи медичного характеру; примусове лікування та інші, наявні у КК України заходи, які не утворюють систему заходів покарання, однак за своєю правовою природою є примусовими, оскільки такі заходи застосовуються до відповідної особи поза її волею і як наслідок – вона зазнає обмежень певних прав і свобод.

Існує й інша точка зору щодо класифікації кримінально-правових засобів. Найбільш чітко вона висловлена М. Г. Сорочинським, який вважає, що кримінально-правові засоби попередження злочинності доцільно поділяти на:

1) утримання осіб від вчинення злочинів шляхом загрози покарання;

2) усунення можливості для осіб вчиняти нові злочини через застосування покарання;

3) усунення можливості для осіб вчиняти нові суспільно небезпечні діяння через застосування примусових заходів медичного характеру;

4) усунення можливості для осіб вчиняти нові злочини та суспільно небезпечні діяння через застосування примусових заходів виховного характеру;

5) виправлення, ресоціалізація, адаптація осіб, які вчинили злочини під час застосування покарання або заходів безпеки (примусових заходів медичного та виховного характеру);

6) встановлення контролю над особами, що вчинили злочини, поза застосуванням покарання чи заходів безпеки: засудження з випробуванням і судимість;

7) криміналізація форм поведінки, що являють собою ранні етапи розвитку найбільш небезпечних суспільно небезпечних посягань. В цьому розумінні необхідно окремо назвати:

а) криміналізацію злочинів з подвійною превенцією, включаючи криміналізацію діянь, пов'язаних з криміногенними

⁴³⁴ Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. С. 427.

речовинами та предметами (зброєю, наркотичними засобами, порнографією, в певних випадках алкоголем) та асоціальною поведінкою – злочинів третьої категорії;

б) криміналізацію діянь, пов'язаних з підготовкою до вчинення більш серйозних злочинів (підробкою документів, різного роду погрозами тощо) – злочинів другої категорії.

8) стимулювання правозахисної поведінки осіб (інститути необхідної оборони, затримання злочинця);

9) норми про добровільну відмову від вчинення злочину та стимулювання позитивної посткримінальної поведінки – загальні та спеціальні випадки дієвого каяття в кримінальному законі⁴³⁵.

Значний внесок у вирішення питання поділу саме кримінально-правових заходів безпеки (окремі зарубіжні вчені називають їх іншими заходами кримінально-правового характеру) на види та поясненні їх змісту зробили: М. Ф. Гареев, С. Г. Келіна, Є. В. Медведєв, М. Д. Шаргородський, М. В. Щедрін, І. М. Горбачова, Ю. А. Пономаренко, А. В. Савченко, В. О. Туляков. Зокрема, М. Ф. Гареев звернув увагу на те, що в юридичній літературі інші заходи кримінально-правового характеру найімовірніше розглядають як заходи, альтернативні покаранню, або як заходи, що доповнюють покарання⁴³⁶.

Аналогічної думки дотримується й Є. В. Медведєв, обґрунтовуючи її тим, що інші заходи кримінально-правового характеру і як заходи, що доповнюють покарання, і як заходи, альтернативні покаранню, можуть виступати тоді, коли покарання для реалізації завдань кримінального законодавства

⁴³⁵ Сорочинський М. Г. Попередження злочинності засобами кримінального права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2004. С. 68, 69.

⁴³⁶ Гареев М. Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова-Ленина. Казань, 2005. С. 17.

недостатньо або коли його недоцільно чи неможливо застосувати до особи⁴³⁷.

М. Д. Шаргородський, констатує наявність заходів безпеки у кримінальному законодавстві Франції, зробив висновок, що їх можна поділяти на такі види⁴³⁸:

а) заходи безпеки, що офіційно визнаються (заходи виховного характеру);

б) заходи медичного характеру (до неосудних, «небезпечних» алкоголіків, наркоманів);

в) заходи безпеки, що функціонують в адміністративно-правовому режимі (лікування хворих на венеричні захворювання тощо);

г) заходи безпеки, що функціонують під видом покарання (наприклад, заборона проживати в певних місцевостях);

г) заходи безпеки, що функціонують у межах відстрочки виконання або призначення покарання (режим випробування, умовне звільнення).

На думку ученого, інтерес до виділення у самостійну групу зазначених видів заходів безпеки пов'язаний насамперед зі специфікою підстав їх застосування⁴³⁹.

У межах інституту заходів безпеки в широкому їх розумінні М. В. Щедрін в окрему самостійну групу виділяє також антикримінальні заходи безпеки. Основою для такого їх виокремлення, на думку ученого, є кримінальна небезпека, джерелом якої є злочин чи злочинність, злочинець або злочинне угруповання⁴⁴⁰. Своєю чергою, усі антикримінальні заходи безпеки, залежно від моменту їх застосування, можна поділити

⁴³⁷ Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 46.

⁴³⁸ Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность : монография. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1973. С. 34.

⁴³⁹ Там само.

⁴⁴⁰ Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 103; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 64, 165.

на передкримінальні (застосовуються до моменту вчинення особою суспільно небезпечного діяння) та посткримінальні (застосовуються до особи після вчинення нею суспільно небезпечного діяння)⁴⁴¹.

На думку М. В. Щедрина, доцільно виокремлювати також й так звані постпенітенціарні заходи безпеки – це заходи (обмеження), які застосовуються до особи в період з моменту звільнення її з установи виконання покарання до закінчення строку погашення нею чи зняття з неї судимості⁴⁴².

І. М. Горбачова, досліджуючи питання заходів безпеки у системі кримінально-правових наслідків суспільно небезпечного діяння за кримінальним законодавством України, останні поділяє на⁴⁴³:

1) заходи безпеки, що застосовуються до осіб, до яких через певні причини (неосудність тощо) не можуть бути застосовані заходи покарання;

2) заходи безпеки, що застосовуються замість покарання;

3) заходи безпеки, що застосовуються поряд із м'яким покаранням.

Дещо схожої точки зору дотримується Ю. А. Пономаренко, який, зокрема, усі заходи безпеки класифікує на кримінально-правові та некримінально-правові⁴⁴⁴. Зокрема, кримінально-правовими заходами безпеки, на думку ученого, є заходи, які

⁴⁴¹ Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 103; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С.169, 171 .

⁴⁴² Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 103; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 188.

⁴⁴³ Горбачова І. М. Заходи безпеки в системі кримінально-правових наслідків злочинного діяння за кримінальним законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 54.

⁴⁴⁴ Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 66.

можуть бути застосовані за рішенням суду до осіб, що наділені ознаками суб'єкта злочинів.

Некримінально-правові заходи безпеки – це заходи, які хоча і передбачені чинним КК України, але застосовуються до осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння, однак при цьому не наділені ознаками суб'єкта злочину.

Однак наведена деякими зазначеними вище ученими класифікація кримінально-правових заходів безпеки є незрозумілою і тому потребує уточнення. Так, не зовсім прийнятною є позиція І. М. Горбачової, яка полягає у тому, що заходи безпеки можуть застосовуватися тільки поряд із м'яким покаранням⁴⁴⁵. Хоча насправді можуть мати місце випадки, коли досліджувані заходи реалізуються щодо конкретної особи як самостійні заходи кримінально-правового характеру і без застосування до неї заходів покарання. Так, наприклад, згідно ч. 3 ст. 96-2 КК України спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності.

Викликає зауваження й ідея Ю. А. Пономаренка щодо назви так званих некримінально-правових заходів безпеки, які, на думку ученого, застосовуються до неосудних осіб (примусові заходи медичного характеру) чи неповнолітніх, що вчинили суспільно небезпечне діяння у віці, з якого відповідно до положень КК України не може наставати кримінальна відповідальність (примусові заходи виховного характеру)⁴⁴⁶. У зв'язку з такою їх правовою природою недоцільно говорити про некримінально-правовий характер зазначених заходів, оскільки їх застосування до відповідних осіб безпосередньо пов'язано із вчиненням ними конкретного суспільно небезпечного діяння, передбаченого тією чи іншою статтею Особливої частини КК

⁴⁴⁵ Горбачова І. М. Заходи безпеки в системі кримінально-правових наслідків злочинного діяння за кримінальним законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 54.

⁴⁴⁶ Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 66.

України. А така назва заходів безпеки як некримінально-правові заходи безпеки свідчить про те, що зазначені заходи, по-перше, не регламентуються КК України, і, по-друге, їх застосування не пов'язане із вчиненням особою відповідного суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

С. Г. Келіна та В. О. Туляков виокремлюють такі види заходів безпеки⁴⁴⁷:

а) заходи безпеки, які, згідно з кримінальним законодавством, застосовуються судом поряд із покаранням;

б) заходи безпеки, що застосовуються замість покарання.

Проте, якщо С. Г. Келіна у своєму дослідженні, принаймні, зазначає, які види заходів належать до заходів безпеки, що застосовуються поряд чи замість заходів покарання, хоча при цьому і не дає чіткого тлумачення, що вона під ними розуміє, то В. О. Туляков взагалі не наводить жодного прикладу, який висвітлював би думку ученого щодо приналежності того чи іншого кримінально-правового заходу безпеки до певного виду.

Не обґрунтовує свою позицію й А. В. Савченко щодо можливості (доцільності) застосування кримінально-правових заходів безпеки поряд із покаранням чи окремо від заходів покарання, вивчаючи кримінально-правові заходи, що не є покаранням, за кримінальним законодавством України та федеральним кримінальним законодавством Сполучених Штатів Америки⁴⁴⁸.

Висловлені точки зору доводять, що запропоновані розглядувані класифікації кримінально-правових заходів

⁴⁴⁷ Келіна С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 53, 55; Туляков В. О. Заходи безпеки у кримінальному праві як засіб протидії організованій злочинності. *Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 квіт. 2005 р. Львів, 2005. Ч. 1. С. 49.

⁴⁴⁸ Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 288–293.

безпеки є неповними та недосконалыми, а критерії їх класифікації так і залишаються невизначеними. Крім того, сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що питання класифікації досліджуваних заходів не отримало достатнього наукового вивчення серед більшої кількості представників кримінально-правової теорії. Так, І. І. Митрофанов, вивчаючи питання системи заходів кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочин, зовсім не розглядає питання їх класифікації⁴⁴⁹.

В аналогічному напрямі дослідження заходів кримінально-правового характеру в цілому здійснювали й С. В. Векленко, К. М. Карпов⁴⁵⁰ та А. А. Музика⁴⁵¹.

Один з авторів цієї монографії, вважає за доцільне поділяти заходи безпеки на дві групи⁴⁵²:

- 1) загальні;
- 2) спеціальні.

Загальними заходами безпеки потрібно вважати ті, які можуть бути застосовані у будь-якій ситуації перебування особи у «небезпечному стані». Зокрема, до них належать ситуації необхідності застосування до особи примусових заходів медичного характеру чи примусового лікування, застосування до неї заходів виховного характеру.

До загальних заходів безпеки, слід відносити також заходи, які застосовуються за готування до вчинення злочину (за винятком випадків, коли дії, що його утворюють, містять ознаки самостійного складу злочину), замах на злочин, окремі випадки

⁴⁴⁹ Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. С. 29.

⁴⁵⁰ Векленко С. В., Карпов К. Н. Систематизация иных мер уголовно-правового воздействия как средство повышения эффективности уголовного закона. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. № 325. С. 93–96.

⁴⁵¹ Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру : монографія. Київ : НАВС, 1997. 125 с.

⁴⁵² Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. С. 100, 101.

організаційної діяльності (за винятком випадків керуванням вчинення злочину), підбурювання чи пособництва (за винятком випадків, коли дії, що його утворюють, містять ознаки самостійного складу злочину), оскільки вказані діяння перебувають за межами характеристики об'єктивної сторони делікту. Так, підбурювач шляхом умовляння, підкупу, погрози, примусу або іншим чином схиляє виконавця до вчинення злочину, однак жодна стаття Особливої частини КК України не передбачає злочину, який характеризується з об'єктивної сторони вчиненням таких дій.

Діяння організатора (за винятком випадків керуванням вчинення злочину) і пособника (за винятком випадків, коли дії, що його утворюють, містять ознаки самостійного складу злочину) лише утворюють умови для вчинення злочину або пов'язані із переховуванням злочинця, знярядь чи засобів вчинення злочину, предметів, здобутих злочинним шляхом, а також здійснення інших дій, що сприяють вчиненню злочину.

Аналогічно не може визнаватись як така, що містить склад злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, як цього вимагає підстава притягнення до кримінальної відповідальності, також поведінка тієї категорії осіб, яка пов'язана із готуванням чи замахом на злочин.

Отже, можна зрозуміти, що особи, які вчинили зазначені вище діяння (готування до злочину, замах на злочин, вказані види співучасті у злочині), притягаються до кримінальної відповідальності без наявності підстав, зазначених у КК України, за відсутності у діянні складу злочину, і робиться це з метою запобігання повторного їх вчинення.

До спеціальних видів заходів безпеки належать ті з них, які застосовуються до особи, яка перебуває у «небезпечному стані», з метою запобігання вчинення нею рецидивного злочину. У більшості випадків вони пов'язані із поверненням до виконання покарання (ч. ч. 2, 3 ст. ст. 78; ч. 5 ст. 79; ч. 5 ст. 81; ч. 6 ст. 82; ч. 5 ст. 83; ч. 3 ст. 97; ст. 104; ст. 107 КК), із застосуванням покарання у виді позбавлення спеціальних прав (ст. 55 КК України «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю», спеціальна конфіскація майна – ст. 81 КК), зі встановленням нагляду над особою при звільненні

її від покарання та його відбування (ст. 47, ч. 6 ст. 95, ч. 4 ст. 104, п. 5 ст. 105 КК)⁴⁵³.

Наведене зумовлює зазначити, що саме відсутність чи недосконалість наявних критеріїв класифікації заходів безпеки у науці кримінального права свідчить про необхідність вирішення цієї проблеми, оскільки теоретичне значення класифікації цих заходів дозволяє не тільки з'ясувати їх зміст, але й сприяє удосконаленню побудови їх системи у КК України.

Для того, щоб максимально повно висвітлити можливий поділ кримінально-правових заходів безпеки на види, необхідно застосувати різні критерії. Насамперед, щоб класифікація була справді науковою, а не заснованою лише на інтуїції, слід дотримуватися трьох принципів розвитку, структурності та взаємозв'язку основних етапів⁴⁵⁴:

- а) принципу вибору множинності об'єктів;
- б) принципу точного визначення ознак, за якими здійснюватиметься їх порівняння;
- в) принципу визначення способу поділу відповідних об'єктів на класи.

➤ З урахуванням цього *за змістом* можна виокремити такі кримінально-правові заходи безпеки:

- 1) примусові заходи виховного характеру;
- 2) призначення вихователя;
- 3) педагогічно-лікувальні заходи;
- 4) позбавлення батьківських прав;
- 5) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 6) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 7) примусове видворення;
- 8) підтримуючі заходи;
- 9) обмежувальні заходи;

⁴⁵³ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. С. 100.

⁴⁵⁴ Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник Общего уголовного права. 2-е. изд. Киев : тип. И. и А. Давиденко, 1882. С. 116.

- 10) судимість;
- 11) адміністративний нагляд;
- 12) примусові заходи медичного характеру;
- 13) піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом;
- 14) примусове лікування;
- 15) добровільна хімічна кастрація;
- 16) спеціальна конфіскація.

➤ *За суб'єктами, до яких кримінально-правові заходи безпеки можуть (повинні) бути застосовані, останні доцільно поділяти на:*

1) ті, що застосовуються (можуть бути застосовані) виключно до неповнолітніх осіб, які перебувають у «небезпечному стані» (наприклад, примусові заходи виховного характеру; призначення вихователя);

2) ті, що застосовуються (можуть бути застосовані) як до неповнолітніх, так і до повнолітніх осіб, які перебувають у «небезпечному стані» (наприклад, примусові заходи медичного характеру; спеціальна конфіскація; підтримуючі заходи).

➤ Третя класифікація дозволяє поділити усі кримінально-правові заходи безпеки на види *залежно від часу (строку) їх застосування*. З огляду на це, досліджувані заходи можна диференціювати на:

а) *строкові* – заходи безпеки, застосування яких визначається конкретними часовими рамками (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; адміністративний нагляд);

б) *безстрокові* – заходи безпеки, застосування яких обмежується конкретними часовими рамками (наприклад, добровільна хімічна кастрація; спеціальна конфіскація);

в) *змішані* – заходи безпеки, які, з однієї сторони мають законодавче закріплення строків їх застосування, однак з практичної точки зору вони не обмежені цими строками (наприклад, примусові заходи медичного характеру застосовуються до відповідної особи до того часу, поки не буде констатовано поліпшення стану її здоров'я. При цьому, приймаючи рішення про застосування таких заходів, суд не визначає наперед кінцевого терміну їх застосування. Але згідно

з ч. 4 ст. 19 закону України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року № 1489–III особи, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру, підлягають огляду комісією лікарів-психіатрів не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду із заявою про припинення, продовження або про зміну застосування таких заходів⁴⁵⁵).

Виділяючи зазначений вище критерій поділу кримінально-правових заходів безпеки, необхідно зазначити, що проблема співставлення факту застосування зазначених заходів із часовими рамками є дискусійною у науці кримінального права. Так, В. К. Дуюнов зробив висновок, що застосування заходів безпеки не обмежується певним строком, воно триває до спливу «небезпечного стану»⁴⁵⁶. Цілком протилежною є позиція І. М. Горбачової: «Застосування заходів безпеки повинно бути обмежене певним періодом»⁴⁵⁷. Однак погодитися з думками цих учених однозначно неможливо, тому що, як правильно зазначає С. Г. Келіна, найімовірніше суд не визначає строк виконання таких заходів, хоча інколи йому необхідно встановити мінімальний і максимальний терміни виконання такого заходу⁴⁵⁸. Наприклад, як уже раніше зазначалося, примусові заходи медичного характеру не обмежуються жодними часовими межами і застосовуються щодо особи до того часу, поки не зникне потреба – особа не припинить бути суспільно небезпечною. А от такий захід безпеки, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, має строкову дію – від 2 до 5 років.

⁴⁵⁵ «Про психіатричну допомогу»: Закон України від 22 лют. 2000 р. № 1489–III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 19. стаття 143.

⁴⁵⁶ Дуюнов В. К. *Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике*: монографія. Курск: РОССИ, 2000. С. 113.

⁴⁵⁷ Горбачова І. М. *Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз)*: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 53.

⁴⁵⁸ Келіна С. Г. *Наказание и иные меры уголовно-правового характера. Государство и право*. 2007. № 6. С. 53.

➤ *Залежно від психічного ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння, варто, у свою чергу, виділяти:*

1) заходи безпеки, які можуть застосовуватися виключно до обмежено осудних чи неосудних осіб (наприклад, примусові заходи медичного характеру; піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом);

2) заходи безпеки, які можуть застосовуватися як до осудних, так і до обмежено осудних чи неосудних осіб (наприклад, примусове лікування; спеціальна конфіскація).

➤ *За критерієм характеристики вчинюваного особою суспільно небезпечного діяння як фактичної підстави застосування до неї кримінально-правових заходів безпеки останні умовно слід поділити на три великі групи:*

а) заходи безпеки, що застосовуються (можуть бути застосовані) до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що не містить у собі усіх необхідних елементів та ознак складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України (наприклад, примусові заходи медичного характеру, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності (п. 1 ч. 1 ст. 93 КК); примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння у віці, з якого відповідно до положень КК України не може наставати кримінальна відповідальність (ч. 2 ст. 97 КК));

б) заходи безпеки, що застосовуються (можуть бути застосовані) до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить у собі усі необхідні елементи та ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України (наприклад, примусові заходи медичного характеру, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння у стані обмеженої осудності (п. 2 ч. 1 ст. 93 КК); примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. ч. 1, 2 ст. 105 КК); призначення вихователя (ч. 4 ст. 105 КК));

в) заходи безпеки, що застосовуються (можуть бути застосовані) до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння,

не залежно від того містить воно у собі усі необхідні елементи та ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, чи ні (наприклад, примусове лікування; спеціальна конфіскація).

➤ Шоста класифікація кримінально-правових заходів безпеки на види пов'язана зі *спеціальними цілями, які вони переслідують*. Зокрема, за цією ознакою досліджувані заходи необхідно поділяти на:

1) кримінально-правові заходи безпеки, які спрямовані на виправлення особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України (наприклад, примусові заходи виховного характеру; призначення вихователя);

2) кримінально-правові заходи безпеки, які спрямовані на покращення психічного (психологічного) та/або фізичного (фізіологічного) стану особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України (наприклад, педагогічно-лікувальні заходи; примусові заходи медичного характеру; піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом; примусове лікування);

3) кримінально-правові заходи безпеки, які спрямовані на усунення обстановки, у якій перебуває та чи інша особа і яка сприяє вчиненню нею конкретного суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; примусове видворення; добровільна хімічна кастрація; спеціальна конфіскація);

4) кримінально-правові заходи безпеки, які забезпечують повернення особи, щодо якої вони застосовуються, до нормального суспільного життя шляхом покладення на неї певних обов'язків (наприклад, підтримуючі заходи; судимість; адміністративний нагляд).

➤ Акцентуючи увагу на *місце розташування зазначених вище заходів у КК України*, необхідно виокремлювати:

а) ті, які регламентовані виключно положеннями Загальної частини КК України (наприклад, примусові заходи медичного характеру; піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом; примусове лікування; примусові заходи виховного характеру; призначення вихователя; підтримуючі заходи);

б) ті, які можуть бути передбачені не тільки положеннями Загальної частини КК України, а й безпосередньо санкцією відповідної норми Особливої частини зазначеного Кодексу (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; спеціальна конфіскація).

➤ *За характером обов'язковості застосування кримінально-правових заходів безпеки до осіб, які перебувають у так званому «небезпечному стані», усі такі заходи логічно поділяти на:*

1) кримінально-правові заходи безпеки, які в обов'язковому порядку застосовуються судом до особи, що перебуває у так званому «небезпечному стані» (наприклад, примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння у віці, з якого відповідно до положень КК України не може наставати кримінальна відповідальність (ч. 2 ст. 97 КК);

2) кримінально-правові заходи безпеки, які можуть бути застосовані до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», на розсуд суду (наприклад, примусові заходи медичного характеру; призначення вихователя; піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом; примусове лікування, підтримуючі заходи).

➤ Якщо обрати критерієм поділу кримінально-правових заходів безпеки на види їх *правову природу*, можна виділити п'ять великих груп досліджуваних заходів:

а) кримінально-правові заходи безпеки, які застосовуються до особи, що перебуває у так званому «небезпечному стані», під видом покарання (наприклад, примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння у віці, з якого відповідно до положень КК України не може наставати кримінальна відповідальність (ч. 2 ст. 97 КК); примусові заходи медичного характеру, які

застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності (п. 1 ч. 1 ст. 93 КК));

б) кримінально-правові заходи безпеки, які застосовуються до особи, що перебуває у так званому «небезпечному стані», замість заходів покарання (наприклад, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння у віці, з якого відповідно до положень КК України може наставати кримінальна відповідальність (ч. ч. 1, 2 ст. 105 КК); примусові заходи медичного характеру, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння у стані обмеженої осудності (п. 2 ч. 1 ст. 93 КК); піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом; примусове лікування; підтримуючі заходи);

в) кримінально-правові заходи безпеки, які застосовуються до особи, що перебуває у так званому «небезпечному стані», поряд із заходами покарання (наприклад, спеціальна конфіскація);

г) кримінально-правові заходи безпеки, які застосовуються до особи, що перебуває у так званому «небезпечному стані», після застосування до неї заходів покарання (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; адміністративний нагляд; примусове видворення);

г) кримінально-правові заходи безпеки, які застосовуються до особи, що перебуває у так званому «небезпечному стані», поряд із заходами покарання та продовжують застосовуватися після припинення їх відбування (наприклад, судимість).

➤ Доцільно також звернути увагу ще на одну класифікацію кримінально-правових заходів безпеки, в основі якої лежить *послідовність їх застосування до осіб, які перебувають у так званому «небезпечному стані»*. У зв'язку з цим усі кримінально-правові заходи безпеки умовно можна поділити на:

1) основні кримінально-правові заходи безпеки – це різновид заходів безпеки, що застосовуються до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», під видом покарання, замість заходів покарання, поряд із заходами покарання, а також ті, які застосовуються поряд із заходами покарання та продовжують застосовуватися після припинення їх відбування (наприклад, примусові заходи виховного характеру;

примусове лікування; спеціальна конфіскація; підтримуючі заходи; судимість)⁴⁵⁹;

2) додаткові кримінально-правові заходи безпеки – це різновид заходів безпеки, що застосовуються до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», після застосування до неї заходів покарання з метою забезпечення остаточного її виправлення шляхом покладення на неї певних додаткових обов'язків (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; позбавлення військового, спеціального звання рангу, чину або кваліфікаційного класу; адміністративний нагляд).

З'ясовуючи правову природу заходів безпеки, які можуть застосовуватися поряд із заходами покарання, слід звернути увагу на позицію С. Г. Келіної, яка з цього приводу висловлює свої зауваження про недоцільність паралельного (одночасного) їх застосування, оскільки в такому разі виникає «подвійність санкції»⁴⁶⁰. Проте така думка ученої не є цілком виправданою, оскільки «укомплектування» заходів покарання заходами безпеки більше свідчить про необхідність їх комплексного застосування як заходів, які є достатніми для досягнення цілей кримінально-правової політики України та реалізації тих завдань, які стоять перед законом України про кримінальну відповідальність (ч.1 ст.1 КК), а не про «подвійність санкції»⁴⁶¹.

Таким чином, за результатами аналізу теоретичних надбань науки кримінального права видається за необхідне виділяти ряд

⁴⁵⁹ Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 53, 55; Туляков В. О. Заходи безпеки у кримінальному праві як засіб протидії організованій злочинності. *Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 квіт. 2005 р. Львів, 2005. Ч. 1. С. 49; Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. С. 54.

⁴⁶⁰ Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 54.

⁴⁶¹ Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 54.

критеріїв умовної класифікації кримінально-правових заходів безпеки, які є обґрунтованими і з точки зору додержання вимог формальної логіки, і з точки зору урахування юридичної природи досліджуваних заходів, оскільки забезпечують більш глибоке вивчення та розуміння їх правової природи.

2.5 Кримінально-правові заходи безпеки в системі заходів кримінально-правового характеру

Визначення поняття, системи та класифікації кримінально-правових заходів безпеки, не можливе без аналізу їх місця у системі заходів кримінально-правового характеру. Як відомо, уся система заходів кримінально-правового характеру класично поділяється на заходи покарання та інші заходи кримінально-правового характеру. При цьому на науковому рівні у систему інших заходів кримінально-правового характеру пропонується включати заходи безпеки та заходи заохочення⁴⁶². Окрім того, КК України окремо закріплює систему заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, правова природа яких заслуговує окремого вивчення. Однак, перед тим, як висловити власну думку з цього приводу, доцільно проаналізувати правові підходи до відповідальності юридичних

⁴⁶² Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 65, 191; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 163; Кылина О. М., Щедрин Н. В. Российское уголовное право в контексте доктринальных моделей построение уголовно-правовых санкций. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2008. № 3 (5). С. 46; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. С. 279.

осіб у теорії кримінального права та світовій законодавчій практиці.

Проблема визнання юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності виникла для одного з авторів ще у 90-тих роках ХХ ст.⁴⁶³. Підставою для цього став аналіз розвитку організованої злочинності в Україні та наслідки її протидії. У подальшому до цього питання прийшлося повертатись неодноразово⁴⁶⁴.

Слід зазначити, що серед учених позиція щодо запровадження у чинне законодавство про кримінальну відповідальність в якості суб'єкта злочину юридичної особи викликала неоднозначну реакцію – частина науковців не погоджувалась із нею, дотримуючись класичного підходу до визначення суб'єкту злочину у кримінальному праві (В. І. Борисов, О. М. Костенко, В. В. Сташис та ін.), частина, навпаки, підтримувала висловлену пропозицію (О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, М. І. Мельник тощо).

Спрямовані на початку ХХІ ст. до Верховної Ради України пропозиції з цього питання не знайшли у законодавців необхідної підтримки. Разом з тим на теоретичному рівні позиція щодо визнання в якості суб'єкту злочину у національному кримінальному законодавстві юридичної особи за останні роки знаходить усе більше і більше прихильників. Зокрема, цьому питанню присвячені дисертаційні праці О. О. Михайлова «Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні» (2008 рік), В. К. Гришука та О. Ф. Пасеки «Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження» (2013 рік). В останні роки ця проблема притягувала до себе увагу і у зв'язку з прийняттям законодавства про відповідальність за корупційну діяльність.

⁴⁶³ Фріс П. Л. І знову про відповідальність за організовану злочинну діяльність. *Право України*. 1995. № 1. С. 41.

⁴⁶⁴ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка. 2005. 332 с.

Кримінальна відповідальність юридичних осіб відома з часів феодалізму. При цьому вона існувала як в англо-саксонській так і в континентальній правових сім'ях. Так, Кримінальний Ордонанс (Ordonnance criminelle) французького короля Людовіка XIV 1670 року передбачав кримінальну відповідальність і покарання за злочини, що вчинені громадами та корпораціями – тобто юридичними особами. В більшості країн Європи та Америки кримінальна відповідальність юридичних осіб встановлена у відповідних законодавчих актах.

Що торкається СРСР і країн так званого «соціалістичного табору», то вони не визнавали кримінальної відповідальності юридичних осіб. І це абсолютно зрозуміло, адже в умовах відсутності ринку, конкуренції, існування єдиної державної соціалістичної форми власності (про колгоспно-кооперативну немає потреби говорити, оскільки вона фактично була різновидом державної соціалістичної форми власності), визнання юридичної особи суб'єктом злочину було б абсурдним, оскільки це означало б визнання суб'єктом злочину самої держави. Виключенням була лише Соціалістична Республіка Румунія, в якій існувала спеціальна Постанова, якою були передбачені кримінально-правові санкції стосовно юридичних осіб, що передбачали можливість наступної ліквідації їх майна.

Вважається, що історично визнання юридичної особи суб'єктом злочину не було притаманно й кримінальному законодавству Російської імперії. Проти цього висловлювались також корифеї української кримінально-правової науки – А. Ф. Кістяківський, Л. С. Белогриць-Котляревський, Л. Є. Владимиров. Не підтримував цієї позиції й видатний російський вчений – М. С. Таганцев. І хоча в цілому кримінальне законодавство Російської імперії не визнавало юридичних осіб суб'єктами злочину, однак все ж таки існували окремі виключення з цього правила. Так, згідно ст. 530 Власного Уложення про покарання кримінальні та виправні в ред. 1885 року передбачалась кримінальна відповідальність єврейських громад за переховування військових втікачів з євреїв. Згідно ст. 985 того ж Уложення встановлювалась кримінальна відповідальність громад за повторний дозвіл на вихід з громади

особам, які не можуть забезпечити собі прожиття (харчування) і у подальшому були виявлені в жебрацтві. Зазначені вище норми передбачали кримінальну відповідальність за ці злочини всієї єврейської громади шляхом застосування до її членів покарання у виді штрафу за кожного втікача⁴⁶⁵.

Незважаючи на невизнання радянською кримінально-правовою доктриною юридичної особи в якості суб'єкта злочину, в історії радянського судочинства був випадок, коли до кримінальної відповідальності були притягнуті юридичні особи. Правда, це не був чисто радянський кримінальний процес, хоча СРСР прийняв у ньому участь і його представники підписали обвинувальний вирок. Мається на увазі діяльність і вирок Міжнародного трибуналу у Нюрнбергу, на якому були притягнуті до кримінальної відповідальності і визнані злочинними ряд юридичних осіб Третього Рейху – СС, СД і GESTAPO. Одночасно не були визнані злочинними ряд інших юридичних осіб гітлеровської Німеччини – Нацистський Кабінет міністрів, Генеральний штаб з координації дій сухопутних військ, авіації і флоту та Верховне командування Вермахту (*Oberkommando der Wehrmacht (OKW)*) у зв'язку з чим представники СРСР заявили протест, що свідчить, про чисто ідеологічний підхід в Радянському Союзі до визнання юридичної особи суб'єктом злочину – коли це було потрібно це визнавалось можливим.

На міжнародному рівні питання про доцільність визнання юридичної особи суб'єктом злочину було піднято ще в 1929 році на Міжнародному конгресі з кримінального права, який відбувся в Бухаресті. Як наслідок – у 1978 році Європейський комітет з проблем злочинності Ради Європи прийняв рекомендував парламентам державам-членам Ради Європи визнавати юридичних осіб суб'єктами кримінальної відповідальності. У 1985 році ця рекомендація була підтверджена Сьомим Конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками.

⁴⁶⁵ Таганцев Н. С. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. изд. 13-е, пересм. и доп. СПб. : Государственная типография, 1908. С. 819.

Значний інтерес у контексті проблеми, що розглядається, являє Рекомендація R88(18) Комітету Міністрів держав-членів Ради Європи щодо відповідальності підприємств-юридичних осіб за правопорушення, вчинені під час здійснення ними господарської діяльності, яка була розроблена за рішенням Європейського Комітету з кримінальних проблем експертами у сфері кримінальної відповідальності корпоративних одиниць та прийнята 20 грудня 1988 року. Зокрема, у зазначених вище Рекомендаціях закріплюються наступні підстави встановлення такої відповідальності для юридичних осіб⁴⁶⁶:

а) зростаюче число правопорушень, вчинених у ході ведення підприємствами своєї діяльності, що завдає значної шкоди окремим особам і суспільству в цілому;

б) бажаність покладання відповідальності у випадках, коли вигода витікає з незаконної діяльності;

в) труднощі у встановленні конкретних осіб, які повинні відповідати за вчинений злочин, пов'язані зі складною структурою управління підприємством;

г) недостатня ефективність застосування санкцій до окремої особи для запобігання здійснення підприємством нових правопорушень;

г) необхідність покарання підприємств за незаконну діяльність для того, щоб запобігати подальші правопорушення й стягувати нанесений збиток.

Відповідно до даної Рекомендації на підприємства, що здійснюють господарську діяльність, повинна накладатись відповідальність за правопорушення, вчинені ними в процесі ведення своєї діяльності, навіть якщо правопорушення не було пов'язане з виконуваними підприємством завданнями. Підприємство повинно нести відповідальність незалежно від того, чи була встановлена конкретна особа, у дії (бездіяльності) якого містився склад правопорушення. Якщо ж така особа встановлена, то залучення до відповідальності підприємства не

⁴⁶⁶ Recommendation (88) 18 of the Committee of Ministers [of the Council of Europe] to Member States concerning Liability of Enterprises having Legal Personality for Offenses committed in the Exercise of their Activities. URL: <http://wcd.coe.int>.

повинно звільняти від відповідальності фізичну особу, винну у вчиненому правопорушенні. Зокрема, особи, що виконують управлінські функції на підприємстві, повинні відповідати за порушення при виконанні своїх обов'язків, якщо це призвело до вчинення правопорушення.

Підприємство не повинно нести відповідальність, якщо керівництво підприємства не було задіяно в правопорушенні й вживало всі необхідні заходи для його запобігання. При цьому термін «задіяне» вживається в дуже широкому значенні. Управління підприємством вважається задіяним у правопорушенні й у тому випадку, якщо воно, знаючи про факт правопорушення, приймає отриманий від цього прибуток⁴⁶⁷.

Для України питання визнання юридичної особи суб'єктом злочину у теоретичному аспекті виникло практично одночасно зі здобуттям нею незалежності. Ця позиція була зафіксована авторами проекту КК України 1998 року (керівник авторського колективу проф. В. М. Смітєнко). Однак у подальшому вона не знайшла підтримки і, як відомо, чинний КК України зберіг традиційний підхід до визнання в якості суб'єкта злочину виключно фізичної особи. На думку головного на той час консультанта Комітету ВР України питань забезпечення правоохоронної діяльності і боротьби з організованою злочинністю і корупцією Сергія Остапця, КК В. М. Смітєнка не отримав необхідної підтримки законодавців, у першу чергу, через те, що він передбачав саме відповідальність юридичних осіб⁴⁶⁸.

В зарубіжній кримінально-правовій науці точку зору визнання юридичної особи суб'єктом злочину підтримують Г. І.

⁴⁶⁷ Волженкин Б. В. Уголовная ответственность юридических лиц. Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе». СПб., 1998. URL: http://pravo.vuzlib.org/book_z1328_page_2.html.

⁴⁶⁸ Палагин А. От перемены кодексов сроки не меняются. *Газета ЗН.УА.* 20 лист. 1998 р. URL: http://gazeta.zn.ua/LAW/ot_peremeny_kodeksov_sroki_ne_menyayutsya.html.

Агафонов, Е. М. Желваков, С. Г. Келіна, О. В. Наумов, О. С. Нікіфоров та ряд інших учених.

Зрозуміло, що, у першу чергу, виникає питання: «Як співвідносиметься відповідальність юридичних осіб з принципом особистої відповідальності?» Відповідь на це питання являється простою – персональну відповідальність фізичних осіб ніхто не заперечує! Вона як була, так і залишається!

Сучасна ситуація і у світі, і у нашій державі свідчить про те, що юридичні особи надзвичайно часто вчиняють дії, які спричиняють суттєву шкоду господарським правовідносинам, а звідси й економіці в цілому, екології, під їх «дахом» діють терористичні організації, інші організовані злочинні угруповання тощо. Можливість притягнення до відповідальності лише фізичних осіб суттєво обмежує можливості протидії злочинності. Адже у такій ситуації залишається цілою злочинна господарська, політична чи інша структура з її фінансовим, організаційним потенціалом. На місце одних фізичних осіб прийдуть інші (природа і суспільство не потерпляють вакууму) і злочинна діяльність буде продовжена.

Як справедливо зазначає О. С. Нікіфоров сама ідея визнання юридичної особи суб'єктом злочину виникла з міркувань прагматизму та доцільності⁴⁶⁹. Однак не можна погодитись з думкою автора, що кримінальна відповідальність юридичних осіб покликана переслідувати лише мету «контролю над негативними наслідками ділової активності перед усім крупних корпорацій»⁴⁷⁰. При цьому справедливо звертається увага на «...величезну шкоду, яка завдається порушеннями законодавства про охорону природи, економічними та іншими правопорушеннями (наприклад, ухиленням від сплати податків, продажем недоброякісних товарів, банківським шахрайством та ін.), коли штрафні санкції, що застосовуються до організацій в

⁴⁶⁹ Никифоров А. С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности. 2-е изд. Москва : АО «Центр ЮрИнфоР». 2003. С. 104

⁴⁷⁰ Там само. С. 20.

рамках цивільного та адміністративного законодавства не адекватні розміру заподіяної шкоди. При цьому шкода, яка заподіяна діяльністю юридичної особи, значно перевищує шкоду, яка може бути завдана окремою фізичною особою»⁴⁷¹.

Аналізуючи питання визнання юридичної особи суб'єктом злочину Ги Стессенс, який є прихильником цього, вказує на наступні переваги кримінальної відповідальності юридичних осіб⁴⁷²:

1) оскільки значне число злочинів вчиняється в даний час через корпорації, єдиним ефективним методом боротьби з корпоративною злочинністю є накладення прямих каральних санкцій на корпорації;

2) піддавати кримінальному переслідуванню виключно фізичних осіб за дії, які вони здійснювали в рамках корпорації і своїх посадових обов'язків, не справедливо і до того ж це не дозволить досягти бажаного результату, оскільки структурні упущення в роботі організації не зникнуть через те, що один з її співробітників постав перед судом;

3) альтернативні моделі відповідальності юридичних осіб (адміністративна, цивільна) не дають тих процесуальних гарантій, як при кримінальному процесі;

4) на корпорації може накладатися штраф, який значно перевищує максимальний розмір штрафу для індивідуума, при цьому велике значення може мати сам факт засудження корпорації (стигма);

5) на міжнародному рівні держави надають правову допомогу один одному в переслідуванні злочинців часто тільки у кримінальних справах, а злочинна діяльність корпорацій буде все більш носити позанаціональний характер.

До висловленої позиції слід додати і той позитив, який має настати від визнання суб'єктом злочину юридичної особи у випадку, коли нею прикривається діяльність антидержавних, і, в першу чергу, терористичних організацій. Поширення

⁴⁷¹ Волженкин Б. В. Цит. праця.

⁴⁷² Guy Stessens Corporate criminal liability: a comparative perspective. *The International and Comparative Law Quarterly*. Vol. 43 (1994). Nr. 3. P. 493–520.

терористичної діяльності у світі ні для кого не є секретом. Те, що Україна ще не стала полем їх активної діяльності, не говорить про відсутність необхідності бути готовими протидіяти їй.

Виникає питання: «Які юридичні особи можуть бути визнані суб'єктами злочину? Усі, чи лише окремі з них?».

Як відомо, чинне цивільне законодавство України визначає юридичну особу, як організацію, яка створена і зареєстрована у встановленому законом порядку (ч. 1 ст. 80 ЦК України). При цьому, юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права (ч. 2 ст. 81 ЦК України)⁴⁷³.

Звичайно, що у першу чергу виникає питання про визнання суб'єктом злочину юридичних осіб приватного права, як правило, підприємницьких товариств, адже саме в процесі здійснення господарської діяльності частіше всього і можливе вчинення ними діянь, які можуть бути визнані злочинами для юридичних осіб. Однак, суттєва шкода може бути спричинена і діяльністю юридичних осіб публічного права (видання актів, реалізація яких призводить до настання суттєвої шкоди, неприйняття необхідних заходів в екстримальних ситуаціях та ін.). При цьому необхідно пам'ятати, що, як правило, рішення юридичних осіб публічного права приймаються колективно і встановити конкретну фізичну особу практично неможливо. До цієї групи слід також віднести питання визнання злочинними політичні партії та громадські організації у випадках вчинення ними, наприклад, дій спрямованих на розпалювання міжнародної ворожнечі, обмеження прав особи, ксенофобії тощо.

Окремо стоїть питання про кримінальну відповідальність держави. У цьому аспекті важливе значення набувають рішення Нюрнберського Міжнародного трибуналу, який визнав, що держава та її організації можуть бути суб'єктами злочину. Історія ХХ–початку ХХІ ст. переповнена випадками розв'язання

⁴⁷³ Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40. стаття 356.

агресивних війн, геноцидом на державному рівні та іншими діями, що визнаються злочинними світовою спільнотою. Усе це, звичайно, є злочинами і повинно отримувати відповідну кримінально-правову оцінку.

Визнання юридичної особи суб'єктом злочину автоматично викликає необхідність вирішення питання вини, яке є наріжним каменем кримінальної відповідальності. Традиційно у теорії права під виною розуміється психічне ставлення фізичної особи до вчиненого нею діяння (дії чи бездіяльності) та його наслідків. У такому контексті вести мову щодо вини юридичної особи неможливо. Скоріше всього вина юридичної особи повинна оцінюватись як трансформоване психічне ставлення фізичних осіб-керівників юридичної особи до вчинюваного ними діяння та його наслідків у формі умислу та/або необережності. Це викликає необхідність ставити питання про відокремлення суб'єкта злочину, яким є фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, від суб'єкта кримінальної відповідальності, яким повинна визнаватись юридична особа.

За які ж суспільно небезпечні діяння може наставати кримінальна відповідальність юридичних осіб? Звичайно, що коло таких діянь є достатньо обмеженим, оскільки у випадках, спеціально передбачених нормами Особливої частини КК України, включає в себе виключно злочини проти основ національної безпеки України; злочини проти життя та здоров'я особи; злочини проти волі, честі та гідності особи; злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; злочини у сфері господарської діяльності; злочини проти довіри; злочини проти безпеки виробництва; особливо тяжкі злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Особливу зацікавленість і дискусійність в контексті розгляду проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб набуває також питання про санкції, які можуть застосовуватись до таких осіб як суб'єктів злочину. Його вирішення повинно здійснюватись за кількома критеріями:

а) залежно від виду юридичної особи, яка визнана суб'єктом злочину (юридична особа приватного права, юридична особа публічного права, політична партія чи громадська організація);

б) виду та розміру заподіяної нею шкоди (фізична, матеріальна, нематеріальна);

в) наявності зв'язків з організованою злочинністю (діяльність за кошти, отриманих злочинним шляхом, прикриття діяльності злочинних організацій тощо).

Звичайно, що до юридичних осіб публічного права можуть застосовуватись лише обмежені види санкцій. Зокрема, до таких санкцій доцільно зараховувати: кримінальну реституцію (примусове і обов'язкове відшкодування потерпілому заподіяної матеріальної чи моральної шкоди) та штраф.

Якщо говорити про політичні партії та громадські організації, то санкціями для них можуть бути: штраф; конфіскація знарядь та засобів вчинення злочину; заборона здійснення окремих видів статутної діяльності на певний, визначений вироком, строк чи назавжди; ліквідація юридичної особи (визнання її злочинною, заборона діяльності і розпуск та конфіскація майна)⁴⁷⁴.

До юридичних осіб приватного права доцільно застосовувати такі кримінально-правові заходи, як: кримінальна реституція; конфіскація знарядь та засобів вчинення злочину; конфіскація легалізованих засобів, здобутих злочинним шляхом; штраф; заборона на здійснення окремих видів статутної діяльності на певний, визначений вироком, строк чи назавжди, визнання юридичної особи злочинною організацією з її ліквідацією та повною конфіскацією майна.

Ще раз необхідно підкреслити, що кримінальна відповідальність юридичної особи жодним чином не повинна виключати кримінальної відповідальності фізичних осіб, які приймали участь у її злочинній діяльності або сприяли цій діяльності.

Не менш важливими є також ряд інших питань, пов'язаних з кримінальною відповідальністю юридичних осіб, зокрема – «Чи повинні поширюватись на юридичні особи деякі умови кримінальної відповідальності, призначення та реалізації покарання?» Чи поширюються на них положення КК, які

⁴⁷⁴ Окремо стоїть питання про злочинність урядів і органів держави, яке повинно вирішуватись на підставі норм міжнародного права.

визначають відповідальність за незакінчений злочин (готування чи замах); співучасть у злочині; множинність злочинів; обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання; призначення більш м'якого покарання, ніж те, що передбачене санкцією відповідної статті Особливої частини КК; призначення покарання за сукупністю злочинів чи сукупністю вироків; звільнення від відбування покарання з випробуванням; умовно дострокове звільнення від відбування покарання; погашення чи зняття судимості та ряд інших?

Вбачається, що ці положення КК України торкаються виключно фізичних осіб і не можуть бути трансформовані на юридичні особи у зв'язку з особливостями їх правового статусу порівняно з фізичними особами, на яких «розраховані» зазначені вище інститути КК України.

Отож слід констатувати, що для вітчизняного кримінального законодавства питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб є нагальним і потребує вирішення в процесі роботи над новим КК України. Разом з цим до його вирішення заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, які сформульовані та закріплені в Розділі XIV-І Загальної частини КК України, необхідно розглядати як заходи безпеки, що обумовлено наступним:

1) юридичні особи, до яких застосовуються ці заходи, перебувають у своєрідному «небезпечному стані», тобто у ситуації, коли через них (ними), можуть бути вчинені ті чи інші суспільно небезпечні діяння, що спричиняють істотну шкоду охоронюваним законом України про кримінальну відповідальність об'єктам;

2) вказані заходи створюють ситуацію неможливості спричинення через цих юридичних осіб (цими юридичними особами) шкоди об'єктам кримінально-правової охорони.

Визначаючи співвідношення кримінально-правових заходів безпеки із заходами покарання, які на сьогодні вважаються основною формою реалізації кримінальної відповідальності, доцільно, насамперед зазначити, що відповідно до положень ч. 1 ст. 50 КК України «покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому

законом обмеженні прав і свобод засудженого», а його метою є як кара за вчинений злочин, так і виправлення засуджених та вирішення завдань спеціальної та загальної превенції.

Слід констатувати, що в науці кримінального права проблемою розмежування та дослідження критеріїв схожості кримінально-правових заходів безпеки із заходами покарання займалися ряд вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: С. М. Бринза, І. М. Горбачова, А. Е. Жалінський, І. І. Карпець, О. В. Козаченко, Н. Є. Крилова, Т. В. Непомнящая, Ю. А. Пономаренко, А. В. Серебреннікова, Ф. Фон-Ліст, М. І. Хавронюк, М. В. Щедрін. Однак, позиції учених в оцінці цих питань часто не співпадають, а навпаки, є діаметрально протилежними. Зокрема, на думку молдовського ученого С. М. Бринзи, відмінність між заходами покарання і заходами безпеки полягає у тому, що⁴⁷⁵:

а) заходи безпеки мають переважно превентивний, попереджувальний характер;

б) заходи безпеки обмежуються лише спеціальною превенцією;

в) заходи безпеки визначаються небезпечністю особи (суб'єктивною небезпечністю);

г) призначення заходів безпеки не пов'язано з психофізичною здатністю злочинця;

г) заходи безпеки мають безстроковий характер, залишаючись у силі, доки не зникне небезпека, що обумовлює їх застосування.

А. Е. Жалінський зазначає: «Якщо покарання означає правові наслідки винного кримінально караного діяння, то заходи виправлення і безпеки пов'язані не з виною, а лише із соціальною небезпекою суб'єкта діяння, і можуть призначатися за відсутності вини»⁴⁷⁶.

⁴⁷⁵ Брынза С. М. Наказание за преступления против собственности по уголовному законодательству Республики Молдова. *Российский следователь*. 2002. № 9. С. 42.

⁴⁷⁶ Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право. Москва : Проспект, 2004. С. 34, 292.

І. І. Карпець дотримується думки, що покарання відрізняється від інших примусових заходів більшою суворістю. Воно призначається тільки за вироком суду особам, що вчинили найбільш суспільно небезпечні діяння, – злочини. Покарання, не маючи на меті заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності, пов'язано з певними обмеженнями і позбавленнями морального характеру, публічним осудом засудженого⁴⁷⁷.

Н. Є. Крилова та А. В. Серебреннікова вказують, що, на відміну від покарання, заходи безпеки не мають на меті відплату чи залякування, а спрямовані на усунення «небезпечного стану» особи, яка вчинила або може вчинити суспільно небезпечне діяння⁴⁷⁸.

Т. В. Непомнящая робить акцент на тому, що відмінність інших заходів кримінально-правового характеру (кримінально-правових заходів безпеки) від заходів покарання пов'язана із тим, що⁴⁷⁹:

1) інші заходи кримінально-правового характеру (кримінально-правові заходи безпеки) не включені в законодавчий перелік видів покарання;

2) зазначені вище заходи кримінально-правового характеру не закріплені в санкціях норм Особливої частини КК;

3) вони не пов'язані із суттєвим обмеженням правового статусу засуджених.

На думку Ф. Фон-Ліста, відношення між заходами безпеки і покаранням може бути зображено у формі концентричних кіл, які частково покривають одне одного: кожне покарання є

⁴⁷⁷ Карпец И. И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. Москва : Юридическая литература, 1973. С. 21.

⁴⁷⁸ Крилова Н. Е., Серебренникова А. В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) : учеб. пособ. Москва, 1997. С. 159.

⁴⁷⁹ Непомнящая Т. В. Меры уголовно-правового характера. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2008. № 3 (16). С. 262; Непомнящая Т. В. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, юридическая природа, система. *Правоприменение*. 2017. Т. 1. № 1. С. 116.

заходом безпеки, а кожний захід безпеки є частково покаранням⁴⁸⁰.

Про відмінність заходів безпеки від заходів покарання зауважував і М. В. Щедрін. Зокрема, учений виокремлював такі відмінні риси зазначених заходів⁴⁸¹:

1) безпосередня ціль – однією із цілей покарання є кара, а заходи безпеки спрямовані на захист суспільства і його членів від небезпеки, на обмеження суспільно небезпечних властивостей особистості чи інших джерел небезпеки;

2) фактичні підстави застосування – підставою призначення покарання є склад конкретного злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК. Коло фактичних підстав для застосування заходів безпеки значно ширше, а саме ними можуть бути не тільки склад конкретного злочину, а й діяння, яке не містить у собі усіх необхідних елементів та ознак складу злочину. Крім того, в окремих випадках фактична підстава застосування заходів безпеки є складною, тобто охоплює декілька юридичних фактів. Наприклад, для застосування примусових заходів медичного характеру необхідна наявність:

- а) діяння, передбаченого статтею Особливої частини КК;
- б) психічного розладу, яке обмежує чи виключає осудність;
- в) загроза вчинення нового суспільно небезпечного діяння;

3) співрозмірність – покарання пропорційне злочинному діянню, тоді як заходи безпеки співрозмірні характеру та ступеню джерела небезпеки, зокрема суспільної небезпеки особи, а також цінності об'єкта охорони;

⁴⁸⁰ Фон-Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть / пер. Ф. Ельяшевич, предисл. М. В. Духовской. Москва : Товарищество типографии А. И. Мамонтова, 1903. С. 87.

⁴⁸¹ Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 62–64; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 42–45; Щедрин Н. В. Меры безопасности как средство предупреждения преступности : автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.08. Екатеринбург, 2001. С. 11–13.

4) строк застосування – для заходів покарання передбачені строки їх застосування. Щодо застосування заходів безпеки, то вони можуть обмежуватися чіткими строками, а можуть і не залежати від останніх;

5) суб'єкти застосування – заходи покарання застосовуються тільки до осудних осіб, які досягли віку кримінальної відповідальності, а заходи безпеки можуть застосовуватися й до осіб, які не наділені ознаками суб'єкта злочину. Окрім того, автор зауважує, що у разі необхідності останні можуть бути застосовані й до юридичних осіб.

І. М. Горбачова вбачає відмінність між заходами покарання та заходами безпеки у наступному: покарання спрямоване на кару, відплату та залякування особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, основним наслідком застосування якого до особи є виникнення спеціального юридичного статусу – судимість, що враховується під час притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення нового злочину, при встановленні рецидиву злочину; натомість заходи безпеки, як правило, вільні від елементів кари та є засобом попередження злочинності, тобто запобігання вчинення злочину в майбутньому конкретною особою, яка перебуває у «небезпечному стані» для суспільства, обмеження суспільно небезпечної активності такої особи, усунення криміногенної ситуації⁴⁸².

О. В. Козаченко розмежовує зазначені заходи за підставами та умовами їх застосування. Він зазначає, що, по-перше, підставою застосування заходів безпеки є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, а не діяння, у якому встановлені всі ознаки певного складу злочину. Для призначення покарання обов'язковою умовою є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений кримінальним законом. По-друге, мета застосування заходів безпеки не обмежується нормативно визначеними цілями (карою, загальною та особливою превенцією, виправленням), а

⁴⁸² Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 56, 57.

характеризується вирішенням завдань із відновлення порушених у процесі вчинення злочину прав і законних інтересів потерпілої особи, компенсування витрат на подолання негативних наслідків злочинної діяльності тощо⁴⁸³.

На думку Ю. А. Пономаренка, відмінність заходів безпеки від заходів покарання полягає у наступному⁴⁸⁴:

а) покарання повинно мати суворіший характер, тобто стосуватися більш цінних прав і свобод злочинця або ж більшою мірою їх обмежувати, ніж заходи безпеки. Крім того, якщо у застосуванні покарання спеціальна превенція є лише однією з кількох цілей обмеження прав і свобод суб'єкта злочину, то під час застосування заходів безпеки така мета є провідною, якщо не єдиною;

б) якщо покарання може бути призначено судом щодо засудженого виключно за обвинувальним вироком, то заходи безпеки можуть застосовуватися і за обвинувальним вироком, і за ухвалою суду (наприклад, примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до особи під час звільнення її від кримінальної відповідальності).

М. І. Хавронюк, досліджуючи питання поділу кримінально-правових заходів впливу на заходи заохочення, заходи безпеки та заходи покарання, виділяє такі розмежувальні ознаки між двома останніми⁴⁸⁵:

⁴⁸³ Козаченко О. В. Застосування інших кримінально-правових заходів як альтернатива кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 2. С. 39, 40.

⁴⁸⁴ Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозиуму, 23–24 вер. 2011 р. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 333; Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 65, 66.

⁴⁸⁵ Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших

1) якщо покарання завжди означає правовий наслідок винного кримінального діяння, то захід безпеки можуть призначатися і за відсутності вини;

2) якщо покарання є можливим лише у разі притягнення особи до кримінальної відповідальності, то захід безпеки може бути застосований і поза кримінальною відповідальністю;

3) якщо покарання має явно репресивний характер, має на меті переважно кару, відплату та залякування, то захід безпеки безпосередньо спрямований на усунення «небезпечного стану» особи, яка вчинила або може вчинити суспільно небезпечне діяння;

4) якщо превентивна роль покарання перебуває на другому плані, то захід безпеки безпосередньо спрямований на спеціальну превенцію, а також на вирішення завдань із відновлення становища, яке існувало до вчинення діяння;

5) якщо покарання, як правило, є санкцією відповідної статті, то заходи безпеки, навпаки, через їх різноманітність санкцією не передбачаються;

б) якщо під час призначення покарання судом ураховується насамперед ступінь тяжкості злочину, а принцип індивідуалізації означає лише вибір того чи іншого виду і розміру покарання, то під час застосування заходу безпеки суд має можливість обрати такий захід, що найбільше відповідає особистості (його небезпечності) та мотивам вчиненого ним діянням, тобто максимально суб'єктивувати примусовий захід кримінально-правового впливу.

Таким чином, аналіз різних позицій учених у контексті окресленого питання дозволяє зазначити, що кримінально-правові заходи безпеки відрізняються від заходів покарання за такими ознаками:

а) кримінально-правові заходи безпеки не включені у законодавчий перелік видів покарань;

б) підставою застосування кримінально-правових заходів безпеки є вчинене особою, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», суспільно небезпечне діяння, не залежно

від того, містить воно у собі усі необхідні елементи та ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, чи ні. Як відомо, підставою застосування до особи того чи іншого виду покарання є вчинене нею суспільно небезпечне діяння, яке містить склад злочину, передбачений Особливою частиною КК України;

в) кримінально-правові заходи безпеки застосовуються тільки до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», що об'єктивно свідчить про високий ступінь ймовірності повторно вчинити нею в майбутньому те чи інше суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України;

г) кримінально-правові заходи безпеки, на відміну від заходів покарання, можуть призначатися і за відсутності вини;

г) кримінально-правові заходи безпеки, на відміну від заходів покарання, можуть застосовуватися до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», як на підставі обвинувального вироку суду, так і за його ухвалою, а заходи покарання – виключно на підставі обвинувального вироку суду;

д) кримінально-правові заходи безпеки, на відміну від заходів покарання, для яких характерна і загальна, і спеціальна превенція, обмежуються виключно спеціальною превенцією, оскільки спрямовані безпосередньо на усунення так званого «небезпечного стану», у якому перебуває відповідна особа, що вчинила відповідне суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і запобігання таким чином повторного вчинення нею в майбутньому цього ж діяння;

е) кримінально-правовим заходам безпеки, на відміну від заходів покарання, притаманна значно менша суворість, оскільки ці заходи жодним чином не переслідують мету кари, якій притаманна суворість, а спрямовані, як уже раніше зазначалося, виключно на спеціальну превенцію.

Із питанням визначення відмінностей кримінально-правових заходів безпеки від заходів покарання тісно пов'язане питання про з'ясування критеріїв їх схожості. Як правило, подібність таких заходів виражається у наступному:

1) як кримінально-правові заходи безпеки, так і заходи покарання мають кримінально-правовий характер, тобто є різновидами заходів кримінально-правового характеру;

2) як кримінально-правові заходи безпеки, так і заходи покарання повинні передбачатися виключно законом України про кримінальну відповідальність;

3) застосування як заходів кримінально-правового характеру, так і заходів покарання є прерогативою суду;

4) механізмом реалізації як кримінально-правових заходів безпеки, так і заходів покарання є державний кримінальний примус, тобто їх застосування не залежить від волі осіб, до яких ці заходи застосовуються.

Дієвою формою протидії злочинності заходами кримінально-правового характеру є застосування не тільки заходів покарання, кримінально-правових заходів безпеки, а й заходів заохочення. З однієї сторони, це обумовлено тим, що така тенденція вирішення кримінально-правових конфліктів є значно поширеною в європейському правовому просторі. З іншого боку, функціонування інституту заходів заохочення у чинному кримінальному законодавстві України є результатом складного історичного процесу усвідомлення суспільством і державою безперспективності протидії злочинності виключно шляхом примусу.

Ю. В. Баулін, вивчаючи самостійний різновид заохочувальних норм у кримінальному законодавстві, визнає, що суттєвою властивістю досліджуваних норм є заохочувальний метод їх соціального впливу на свідомість і волю з метою схвалення і стимулювання корисного для людини, суспільства чи держави варіанта поведінки⁴⁸⁶. Більше того, як слушно зауважує П. В. Хряпінський, заохочення у кримінальному праві, на відміну від інших галузей права, не передбачає винагород особистого, майнового чи морального характеру у вигляді пільг, премій, визнання заслуг, спеціальних звань, державних нагород тощо. Заохочення соціально корисної поведінки у кримінальній сфері реалізується виключно в різному ступені мінімізації

⁴⁸⁶ Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключющие преступность деяния : монография. Харьков : Основа, 1991. С. 90.

потенційного або реального кримінально-правового обтяження⁴⁸⁷.

Тобто кримінально-правове заохочення беззаперечно пов'язане з поведінкою особи. При цьому поведінка, за якої особа заслуговує на відповідне заохочення, повинна бути правомірною.

Доцільно виділяти такі ознаки, які характерні для правомірної поведінки особи:

1) має соціальне значення як соціально-корисна поведінка;
2) має зовні виражений характер у вигляді дії або бездіяльності;

3) має свідомо вольовий характер, тобто передбачає усвідомлення обставин і можливості здійснювати правомірні вчинки: спрямовувати свою поведінку та керувати своїми вчинками;

4) регулюється правовими нормами, що містяться у КК України, які описують умови та ознаки правових вчинків;

5) така поведінка завжди тягне за собою певні юридичні наслідки для відповідної особи, оскільки пов'язана з:

➤ вчиненням суб'єктом відповідних дій (відшкодування шкоди, примирення тощо) з метою реалізації своїх інтересів щодо застосування до нього заохочувальних заходів;

➤ реакцією держави на результат вчиненого суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України у вигляді пом'якшення або повного усунення кримінально-правового обтяження (наслідок правомірної поведінки).

Аналізуючи положення КК України, слід виокремити наступні види заходів заохочення, що характерні для кримінального права України:

1) виключення злочинності діяння: необхідна оборона (ч. 1 ст. 36 КК), затримання особи, що вчинила злочин (ч. 1 ст. 38 КК), крайня необхідність (ч. 1 ст. 39 КК), фізичний або психічний примус (ч. 1 ст. 40 КК), виконання наказу або

⁴⁸⁷ Хряпінський П. В. Заохочувальні санкції в системі заходів кримінально-правового характеру. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2016. № 2 (52). С. 92.

розповсюдження (ч. 1 ст. 41 КК), діяння, пов'язане з ризиком (ч. 1 ст. 42 КК), виконання спеціального завдання з попередження чи викриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 1 ст. 43 КК);

2) звільнення від кримінальної відповідальності: загальні види звільнення від кримінальної відповідальності (добровільна відмова при незакінченому злочині (ст. 17 КК), добровільна відмова співучасників (ст. 31 КК), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ч. 1 ст. 45 КК), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ч. 1 ст. 46 КК), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ч. 1 ст. 47 КК), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК) та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності (відповідні положення Особливої частини КК);

3) призначення більш м'якого покарання, ніж передбаченого законом (ст. ст. 69, 69-1 КК);

4) звільнення від покарання та його відбування: звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК), звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. ст. 75, 104 КК), звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ч. 1 ст. 79 КК), звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. ст. 80, 106 КК), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. ст. 81, 107 КК), заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ч. 1 ст. 82 КК), звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ч. 1 ст. 83 КК), звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК), звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85 КК), звільнення від

покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 105 КК);

5) дострокове зняття судимості (ч. 1 ст. 91, ч. 1 ст. 108 КК);

6) застосування амністії (ст. 86 КК) та помилування (ст. 87 КК).

Базуючись на функціональній своєрідності заходів заохочення Ю. В. Голик запропонував поділяти усі заохочувальні кримінально-правові норми залежно від суб'єктів, яким вони адресовані, на такі види⁴⁸⁸:

а) норми, що звернені до всіх громадян, які займають життєву активну позицію у сфері протидії злочинності;

б) норми, що звернені до осіб, які почали вчиняти злочин, але ще не довели його до кінця (не закінчили його);

в) норми, що звернені до осіб, які вже вчинили будь-який злочин;

г) норми, що звернені до осіб, які вчинили конкретний злочин, передбачений Особливою частиною КК України;

ґ) норми, що звернені до осіб, які відбувають покарання;

д) норми, що звернені до осіб, які вже відбули покарання.

Варто зазначити, що стосовно добровільності заходів заохочення, передбачених КК України, то необхідність їх застосування може і не залежати безпосередньо від волі суб'єкта цього заохочення. Мова йде про випадки, коли кримінально-правовий припис прямо передбачає необхідність застосування правового заохочення як засобу правового впливу. Наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК) чи у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК) та ін.

Таким чином, з урахуванням усього вище викладеного можна зробити висновок, що кримінально-правові заходи безпеки відрізняються від заходів заохочення за такими ознаками:

а) заходи заохочення не можуть бути включені у систему заходів безпеки;

⁴⁸⁸ Голик Ю. В. Поощрительные нормы в советском уголовном праве. *Актуальные вопросы борьбы с преступностью* : сб. ст. ; отв. ред. В. Д. Филимонов. Томск : Томск. гос. ун-т, 1984. С. 30.

б) механізмом реалізації кримінально-правових заходів безпеки є державний кримінальний примус, а заходів заохочення – бажання винного (засудженого);

в) метою застосування кримінально-правових заходів безпеки є забезпечення спеціальної превенції, зокрема, усунення так званого «небезпечного стану», у якому перебуває відповідна особа, що вчинила те чи інше суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і запобігання таким чином повторного вчинення нею в майбутньому цього ж діяння, а застосування заходів заохочення спрямоване на забезпечення позитивної (суспільно корисної) поведінки особи.

Із питанням визначення відмінностей кримінально-правових заходів безпеки від заходів заохочення тісно пов'язане питання про з'ясування критеріїв їх схожості. Як правило, подібність таких заходів виражається у наступному:

1) як кримінально-правові заходи безпеки, так і заходи заохочення мають кримінально-правовий характер тобто є різновидом заходів кримінально-правового характеру;

2) як кримінально-правові заходи безпеки, так і заходи заохочення повинні передбачатися виключно законом України про кримінальну відповідальність;

3) їх застосування є прерогативою суду.

2.6 Місце кримінально-правових заходів безпеки у загальній системі протидії злочинності

Проблема протидії злочинності кримінально-правовими засобами на сьогоднішній день є надзвичайно актуальною і потребує вирішення як на національному, так і на міжнародному рівнях, шляхом удосконалення існуючих чи розроблення нових ефективних кримінально-правових механізмів.

При цьому слід виходити з того, що чинне кримінальне законодавство України серед своїх завдань визначає, в тому числі, і запобігання злочинам. Це, в першу чергу, здійснюється шляхом реалізації охоронної функції кримінального права, яка є

основною для цієї галузі права. Зокрема, засобами, які забезпечують ефективну реалізацію охоронної функції кримінального права, виступають:

а) розробка та прийняття на законодавчому рівні концепції кримінально-правової політики України;

б) закріплення на законодавчому рівні основних принципів криміналізації та декриміналізації діянь;

в) закріплення на законодавчому рівні принципів кримінальної відповідальності;

г) чітке визначення та нормативне закріплення підстав кримінальної відповідальності;

г) визначення кола діянь, які передбачені як злочини, і створення малого, але суворого КК України;

д) встановлення за вчинення злочинів покарань та закріплення системи покарань за принципом мінімізації їх видів;

е) закріплення максимально широкої системи інших заходів кримінально-правового характеру.

На думку М. Г. Сорочинського, існують три основні напрями здійснення кримінально-правовими нормами свого попереджувального впливу⁴⁸⁹:

1) нейтралізація криміногенних факторів – застосування кримінального права у зв'язку із вчиненням злочину з метою усунути причини та умови вчинення подальших злочинів (реституція, компенсація, примирення правопорушника з потерпілим);

2) загроза настання негативних наслідків у разі прояву злочинної поведінки у вигляді каральних заходів чи опору з боку потерпілого і третіх осіб та інформування про недопустимість протиправної поведінки (норми-заборони) і бажаність правомірної поведінки (заохочувальні норми);

3) нагляд за поведінкою осіб у різних формах: від ізоляції особи до встановлення над нею більш чи менш жорсткого нагляду без ізоляції від суспільства.

⁴⁸⁹ Сорочинський М. Г. Попередження злочинності засобами кримінального права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2004. С. 192, 193.

Дещо по-іншому щодо превентивної ролі КК України висловила свою позицію О. О. Книженко. Зокрема, вона зазначає, що завдання відповідної реакції з боку держави на кожний факт вчинення особою суспільно небезпечного діяння, є необхідною умовою запобігання масовому порушенню правових норм у подальшому. Наслідки вчинення такого діяння визначаються у кримінально-правовій санкції, які, на думку автора, не обмежуються виключно заходами покарання, а повинні охоплювати всі можливі заходи кримінально-правового впливу (примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, примусове лікування тощо)⁴⁹⁰.

Отож, варто зауважити, що важливу роль у сфері протидії злочинності відіграють не тільки заходи покарання, а й інші, передбачені чинним КК України, заходи, що належать до так званих заходів безпеки. На жаль, у нашій державі такі заходи у сфері кримінально-правової політики України, як самостійний вид профілактичного впливу, досі не визнаються і, мабуть, через це не отримали належного закріплення у законі України про кримінальну відповідальність. Свідченням цього є те, що у Загальній частині чинного КК України дотепер немає норми, яка б визначала самостійність цього інституту, поняття, мету, систему, принципи та підстави застосування відповідних заходів. Це можна пояснити тим, що на науковому рівні система заходів, яка забезпечує охорону кримінальним законом України суспільних відносин, благ та інтересів особи від суспільно небезпечних посягань, більшістю авторів розглядається виключно в межах кримінальної відповідальності⁴⁹¹, тобто всі методи кримінально-правового реагування на суспільно небезпечні діяння зводяться лише до покарання. Але ж кримінальний закон у сфері протидії злочинності може бути ефективним лише у тому випадку, якщо ним передбачені

⁴⁹⁰ Книженко О. О. Санкції у кримінальному праві : монографія. Харків : НикаНова, 2011. С. 85.

⁴⁹¹ Пимонов В. А. Проблема систематизации мер принуждения в уголовном праве России. *Системность в уголовном праве* : материалы II Российского конгресса уголовного права, 31 мая–1 июня 2007 г. Москва : Проспект, 2007. С. 321.

розумні й науково обґрунтовані мета (завдання) та засоби її досягнення⁴⁹². Крім того, сьогодні, як справедливо зазначають М. І. Загородніков та О. Б. Сахаров, «...в умовах історичного повороту в бік послідовної гуманізації ... суспільства великої уваги та подальшого розвитку взагалі потребує некаральний метод кримінально-правового регулювання суспільних відносин ...»⁴⁹³.

Віднесення кримінально-правових заходів безпеки до різновиду заходів кримінально-правового характеру потребує чіткого визначення їх мети, оскільки остання виражає не тільки бажаний результат відповідної діяльності, а й шляхи, механізми, засоби за допомогою яких вона може бути досягнута.

У теорії кримінального права питання про місце заходів безпеки у сфері протидії злочинності частково висвітлювалося у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Однак, не зважаючи на це, досі вона не одержала свого належного вирішення.

Так, Е. Л. Біктімеров вказує, що цілями застосування інших заходів кримінально-правового характеру (кримінально-правових заходів безпеки) може бути попередження вчинення нових суспільно небезпечних діянь з боку правопорушників, їх виправлення, відновлення соціальної справедливості, оскільки всі інші цілі кримінального права (ліквідація злочинності, усунення причин і умов злочинних діянь, загальне попередження злочинності) через свою спільність і глобальність не можуть бути дієвим вимірювальним інструментом ефективності даних інститутів⁴⁹⁴.

⁴⁹² Митрофанов І. Кримінально-правові засоби впливу в механізмі реалізації норм, що встановлюють покарання за вчинення злочинів. *Право України*. 2012. № 7. С. 241.

⁴⁹³ Загородніков Н. И., Сахаров А. Б. Социальное обновление советского общества и проблемы уголовного права. *Методологические проблемы уголовно-правового регулирования* : сб. науч. трудов. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1991. С. 70.

⁴⁹⁴ Біктімеров Э. Л. Другие меры уголовно-правового характера и их роль в осуществлении задач уголовного права России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Саратов. гос. акад. права. Саратов, 2009. С. 140.

На думку А. А. Павлової, цілями застосування інших заходів кримінально-правового характеру є забезпечення безпеки суспільства, усунення умов, що сприяли вчиненню заборонених кримінальним законом діянь, попередження їх вчинення, відновлення положення потерпілого⁴⁹⁵.

М. В. Щедрін, вивчаючи заходи безпеки як засоби попередження злочинності, метою їх визначає захист суспільства і його членів від небезпечних посягань, обмеження суспільно небезпечних властивостей особистості чи інших джерел небезпеки⁴⁹⁶.

Дещо схожою з цього приводу є позиція й І. М. Горбачової, яка, зокрема, у своєму науковому дослідженні основною метою застосування заходів безпеки вважає попередження і припинення порушення права або припинення дій, що порушують (чи здатні порушити) інтереси інших осіб, суспільства, держави, усунення передумов криміногенної ситуації, попередження вчинення такою особою нових суспільно небезпечних діянь, а також захист прав та інтересів суспільства і держави від суспільно небезпечних посягань з боку такої особи⁴⁹⁷.

Позиція О. В. Козаченка полягає у тому, що мета застосування заходів безпеки не обмежується нормативно визначеними цілями, а характеризується вирішенням завдання з відновлення порушених у процесі вчинення злочину прав і

⁴⁹⁵ Павлова А. А. Иные меры уголовно-правового характера : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва, 2011. С. 136.

⁴⁹⁶ Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 62; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 165; Щедрин Н. В. Меры безопасности как средство предупреждения преступности : автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2001. С. 11.

⁴⁹⁷ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 56.

законних інтересів потерпілої особи, компенсування витрат на подолання негативних наслідків злочинної діяльності⁴⁹⁸.

М. І. Хавронюк доводить, що заходи безпеки спрямовані на спеціальну превенцію й вирішення завдань з відновлення становища, яке існувало до вчинення діяння⁴⁹⁹.

Провідною, якщо не єдиною, метою заходів безпеки вважає виключно спеціальну превенцію Ю. А. Пономаренко⁵⁰⁰.

Отже, під час дослідження питання, пов'язаного із визначенням місця кримінально-правових заходів безпеки у сфері протидії злочинності, слід зазначити, що серед учених, які розробляли цю проблематику, немає одностайної думки з цього приводу. Однак, незважаючи на те, що будь-яка ідея має право на існування, метою досліджуваних заходів необхідно вважати саме усунення «небезпечного стану» особи (забезпечення спеціальної превенції) і запобігання таким чином повторного вчинення нею в майбутньому суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України. Окрім того, зазначену мету кримінально-правових заходів безпеки варто відносити до загальної, а це дозволяє зробити висновок про доцільність виокремлення поряд із нею ще й спеціальних цілей. Водночас останні не повинні сягати за межі загальної мети, враховуючи те, що ці категорії співвідносяться як частина і ціле.

Можливість визначення спеціальних цілей досліджуваних заходів зумовлюється їх множинністю та особливістю правової природи кожного з них.

⁴⁹⁸ Козаченко О. В. Застосування інших кримінально-правових заходів як альтернатива кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 2. С. 41.

⁴⁹⁹ Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. С. 269.

⁵⁰⁰ Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 65.

Так, В. М. Бурдін стверджує, що застосування судом до неповнолітніх злочинців примусових заходів виховного характеру від самого початку закладалось законодавцем як особлива форма кримінальної відповідальності. Застосування цих заходів має на меті досягнення таких самих цілей, що і застосування покарання. Така подібність цих двох форм кримінальної відповідальності дає підстави ставити питання про доцільність створення на їх основі однієї форми кримінальної відповідальності, яка б максимально враховувала особливості неповнолітніх злочинців⁵⁰¹.

В. О. Козаченко вважає, що цілі застосування примусових заходів виховного характеру є тотожні тим цілям, які ставляться перед іншими кримінально-правовими заходами, з тим застереженням, що основна мета визначена природою самого запобіжного заходу, а поєднання мети і способу впливу в цьому примусовому заході породжує різні погляди на зміст виховання і виправлення. На думку дослідника виховний характер цього заходу полягає в органічному поєднанні у своїй обумовленості виховання як способу досягнення завдань, поставлених перед примусовими заходами виховного характеру, так і перевиховання як мети застосування примусового заходу з метою формування позитивного ставлення до загальнолюдських цінностей, які знаходяться під охороною кримінального закону. Водночас досягнення мети перевиховання як результат виправлення особи супроводжується орієнтацією примусового заходу виховного характеру на забезпечення виконання завдань спеціальної і загальної превенції⁵⁰².

Натомість Г. О. Єремій вказує, що застосування примусових заходів виховного характеру не має на меті покарання і кримінальної відповідальності. Найважливішою метою, їх застосування, слід визнати виправлення неповнолітнього, оскільки саме з нею, з можливістю її досягнення без

⁵⁰¹ Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2004. С. 78, 79.

⁵⁰² Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір : монографія. Миколаїв : Іліон, 2011. С. 236, 237.

призначення покарання, закон пов'язує можливість звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності⁵⁰³.

На думку А. М. Яценка, мета примусових заходів виховного характеру полягає у виховному впливі на неповнолітніх осіб шляхом їх виправлення⁵⁰⁴.

Дещо ширше мету застосування примусових заходів виховного характеру тлумачить Л. В. Герасимчук. Зокрема, учена мету застосування зазначених вище заходів бачить у забезпеченні інтересів неповнолітнього, які полягають в одержанні ним належного виховання, освіти, лікування, соціальної та психологічної допомоги, захисту від насильства та експлуатації, у наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, набути професії та працевлаштуватися. Такі заходи – не тільки реакція держави на вчинений злочин, вони також мають на меті здійснювати виховний вплив на особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння⁵⁰⁵.

Аналізуючи положення Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року⁵⁰⁶, закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року⁵⁰⁷, Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від

⁵⁰³ Єремій Г. О. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2011. С. 15.

⁵⁰⁴ Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. С. 63.

⁵⁰⁵ Герасимчук Л. В. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. С. 13.

⁵⁰⁶ Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 лист. 1985 р. № 995–211. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_211.

⁵⁰⁷ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95–ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 6. стаття 35.

15 травня 2006 року «Про практику застосування судами примусових заходів виховного характеру»⁵⁰⁸ та інших нормативно-правових актів, які мають відношення до відповідної сфери, вбачається, що спеціальну мету заходів безпеки у вигляді примусових заходів виховного характеру можна окреслити не тільки як одержання неповнолітнім належного виховання, соціальної чи психологічної допомоги, а й можливість адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищення загальноосвітнього та культурного рівнів, набуття професії і працевлаштування. Тобто застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього у результаті має призвести до досягнення такого позитивного наслідку, як виправлення останнього.

Зокрема, поняття «виправлення» не слід ототожнювати із поняттям «перевиховання». Так, у словнику української мови під поняттям «виправляти», «виправити» розуміється «усувати хиби, вади, помилки, робити правильним, таким, що відповідає певним вимогам»⁵⁰⁹, а «перевиховувати», «перевиховати» тлумачиться як «вихованням прищеплювати комусь інші погляди, норми поведінки»⁵¹⁰.

На думку Е. А. Саркісової, термін «виправлення» повинен стосуватися того, хто не дотримався норми закону, відтак став суспільно небезпечним чи суспільно шкідливим. А перевиховання, яке потребує (вимагає) застосування комплексу педагогічних, юридичних і соціальних заходів, закріплює

⁵⁰⁸ Про практику застосування судами примусових заходів виховного характеру : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 трав. 2006 р. № 2 : зб. постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2008 рр. 5-те вид. зі змін. та доп. Харків, 2009. С. 93–106.

⁵⁰⁹ Словник української мови: в 11 т. Т. 1: А–В: 18 077 слів / редкол.: І. К. Білодід (гол. ред.), П. Й. Горещкий. Київ : Наукова думка, 1970. С. 459.

⁵¹⁰ Тлумачний словник української мови. 4-й дод. тираж / А. О. Івченко. Харків : Фоліо, 2002. С. 317.

результат виправлення злочинця і гарантує його відмову від повторного вчинення злочину⁵¹¹.

Отже, навчання й виховання виконують важливу роль у формуванні соціальних властивостей і позитивних якостей особистості. Тільки вихована людина співвідносить свої вчинки із суспільними потребами і зі своєю совістю, яка слугує внутрішнім регулятором поведінки⁵¹².

Аналогічно є спеціальна мета й у разі застосування до неповнолітнього такого різновиду кримінально-правового заходу безпеки як призначення йому судом вихователя.

Важливе значення у межах спеціальної превенції має попередження вчинення суспільно небезпечних діянь особами, які на момент їх вчинення мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, або визнані у встановленому законом порядку обмежено осудними чи неосудними. Тут уже не може йтися про якийсь інформаційно-виховний вплив заходів кримінального права, оскільки такі особи є хворими і з метою усунення зазначеного стану, у якому вони перебувають, останні потребують лікування. Зокрема, у п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 3 червня 2005 року «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» безпосередньо зазначається, що метою застосування примусових заходів медичного характеру і примусового лікування євилікування та поліпшення стану здоров'я відповідних осіб, до яких зазначені заходи застосовуються⁵¹³.

⁵¹¹ Саркисова Э. А. Уголовно-правовые средства предупреждения преступлений. Минск : Юриздат, 1975. С. 56, 57.

⁵¹² Тарарухин С. А. Преступное поведение. Социальные и психологические черты : учеб. пособ. Москва : Юридическая литература, 1974. С. 15.

⁵¹³ Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 черв. 2005 р. № 7 : зб. постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2008 рр. 5-ге вид. зі змін. та доп. Харків, 2009. С. 18–31.

На науковому рівні О. А. Попкова вважає, що метою застосування примусових заходів медичного характеру є лікування або поліпшення психічного стану, попередження вчинення нових суспільно небезпечних діянь, соціальна реабілітація і забезпечення суспільної безпеки. Кожна з цілей є самостійною, але водночас всі вони органічно взаємопов'язані й утворюють єдиний комплекс цілей застосування примусових заходів медичного характеру, оскільки аби досягти кожної з них, необхідно скористатися всім комплексом засобів (медико-реабілітаційних, спеціально-попереджувальних тощо), що забезпечують досягнення всіх поставлених цілей⁵¹⁴.

На думку А. М. Яценка, метою примусових заходів медичного характеру також є лікування або поліпшення психічного стану та попередження вчинення нових суспільно небезпечних діянь⁵¹⁵.

О. В. Козаченко у цьому контексті зазначає, що визначальною для застосування примусових заходів медичного характеру є мета надання медичної допомоги особі, яка характеризується наявним психічним розладом, з метою покращення здоров'я такої особи. Разом із метою надання медичної допомоги ці заходи орієнтовані на запобігання вчинення особою нового суспільно небезпечного діяння (ст. 92 КК) й унеможливлення заподіяння шкоди як собі, так і іншим особам (ч. 1 ст. 94 КК). Остання мета, на думку дослідника, засвідчує фактичне існування засад відновлювальної юстиції, яка вимагає захисту інтересів осіб від суспільно небезпечних проявів, незалежно, від кого вони виходять – чи осудної особи, яка усвідомлює характер вчинюваного і має можливість керувати власними діями, чи неосудними або обмежено осудними, які таких можливостей повністю або частково

⁵¹⁴ Попкова Е. А. Принудительные меры медицинского характера, применяемые к психически больным: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Сибирский юридический институт МВД РФ. Красноярск, 2005. С. 108, 109, 116.

⁵¹⁵ Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. С. 63.

позбавлені. Крім того, об'єктом охорони від власних дій виступає і сама особа, яка в умовах особливого психічного стану, викликаного хворобою, здатна заподіяти шкоду власним інтересам⁵¹⁶.

Про одужання або таке покращення стану хворої особи, за якого вона припиняє становити суспільну небезпеку, як мету застосування примусового медичного лікування, зазначають й І. В. Жук, В. В. Лень та низка інших учених⁵¹⁷.

Дещо схожою з цього приводу є позиція М. М. Книги, який, досліджуючи правову природу примусових заходів медичного характеру як засобу попередження злочинності, метою їх застосування до відповідних осіб вважає відновлення психічного здоров'я останніх, адаптацію до умов життя у суспільстві та попередження вчинення ними нових суспільно небезпечних діянь⁵¹⁸.

Однак досягнення сучасної психіатрії свідчать про неможливість у багатьох випадках досягти мети «вилікування» (одужання). Це пов'язано з тим, що більшість осіб, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру, страждають на психічні захворювання, які відомими сьогодні психіатрії засобами повністю невиліковуються. У зв'язку з цим слушною є думка Н. Ф. Кузнєцової, підтримана й багатьма іншими ученими, яка стверджує, що недоцільно говорити про

⁵¹⁶ Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір : монографія. Миколаїв : Іліон, 2011. С. 227–229.

⁵¹⁷ Жук І. В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. С. 11; Лень В. В. Кримінально-правові проблеми визначення осудності злочинця : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. С. 13; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. Київ : Юрінком Інтер, 1997. С. 412, 414.

⁵¹⁸ Книга М. М. Примусові заходи медичного характеру як засіб попередження злочинності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. С. 14.

«повне вилікування осіб, які страждають психічними розладами», краще зазначати про «покращення їх психічного стану», тобто таку зміну стану хворого, внаслідок чого психічний розлад припиняє бути пов'язаний з можливістю спричинення небезпечної шкоди або з небезпекою хворого для самого чи інших⁵¹⁹.

Покращення психічного стану особи є спеціальною метою й такого різновиду кримінально-правових заходів безпеки, як піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом. Про це безпосередньо зазначається й у ч. 3 ст. 95 КК України. Зокрема, метою передачі психічно хворої особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК України, на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом, є зміна її психічного стану на краще⁵²⁰.

Спеціальною метою застосування до відповідних осіб педагогічно-лікувальних заходів є психо-педагогічна та фізіологічна їх корекція.

Під час застосування до осіб, які перебувають у так званому «небезпечному стані», таких заходів безпеки як позбавлення батьківських прав; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; обмежувальні заходи; добровільна хімічна кастрація; спеціальна конфіскація, а також примусове видворення, їх спеціальна мета полягає в усуненні тієї обстановки, у якій опинилася відповідна особа (обмеження наданих особі відповідних прав чи можливостей та інша зміна обстановки, у якій вона опинилася), і

⁵¹⁹ Курс уголовного права. Общая часть : учебник для вузов: в 5-ти т. Т. 1: Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва : ИКД «Зерцало-М», 2002. С. 363; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. Київ : Юрінком Інтер, 1997. С. 162.

⁵²⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

яка може посприяти повторно вчинити нею в майбутньому суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

Якщо говорити про підтримуючі заходи, адміністративний нагляд та судимість, то спеціальною метою їх застосування слід вважати повернення відповідної особи до нормального суспільного життя шляхом покладання на неї певних (додаткових) зобов'язань (наприклад, періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання; попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого; не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації; пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (ч. 1, 2 ст. 76, ч. 5 ст. 79, ч. 5 ст. 83 КК) тощо).

Дослідження місця кримінально-правових заходів безпеки у сфері протидії злочинності обумовлює необхідність виокремлення низки функцій, виконання яких спрямоване на досягнення цілей кримінально-правової політики України та реалізацію тих завдань, які стоять перед законом України про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 1 КК).

Насамперед варто зазначити, що слово «функція» походить від латинського «functio» – виконання, здійснення, діяльність, обов'язок, робота, призначення⁵²¹. Із філософської точки зору, функція являє собою основні напрями діяльності (виконання, здійснення) у межах певної системи, до якої вона належить⁵²².

На думку О. В. Козаченка, для визначення функцій заходів кримінально-правового характеру вцілому слід виходити з такого.

⁵²¹ Словарь иностранных слов / под ред. И. А. Лехина и проф. Ф. Н. Петрова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1949. С. 706.

⁵²² Керимов Д. А. Философские проблемы права. Москва : Мысль, 1972. С. 190; Философская энциклопедия: в 5-ти т. Т. 5. Москва : Советская энциклопедия, 1970. С. 168, 437.

По-перше, культурологічний вимір кримінально-правових заходів створює умови для визначення основних властивостей предмета та спрямованості заходів.

По-друге, враховуючи мінливий характер культурологічного виміру як вчиненого діяння, так і змісту застосовуваних заходів кримінально-правового характеру, слід визнати, що зміст діяльності в процесі здійснення функцій заходів кримінально-правового характеру є похідним від сутності та призначення кримінально-правових заходів у різних історичних типах права, тобто функції кримінально-правових заходів є історично і культурно обумовленими.

По-третє, функції заходів кримінально-правового характеру є похідними від функцій права, репрезентуючи визначальні властивості останніх і одночасно інтерпретуючи функції права, надаючи їм придатність для забезпечення досягнення власних, утилітарних цілей.

По-четверте, функції заходів кримінально-правового характеру поєднані між собою, створюючи певний правовий режим правового регулювання суспільних відносин, які виникли в результаті вчинення злочину.

По-п'яте, функції заходів кримінально-правового характеру не тільки повинні відповідати системі функцій більш високого порядку (функціям права), але й самі одночасно є шаблоном для низхідної системи функцій (заходів покарання, та інших заходів кримінально-правового характеру).

По-шосте, структурні елементи системи заходів кримінально-правового характеру – покарання, примусові заходи медичного і виховного характеру – характеризуються наявною власною системою заходів, що забезпечує багатовекторність функціонування системи заходів кримінально-правового характеру окремого виду (особливий рівень функціонування). Таким чином, окремий кримінально-правовий захід здатний здійснювати декілька функцій, однак тільки одна з них є репрезентативною для певного виду кримінально-правового заходу, оскільки саме для здійснення

провідної функції відповідний захід набуває нормативного закріплення⁵²³.

З урахуванням усього вище зазначеного, можна зробити висновок, що кримінально-правові заходи безпеки у діяльності, пов'язаній з протидією злочинності, виконують:

➤ *охоронну функцію* – спрямована на охорону найважливіших суспільних відносин кримінально-правовими заходами безпеки шляхом визначення їх системи у Загальній частині КК України та/або безпосередньої регламентації у санкції відповідної статті Особливої частини КК України, що дозволяє застосовувати такі заходи до особи, у разі вчинення нею того чи іншого суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, та перебування у так званому «небезпечному стані».

➤ *захисну функцію* – спрямована на захист порушених прав і свобод людини і громадянина шляхом застосування досліджуваних заходів до відповідної особи, яка уже вчинила відповідне суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, та перебуває у так званому «небезпечному стані».

➤ *навчально-виховну функцію*, яка має педагогічний та соціальний зміст, оскільки пов'язана із застосуванням до неповнолітніх правопорушників, які вчинили суспільно небезпечне діяння, не залежно від того, досягли вони віку кримінальної відповідальності, чи ні, примусових заходів виховного характеру, у випадку звільнення їх за наявності відповідних підстав, передбачених КК України, від кримінальної відповідальності чи покарання. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 105 КК України, суд може застосувати до неповнолітнього, звільнивши його від кримінальної відповідальності чи покарання, такі примусові заходи виховного характеру:

а) застереження;

⁵²³ Козаченко О. В. Функціональні характеристики кримінально-правових заходів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. Одеса, 2013. Вип. 5. С. 170, 171.

б) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

в) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

г) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

г) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

Суд може також згідно ч. 4 ст. 105 КК України визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя у порядку, передбаченому законом.

Навчально-виховна функція забезпечує свою реалізацію також й у разі застосування до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, у стані обмеженої вікової осудності чи вікової неосудності, педагогічно-лікувальних заходів у частині їх перевиховання з метою забезпечення психо-педагогічної та фізіологічної корекції таких осіб.

➤ *лікувально-реабілітаційну функцію* – реалізовується шляхом застосування за рішенням суду до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і перебуває у так званому «небезпечному стані», примусових заходів медичного характеру (ст. 93, ч. 1 ст. 94 КК) чи передачу її на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом (ч. 6 ст. 94 КК) через наявність у неї психічного захворювання, або застосування примусового лікування у разі наявності у останньої на момент вчинення злочину хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших (ч. 1 ст. 96 КК).

Відповідно до ч. 1 ст. 94 КК України, залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе

або інших осіб, суд може застосувати такі примусові заходи медичного характеру:

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги примусово;
- 2) госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним наглядом;
- 3) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом;
- 4) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом.

Примусове лікування відповідно до ч. 1 ст. 96 КК України може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших.

Варто також зазначити, що під час застосування примусових заходів медичного характеру до неповнолітніх осіб повинні бути створені всі необхідні умови для можливого продовження їх навчання і професійної підготовки.

Частково виокремлена функція забезпечує свою реалізацію також й у разі застосування відповідних лікувальних заходів до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, у стані обмеженої вікової осудності чи вікової неосудності, у частині здійснення комплексного професійного впливу спеціалістів з метою забезпечення їх психо-педагогічної та фізіологічної корекції.

➤ *контрольно-наглядову функцію* – охоплює здійснення контролю та нагляду за поведінкою особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і перебуває у так званому «небезпечному стані», в період застосування судом до неї низки кримінально-правових заходів безпеки, зокрема, так званих підтримуючих заходів (при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням; звільненні від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років; звільненні від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; умовно-достроковому звільненні від відбування

покарання), обмежувальних заходів, судимості чи у період установаження над відповідними категоріями осіб адміністративного нагляду.

➤ *спеціально-превентивну функцію* – полягає у запобіганні повторного вчинення в майбутньому особою, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», відповідного суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, шляхом усунення того «небезпечного стану», у якому вона перебуває.

Резюмуючи викладене, слід зазначити, що *функції кримінально-правових заходів безпеки – це основні напрями правового впливу на суспільні відносини, які виникають з приводу вчинення особою, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, шляхом усунення потенційної ймовірності повторного вчинення нею в майбутньому цього ж діяння.*

Відтак, доцільно окреслити доволі важливий момент. Зокрема, незважаючи на те, що кримінально-правові заходи безпеки не здатні на належному рівні вирішити завдання щодо реалізації охоронної функції кримінального права, однак їх застосування як одного із кримінально-правових засобів впливу на злочинність на достатньо високому рівні забезпечує здійснення його спеціально-превентивної функції, оскільки такі заходи спрямовані на те, щоб особа, яка перебуває у «небезпечному стані», повторно не вчинила в майбутньому те чи інше суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, тобто «не вкорінилася у злочинних звичках». Саме цим досліджувані заходи задовольняють потреби сучасного цивілізованого суспільства в частині забезпечення правопорядку, охорони прав і свобод людини і громадянина. Адже, як слушно зазначає І. М. Горбачова, кримінально-правові заходи безпеки за характером обмежень і безпосередньою спрямованістю своєї дії є ефективним заходом у формуванні політики держави з

попередження злочинності⁵²⁴. Крім того, потреба у застосуванні зазначених вище заходів на сучасному етапі розвитку суспільства зумовлена також:

а) недостатністю, недоцільністю і неефективністю застосування у певних випадках до винних осіб заходів покарання з досягнення цілей кримінально-правової політики України та реалізації тих завдань, які стоять перед законом України про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 1 КК);

б) обов'язком держави належно виконувати взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання щодо розробки та реалізації кримінально-правових заходів у сфері протидії злочинності.

Таким чином, на підставі усього вище зазначеного можна зробити висновок, що функції кримінально-правових заходів безпеки формують уявлення про досліджувані заходи як про систему засобів, за допомогою яких здійснюється кримінально-правовий вплив на осіб, які перебувають у так званому «небезпечному стані», а також основні напрями правового впливу на суспільні відносини, які виникають з приводу вчинення особою, яка перебуває у зазначеному вище стані, суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, з метою запобігання повторного вчинення нею в майбутньому цього ж діяння.

⁵²⁴ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 168, 169.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ

3.1 Кримінальна відповідальність та кримінально-правові заходи безпеки

Кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, яка від інших видів відповідальності відрізняється, в першу чергу, своїм змістом, тому що настає у разі вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, й відповідно регламентується КК України.

Поняття «кримінальна відповідальність» тісно пов'язане із поняттям «кримінально-правові заходи безпеки», хоча і не є тотожними. Це випливає з того, що такий вид відповідальності тягне для правопорушника певні несприятливі наслідки, які полягають у застосуванні до нього заходів кримінально-правового характеру, у т. ч. й кримінально-правових заходів безпеки.

Досліджуючи правову природу кримінальної відповідальності та заходів безпеки, передбачених кримінальним правом України, слід відмітити, що чинний КК України не містить нормативного закріплення поняття «кримінальна відповідальність», хоча у ньому неодноразово вживається це словосполучення. Зокрема, Розділ II Загальної частини КК України має назву «Закон про кримінальну відповідальність», Розділ IV – «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)», Розділ IX – «Звільнення від кримінальної відповідальності», Розділ XV – «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Крім того, це словосполучення вживається й у низці статей КК України – ст. ст. 3–10, 16–22, 29–32, 34–37, 39–41, 43–49, 97, 106 тощо.

Не отримало нормативного закріплення у законі України про кримінальну відповідальність й поняття «заходи безпеки»,

які добре відомі кримінальному законодавству багатьох держав світу.

Однак, не зважаючи на це, на науковому рівні позиція учених щодо розуміння «кримінальної відповідальності» є неоднозначною. Зокрема, Л. В. Багрій-Шахматов визнає, що за своїм змістом кримінальна відповідальність – це врегульовані нормами кримінального права суспільні відносини (кримінальні правовідносини)⁵²⁵.

На думку Я. М. Брайніна, кримінальна відповідальність – це обов'язок особи, що вчинила злочин, бути підданою певним несприятливим кримінально-правовим заходам⁵²⁶.

Ю. В. Баулін кримінальну відповідальність визначає як обмеження прав і свобод особи, винної у вчиненні злочину, яке передбачене КК України і застосовується судом та здійснюється органами держави, спеціально уповноваженими на виконання обвинувального вироку суду⁵²⁷.

Розглядаючи кримінальну відповідальність як двоїстий феномен, двоаспектне явище (позитивно-негативне), В. К. Гришук вважає за доцільне визначати її як вид юридичної відповідальності, що становить собою реалізовану необхідність свідомого і добровільного використання людиною свого права, виконання обов'язку, дотримання заборони, що міститься у кримінально-правових нормах, а у випадку їх порушення – необхідність перетерпіння порушником приписів цих норм примусових заходів правового впливу, передбачених ними і застосовуваних компетентними органами держави у

⁵²⁵ Багрій-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание. Минск : Высшая школа, 1976. С. 27.

⁵²⁶ Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. Москва : Изд-во «Юридическая литература», 1963. С. 25.

⁵²⁷ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. С. 30.

встановлених процесуальним і виконавчим законодавством формах і межах⁵²⁸

На думку П. Л. Фріса, кримінальна відповідальність – це покладений на особу державою або суспільством чи прийнятий особою на себе самостійно обов'язок при порушенні кримінально-правових норм дати відповідь за свою поведінку компетентним органам і прийняти примусові заходи (покарання), адекватні ступеню суспільної небезпечності вчиненого злочину⁵²⁹.

М. І. Хавронюк під кримінальною відповідальністю розуміє один із видів юридичної відповідальності (поряд із адміністративною, дисциплінарною, цивільно-правовою тощо), що являє собою специфічні правовідносини між державою та правопорушником⁵³⁰.

Частково визначення поняття кримінальної відповідальності наводиться й у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість) від 27 жовтня 1999 року. Так, в ньому визначено, що кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин, що це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду⁵³¹.

⁵²⁸ Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 395, 396.

⁵²⁹ Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. вид. 3-ге, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2018. С. 98, 99.

⁵³⁰ Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 7.

⁵³¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного

Виходячи з наведених думок та Рішення Конституційного Суду України, варто зазначити, що кримінальна відповідальність, підставою якої відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, це покладений на особу державою або суспільством чи прийнятий особою на себе самостійно обов'язок при порушенні кримінально-правових норм дати відповідь за свою поведінку компетентним органам і прийняти примусові заходи (покарання), адекватні ступеню суспільної небезпечності вчиненого злочину⁵³². Кримінальна відповідальність пов'язана із осудом особи, визнаної у встановленому законом порядку винною у вчиненні злочину, що виражається в обвинувальному вирокі, винесеному судом від імені держави.

Вивчаючи взаємозв'язок кримінальної відповідальності із кримінально-правовими заходами безпеки, варто відмітити, що найбільш дискусійним у теорії кримінального права є питання про те, чи забезпечують досліджувані заходи її реалізацію. Ця проблема пов'язана з тим, що у юридичній науці тривалий час основним (головним) заходом кримінально-правового впливу на злочинця вважалося покарання.

Для того, щоб дати ґрунтовну і зрозумілу відповідь на це запитання, доцільно кримінально-правові заходи безпеки зіставити з формами реакції держави на суспільно небезпечні діяння та формами реалізації кримінальної відповідальності. Перш за все необхідно зауважити, що форми реакції держави на суспільно небезпечні діяння не слід ототожнювати із формами реалізації кримінальної відповідальності, оскільки останні є лише однією із форм кримінально-правової реакції держави, адже не охоплюють усі можливі наслідки вчиненого особою суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України. Це

тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість) від 27 жовт. 1999 р. № 9-рп/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 44. стор. 71.

⁵³² Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. вид. 3-ге, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2018. С. 98, 99.

пояснюється тим, що, по-перше, згідно ч. 1 ст. 18 КК України кримінальній відповідальності підлягають виключно фізичні осудні особи, які вчинили злочин у віці, з якого відповідно до положень зазначеного вище Кодексу може наставати така відповідальність, тоді як інші форми реакції держави на особу можуть застосовуватися і за відсутності у неї ознак суб'єкта злочину. Тобто, як слушно зазначає Є. М. Вечерова, залежно від об'єкта кримінально-правового впливу існує два його види⁵³³:

1) кримінально-правовий вплив на злочин (злочинність);

2) кримінально-правовий вплив на суспільно небезпечне діяння за відсутності у ньому складу злочину (наприклад, примусові заходи медичного характеру, що застосовуються до неосудних осіб (п. 1 ч. 1 ст. 93 КК) або примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у віці, з якого відповідно до положень КК України не може наставати кримінальна відповідальність (ч. 2 ст. 97 КК), адже наявність складу злочину – це не єдина підстава здійснення кримінально-правового впливу на відповідну особу).

По-друге, кримінально-правовий вплив на злочини може виражатися як у формі притягнення винного до кримінальної відповідальності, так і у формі звільнення його від такої відповідальності (наприклад, ч. 1 ст. 97 КК). В останньому випадку виникає прояв до винної особи певної «поблажливості» з боку держави, а не беззастережне її пробачення⁵³⁴.

Зокрема, у теорії кримінального права виокремлюють такі класичні форми реалізації кримінальної відповідальності⁵³⁵:

⁵³³ Вечерова Є. М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Одеса, 2010. С. 6.

⁵³⁴ Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 124.

⁵³⁵ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. С. 28, 29; Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. вид. 3-тє, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2018. С. 103, 104; Хавронюк М. І. Диференціація

а) винесення судом обвинувального вироку з призначенням засудженому відповідного виду та розміру покарання, яке особою відбувається реально – це основна форма реалізації кримінальної відповідальності;

б) винесення судом обвинувального вироку з призначенням відповідного виду та розміру покарання з одночасним застосуванням звільнення від реального його відбування;

в) засудження винного без призначення покарання (зі звільненням за вироком суду від покарання) на підставі ч. 4 ст. 74 КК (якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною).

Отож, йдеться про те, що кримінальна відповідальність може супроводжуватися не тільки застосуванням заходів покарання, вона може бути реалізована й у формі засудження винного без призначення йому покарання.

Про те, що кримінальна відповідальність може мати не лише форму покарання, зазначається безпосередньо й у цитованому вище Рішенні Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року у справі щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість)⁵³⁶.

Не обмежується кримінальна відповідальність виключно заходами покарання і на думку І. О. Нечасвої. Зокрема, на її думку, це свідчить про те, що складовими елементами такої відповідальності є, по-перше, винесення щодо особи обвинувального вироку, що у встановленому законом порядку доводить її вину у вчиненні конкретного суспільно

кримінальної відповідальності чи кримінальна безвідповідальність. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 8. С. 3.

⁵³⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість) від 27 жовт. 1999 р. № 9-рп/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 44. стор. 71.

небезпечного діяння, по-друге, – настання для такої особи певних негативних наслідків⁵³⁷.

Отже, слід зазначити, що ті кримінально-правові заходи безпеки, які застосовуються до особи на підставі винесеного судом обвинувального вироку, беззаперечно виступають формою реалізації кримінальної відповідальності.

Однак у системі досліджуваних заходів є й такі кримінально-правові заходи безпеки, які через специфіку (складність) своєї правової природи потребують особливого вирішення питання щодо забезпечення ними реалізації кримінальної відповідальності. Це стосується саме таких їх різновидів, як: примусові заходи виховного характеру; призначення вихователя; примусові заходи медичного характеру; піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом; підтримуючі заходи; судимість; обмежувальні заходи та спеціальна конфіскація.

Зокрема, слід констатувати, що з приводу забезпечення реалізації кримінальної відповідальності примусовими заходами виховного та медичного характеру серед вітчизняних та зарубіжних учених немає одностайності у поглядах. Так, Л. В. Багрій-Шахматов застосування примусових заходів виховного характеру та заходів медичного характеру розглядає як реалізацію кримінальної відповідальності⁵³⁸.

Більш детально про зіставлення примусових заходів виховного та медичного характеру з формами реалізації кримінальної відповідальності аналізують Л. В. Іногамова-Хегай, В. С. Комісаров, А. І. Рарог, А. С. Беніцький, В. С. Гуславський, О. О. Дудоров, Б. Г. Розовський та А. М. Яценко. На їх думку, примусові заходи виховного та медичного характеру можуть згадуватись у контексті розкриття змісту кримінальної відповідальності лише у випадку їх

⁵³⁷ Нечаева И. А. Построение санкций за преступления в сфере экономической деятельности : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кубанский государственный университет. Краснодар, 2002. С. 15.

⁵³⁸ Багрій-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Часть вторая : курс лекций. Одесса : Юрид. лит-ра, АО Бахва, 2000. С. 130, 131.

застосування (замість покарання або разом із ним) на підставі обвинувального вироку. Наприклад, суд застосовує відповідний примусовий захід медичного характеру щодо особи, визнаної обмежено осудною (ст. ст. 20, 93 і 94 КК). Якщо суд вирішив застосувати примусовий захід медичного характеру до неосудного (ч. 2 ст. 19 КК) чи примусовий захід виховного характеру до того, хто не досягнув віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 2 ст. 97 КК), ці ситуації до реалізації кримінальної відповідальності не стосуються. У таких випадках зазначені заходи, не будучи пов'язаними із вчиненням злочину, виступають як альтернатива кримінальній відповідальності, тобто є певним засобом кримінально-правового впливу⁵³⁹.

Те, що застосування примусових заходів виховного характеру виступають формою реалізації кримінальної відповідальності тільки тоді, коли йдеться про звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням до них примусових заходів виховного характеру, зазначає і С. І. Зельдов⁵⁴⁰.

Таких же поглядів дотримується також О. О. Іванов при дослідженні загального напрямку з проблем правопорушень та юридичної відповідальності, який констатує, що кримінальна відповідальність не обмежується винесенням рішення щодо конкретної справи з призначенням покарання, оскільки суд на підставі оцінки обставин справи та особливостей особи, яка вчинила злочин, може винести обвинувальний вирок, проте покарання застосувати умовно. Так, щодо неповнолітніх осіб

⁵³⁹ Российское уголовное право: в 2 т. Т. 1. Общая часть : учебник / под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, В. С. Комиссарова, А. И. Рагога. Москва: ТК Велби. Изд-во Проспект, 2006. С. 95–97; Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ : Істина, 2011. С. 713, 718, 719, 721; Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. С. 33.

⁵⁴⁰ Зельдов С. И. Освобождение от наказания и от его отбывания. Москва : Юрид. лит., 1982. С. 8.

законодавством передбачено застосування інших, ніж покарання, форм кримінальної відповідальності, зокрема, примусових заходів виховного характеру⁵⁴¹.

Із такими позиціями учених слід погодитися, оскільки саме ті примусові заходи виховного характеру, які застосовуються судом до неповнолітнього, що вчинив суспільно небезпечне діяння у віці, з якого відповідно до положень КК України не може наставати кримінальна відповідальність, недоцільно розглядати як форму реалізації кримінальної відповідальності, так як у такому випадку згідно ч. 2 ст. 500 КПК України суд, який розглядає відповідне кримінальне провадження, що надійшло з клопотанням про застосування до такої особи зазначених вище заходів, виносить не обвинувальний вирок, а ухвалу про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру або про відмову у їх застосуванні⁵⁴².

Якщо на підставі оцінки обставин справи та особливостей особи неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння, суд виніс йому обвинувальний вирок, проте за наявності відповідних умов (якщо виправлення такого неповнолітнього можливо без застосування до нього заходів покарання чи внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання) звільнив останнього від покарання із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру, то у такому випадку застосування до особи

⁵⁴¹ Іванов А. А. Правонарушение и юридическая ответственность. Теория и законодательная практика : учеб. пособ. Москва : ЮНИТИ-ДАНА. Закон и право, 2004. С. 48.

⁵⁴² Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131; Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.

зазначених заходів виступає формою реалізації кримінальної відповідальності⁵⁴³.

Аналогічно слід вирішувати питання про те, чи забезпечує реалізацію кримінальної відповідальності й такий кримінально-правовий захід безпеки, як призначення неповнолітньому вихователя, який, відповідно до ч. 4 ст. 105 КК України, може бути застосований судом у разі необхідності⁵⁴⁴.

Вивчаючи питання, пов'язане зі з'ясуванням того, у яких випадках забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності примусові заходи медичного характеру та піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом, слід зазначити наступне. Оскільки елементами кримінальної відповідальності є, по-перше, винесення судом обвинувального вироку, що свідчить про винність тієї чи іншої особи у вчиненні нею конкретного суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Особливою частиною КК України, і, по-друге, – настання для неї певних негативних наслідків, примусові заходи медичного характеру, як вірно стверджував С. І. Зельдов, забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності тільки у тих випадках, коли вони застосовуються до особи, яка вчинила злочин у стані обмеженої осудності або вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними і при цьому суд, який виносить щодо неї обвинувальний вирок, у резолютивній частині зазначає про доцільність застосування до такої особи відповідного виду примусових заходів медичного характеру⁵⁴⁵.

⁵⁴³ Иванов А. А. Правонарушение и юридическая ответственность. Теория и законодательная практика : учеб. пособ. Москва : ЮНИТИ-ДАНА. Закон и право, 2004. С. 48.

⁵⁴⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341–III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

⁵⁴⁵ Зельдов С. И. Освобождение от наказания и от его отбывания. Москва : Юрид. лит., 1982. С. 8.

Щодо застосування примусових заходів медичного характеру до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності або до особи, яка уже засуджена до певного покарання, але під час його відбування захворіла на таку хворобу, то з цього приводу цілком слушною є позиція, яку підтримує В. О. Меркулова. Зокрема, учена стверджує, що у такому випадку про форми кримінальної відповідальності не може йтися, оскільки психічно хвора особа звільняється від кримінальної відповідальності (щодо неосудної особи) або від покарання за хворобою (щодо особи, яка під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу) не за обвинувальним вироком, а на підставі ухвали суду⁵⁴⁶.

Теж саме варто говорити й про такий кримінально-правовий захід безпеки, як піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом.

Аналізуючи так звані підтримуючі заходи як різновид кримінально-правових заходів безпеки, слід зазначити, що ті заходи, які застосовуються у випадках застосування звільнення особи від відбування покарання з випробуванням, звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (за результатами позитивної поведінки засудженої), оскільки про відповідні негативні наслідки, які настають для зазначених осіб у вигляді покладення на них певних обов'язків, безпосередньо зазначається у резолютивній частині обвинувального вироку суду, який свідчить про винність останніх у вчиненні ними конкретного суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

Заходи, які застосовуються до вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, при звільненні їх від відбування покарання з випробуванням, чи до осіб при умовно-достроковому звільненні їх від відбування покарання, не слід вважати формою реалізації кримінальної відповідальності, адже застосовуються вони на підставі ухвали суду.

⁵⁴⁶ Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти : монографія. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. С. 140, 141.

Не виступає формою реалізації кримінальної відповідальності й судимість, яка встановлюється стосовно тієї чи іншої особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтею Особливої частини КК України, не на підставі рішення суду (обвинувального вироку суду, а на основі закону України, з якого безпосередньо випливають ті правообмеження, що для неї настають.

І на завершення, говорячи про реалізацію так званих обмежувальних заходів щодо осіб, які вчинили домашнє насильство, та спеціальної конфіскації, слід зазначити, що вони можуть застосовуватися до відповідних осіб як на підставі ухвали, так і на підставі обвинувального вироку суду. Тому виступають формою реалізації кримінальної відповідальності зазначені вище заходи тільки тоді, коли застосовуються на підставі винесеного судом обвинувального вироку.

Ще одним із актуальних питань при дослідженні кримінальної відповідальності та кримінально-правових заходів безпеки є вивчення питання підстав їх застосування та підстав кримінальної відповідальності. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України. У цьому положенні закону України про кримінальну відповідальність міститься відповідь на питання, за що і на якій підставі особа підлягає кримінальній відповідальності. Очевидно, що вона підлягає кримінальній відповідальності за вчинення такого суспільне небезпечного діяння, яке містить у собі усі необхідні елементи та ознаки певного складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України. У зв'язку з цим єдиною підставою кримінальної відповідальності і вважається склад злочину.

У межах єдиної підстави кримінальної відповідальності, на думку В. К. Грищука, можна виділити її фактичну (суб'єктивну) та юридичну (нормативно-правову) підстави. Так, фактичною (суб'єктивною) підставою кримінальної відповідальності є факт вчинення особою, яка наділена усіма необхідними ознаками суб'єкта злочину, суспільно небезпечного діяння, яке містить у

собі усі необхідні елементи та ознаки конкретного складу злочину, а юридична (нормативно-правова) підстава кримінальної відповідальності – це норми закону України про кримінальну відповідальність, які передбачають таке суспільно небезпечне діяння як злочинне, тобто це відповідні статті Особливої частини КК України⁵⁴⁷.

Що стосується підстав застосування кримінально-правових заходів безпеки до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», то доцільно також виділяти окремо фактичну та юридичну (нормативно-правову) підстави їх застосування, що забезпечують законну їх реалізацію судом по відношенню до тих чи інших осіб⁵⁴⁸. Так фактичною підставою застосування до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», кримінально-правових заходів безпеки слід вважати вчинене нею суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України. Зокрема, у такому разі доцільно говорити про можливі два випадки застосування за рішенням суду до відповідної особи досліджуваних заходів:

1) коли вона вчинила суспільно небезпечне діяння, яке не містить у собі усіх необхідних елементів та ознак складу

⁵⁴⁷ Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013.

⁵⁴⁸ Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 124, 126; Вечерова Є. М. Природа некаральних заходів кримінально-правового впливу на злочинність. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 32 С. 362; Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 122, 124, 127; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 85; Щедрин Н. В. Меры безопасности как средство предупреждения преступности : автореф. дисс. на соиск. учен. степени д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2001. С. 12.

злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України;

2) коли вона вчинила суспільно небезпечне діяння, яке містить у собі усі необхідні елементи та ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України.

До категорії юридичних (нормативно-правових) підстав, що забезпечуватимуть законну реалізацію кримінально-правових заходів безпеки на практиці, необхідно включати:

а) статті Загальної частини КК України, які не тільки містять вказівку на конкретний захід безпеки, що забезпечує законне його застосування за рішенням суду до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», що об'єктивно свідчить про високий ступінь ймовірності повторного вчинення нею в майбутньому того чи іншого суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, а й регламентують інші питання, які мають значення для правильної кваліфікації вчиненого суспільно небезпечного діяння (інститут множинності, співучасті тощо);

б) статті Особливої частини КК України, які регламентують вчинене особою, що перебуває у так званому «небезпечному стані», діяння як винне протиправне й суспільно небезпечне.

Таким чином, дослідивши питання кримінальної відповідальності та кримінально-правових заходів безпеки, слід зазначити, що вони є відповідними способами, методами, прийомами, які відіграють важливу роль у сфері протидії злочинності та забезпечують належне кримінально-правове реагування держави на вчинене особою суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України. При цьому не всі кримінально-правові заходи безпеки відносяться до кримінальної відповідальності, тобто здатні забезпечити її реалізацію. Це обумовлено тим, що, як стверджує М. І. Хавронюк, заходи безпеки можуть бути застосовані не

лише у разі притягнення особи до кримінальної відповідальності, але й поза кримінальною відповідальністю⁵⁴⁹.

У контексті цього М. О. Стручков, вивчаючи проблему кримінальної відповідальності та її реалізацію у сфері протидії злочинності, зазначив, що у тих випадках, коли кримінальна відповідальність не припиняється, але покарання особі не призначається, доцільніше все ж таки говорити про особливу форму її реалізації, зокрема не у формі призначення такій особі покарання, а у формі застосування до неї інших заходів кримінально-правового характеру – заходів безпеки⁵⁵⁰.

3.2 Суб'єкти реалізації кримінально-правових заходів безпеки

Досліджуючи правову природу кримінально-правових заходів безпеки, не можна оминати увагою й питання суб'єктного складу їх реалізації. На жаль, у науці кримінального права ця проблема не одержала належного висвітлення, незважаючи на актуальність і з точки зору поглиблення теоретичних знань про зазначені вище заходи, і з позиції забезпечення належного їх застосування на практиці.

Слід підкреслити, що під час вивчення суб'єктів реалізації кримінально-правових заходів безпеки найперше необхідно визначити, що мається на увазі під поняттям «суб'єкт».

Тлумачний словник української мови визначає суб'єкт як «істоту, що володіє свідомістю й волею, здатністю пізнавати й діяти»⁵⁵¹.

⁵⁴⁹ Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. С. 279.

⁵⁵⁰ Стручков Н. А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью : монография. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1978. С. 78.

⁵⁵¹ Тлумачний словник української мови. 4-й дод. тираж / А. О. Івченко. Харків : Фоліо, 2002. С. 459.

У тлумачному словнику російської мови поняття «суб'єкт» інтерпретується як «особа чи організація, які володіють певними правами і обов'язками»⁵⁵².

Аналіз юридичної літератури з проблем кримінального права дозволяє зробити висновок, що у понятійному апараті науки дефініція «суб'єкт» відсутня – існують тільки такі складені поняття, як «суб'єкт права», «суб'єкт правопорушення» або «суб'єкт правових відносин» тощо. Безпосередньо у КК України поняття «суб'єкт» зводиться виключно до поняття «суб'єкт злочину», тобто фізичної осудної особи, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього ж Кодексу може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК).

Питання суб'єктів реалізації кримінально-правових заходів у вітчизняній кримінально-правовій науці досліджувалось фрагментарно і, по великому рахунку, залишається недостатньо вивченим. Це пояснюється тим, що досліджувався суб'єктний склад реалізації кримінально-правових заходів безпеки однобічно, де увага приділялась тільки суду як єдиному органу, який спеціально уповноважений на їх застосування, та особам, до яких відповідні заходи за наявності необхідних підстав можуть бути ним застосовані.

Більшість вітчизняних вчених зазначають, що вказані заходи від імені держави за мотивованим рішенням суду можуть (повинні) бути застосовані не лише до особи, яка вчинила злочин, а й будь-яке інше суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і становить небезпеку для суспільства, тобто перебуває у так званому «небезпечному стані»⁵⁵³.

⁵⁵² Толковый словарь русского языка / под. ред. Д. В. Дмитриева. Москва : «АСТ, Астрель», 2003. С. 1316.

⁵⁵³ Биктимеров Э. Л. Иные меры уголовно-правового характера и их роль в осуществлении задач уголовного права России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Саратов. гос. акад. права. Саратов, 2009. С. 48, 49; Курганов С. И. Меры уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2007. № 2. С. 59; Павлова А. А. Иные меры уголовно-правового характера : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08

Проте, незважаючи на це, коло суб'єктів реалізації кримінально-правових заходів безпеки не слід обмежувати виключно судом як єдиним органом, який уповноважений приймати рішення про їх застосування, та особами, до яких відповідні заходи ним можуть бути застосовані. Доцільно виокремлювати й інших учасників, які забезпечують реалізацію досліджуваних заходів з метою належного виконання судового рішення. Зокрема, коло учасників, які забезпечують належне виконання судового рішення з приводу застосування до неповнолітнього правопорушника примусових заходів виховного характеру, є надто множинним, що зумовлюється диференціацією відповідних заходів, і включає в себе⁵⁵⁴:

-
- / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики», Москва, 2011. С. 136, 137; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 9; Гуторова Н. О. Заходи кримінально-правового характеру. *Заходи кримінально-правового впливу : проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 7 лют. 2014 р. Одеса. 2014. С. 19; Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 124; Козаченко О. Теоретичне визначення змісту та меж застосування кримінально-правових заходів. *Право України*. 2005. № 10. С. 43; Лозінська І. А. До питання про поняття і зміст заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 188; Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. С. 451; Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 288–293; Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. С. 24, 25.
- ⁵⁵⁴ Про практику застосування судами примусових заходів виховного характеру : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 трав. 2006 р. № 2 : зб. постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2008 рр. 5-те вид. зі змінами

а) уповноважені органи з питань пробації – для проведення з неповнолітнім правопорушником індивідуально-профілактичної роботи за місцем його проживання;

б) батьків неповнолітнього чи осіб, які їх замінюють;

в) педагогічний або трудовий колектив за його згодою, а також окремі громадяни на їхнє прохання – у разі застосування до неповнолітнього правопорушника примусових заходів виховного характеру у вигляді передачі його їм під нагляд за їх згодою чи на їх прохання;

г) спеціальні навчально-виховні установи: загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації – у разі направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

Під час застосування до неповнолітнього правопорушника такого заходу безпеки, як призначення вихователя, який регламентований ч. 4 ст. 105 КК України, його учасником виступає призначений судом вихователь.

Виконання судового рішення щодо застосування до особи, яка перебуває у стані обмеженої вікової осудності чи вікової екосудності, слід покладати на заклади охорони здоров'я та заклади, які надаватимуть медичну допомогу та здійснюватимуть виховний (педагогічний) вплив на відповідну особу з метою її психо-педагогічної та фізіологічної корекції.

Застосування до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, примусових заходів медичного характеру покладається на спеціальні заклади охорони здоров'я чи медичні служби органів і установ виконання покарань.

Якщо психічно хвора особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, на підставі

та доповненнями. Харків, 2009. С. 93–106; Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95–ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 6. стаття 35.

рішення суду передається на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом, учасниками реалізації такого різновиду кримінально-правового заходу безпеки виступають, з одного боку, родичі або опікуни, на яких безпосередньо покладається обов'язок піклуватися про таку особу, а з іншого, – лікар спеціалізованого психіатричного закладу, який зобов'язаний здійснювати нагляд за психічним станом останньої⁵⁵⁵.

Лікування засуджених, які мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших (туберкульоз, венеричні захворювання, СНІД, наркоманія тощо), здійснюється спеціальними закладами охорони здоров'я чи медичними службами органів і установ виконання покарань. Попри це, утримання осіб, хворих на туберкульоз, здійснюється в окремих приміщеннях від інших ув'язнених⁵⁵⁶.

Заклади охорони здоров'я чи медичні служби органів і установ виконання покарань повинні здійснювати також

⁵⁵⁵ Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України : Наказ Міністерства юстиції України від 21 бер. 2013 р. № 499/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 25. Ст. 1854; Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі : Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України 15 серп. 2014 р. № 1348/5/572. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. Ст. 1949.

⁵⁵⁶ Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 черв. 2005 р. № 7 : зб. постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2008 рр. 5-те вид. зі змінами та доповненнями. Харків, 2009. С. 18–31; Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України : Наказ Міністерства юстиції України від 21 бер. 2013 р. № 499/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 25. Ст. 1854; Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі : Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України 15 серп. 2014 р. № 1348/5/572. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. Ст. 1949.

добровільну хімічну кастрацію щодо особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані» і страждає розладом сексуальної переваги.

Учасниками застосування до особи так званих підтримуючих заходів та судимості виступають уповноважені органи з питань пробації за місцем проживання засудженого, а в разі вчинення злочину військовослужбовцем – командир військової частини⁵⁵⁷. При реалізації пробаційної програми щодо неповнолітнього суб'єкта пробації, на якого судом покладено обов'язок виконати заходи, передбачені пробаційною програмою, уповноважені органи з питань пробації з цією метою можуть залучати суб'єктів, що надають соціальні послуги, згідно вимог чинного законодавства України⁵⁵⁸.

Виконання судового рішення в частині застосування до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», кримінально-правового заходу безпеки у виді позбавлення батьківських прав здійснюється відповідними органами і службами у справах дітей⁵⁵⁹.

Що стосується позбавлення особи права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, то варто зазначити, що коло учасників, які зобов'язані виконувати відповідне рішення суду, аналогічно як і під час застосування до неповнолітнього правопорушника примусових заходів виховного характеру, також є множинним. Зокрема, безпосереднє позбавлення особи зазначених прав та проведення з нею індивідуально-профілактичної роботи за місцем її проживання покладається на уповноважені органи з питань

⁵⁵⁷ Про пробацію : Закон України від 02 лют. 2015 р. № 160–VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 13. стор. 745. стаття 93.

⁵⁵⁸ Про пробацію : Закон України від 02 лют. 2015 р. № 160–VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 13. стор. 745. стаття 93; Перелік заходів щодо реалізації пробаційних програм : Наказ Міністерства юстиції України від 28 бер. 2018 р. № 926/5. *Офіційний вісник України*. 2018. № 37, стор. 686, стаття 1342.

⁵⁵⁹ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95–ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № № 6. стаття 35.

пробації⁵⁶⁰. Крім того, до виконання рішення суду з приводу позбавлення особи права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю залучається також власник відповідного підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган за місцем роботи особи, яку такого права позбавляють, та органи, які мають право анулювати дозвіл на заняття певними видами діяльності, оскільки саме власник того чи іншого підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган зобов'язаний після отримання ним вироку суду звільнити особу з посади, яку вона займає, або від того виду професійної діяльності, права на яку така особа позбавлена, а зазначені ліцензійні органи повинні анулювати дозвіл на зайняття тим видом діяльності, яка їй заборонена, та вилучити у такої особи відповідний документ, який надає їй право займатися певним видом діяльності⁵⁶¹.

У разі позбавлення засудженого військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу після набрання вироком законної сили його копія для виконання надсилається органу чи посадовій особі, які присвоїли військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас відповідній особі, а щодо військовослужбовця запасу – до військового комісаріату за місцем його проживання.

Рішення суду про примусове видворення іноземця або особи без громадянства, що вчинили суспільно небезпечне діяння, яке свідчить про те, що їхні дії суперечать інтересам забезпечення національної безпеки України, охорони громадського порядку, охорони здоров'я чи захисту прав і законних інтересів громадян України, виконується

⁵⁶⁰ Про пробацію : Закон України від 02 лют. 2015 р. № 160–VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 13. стор. 745. стаття 93.

⁵⁶¹ Про пробацію : Закон України від 02 лют. 2015 р. № 160–VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 13. стор. 745. стаття 93.

територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції⁵⁶².

Застосування до особи такого кримінально-правового заходу безпеки як адміністративний нагляд покладається на начальника органу Національної поліції за місцем проживання особи, щодо якої встановлено відповідний нагляд⁵⁶³.

Найбільш проблемним є визначення кола учасників, на які покладається здійснення спеціальної конфіскації. Це пояснюється тим, що, по-перше, зазначений вид конфіскації найчастіше включається у зміст загального поняття «конфіскація майна», по-друге, на сьогодні відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, яким би регулювалося питання процедури застосування спеціальної конфіскації. Тому на практиці порядок застосування спеціальної конфіскації здійснюється за правилами виконання покарання у виді конфіскації майна, які регламентовані законом України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року⁵⁶⁴. Зокрема, відповідно до положень зазначеного вище Закону виконання рішення суду в частині застосування спеціальної конфіскації, як і виконання покарання у виді конфіскації, покладається на органи державної виконавчої служби за місцезнаходженням майна⁵⁶⁵.

⁵⁶² Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вер. 2011 р. № 3773–VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 19–20. Ст. 179.

⁵⁶³ Про адміністративний нагляд над особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 1 груд. 1994 р. № 264/94–ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 52. Ст. 455; Про затвердження Інструкції про порядок організації здійснення адміністративного нагляду над особами, звільненими з місць позбавлення волі : Наказ Міністерства внутрішніх справ України Державного департаменту України з питань виконання покарань від 4 лист. 2003 р. № 1303-203. *Офіційний вісник України*. 2004. № 2. Т. 2. Ст. 103.

⁵⁶⁴ Про виконавче провадження : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1404–VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 30. стор. 5, стаття 542.

⁵⁶⁵ Там само.

Таким чином, резюмуючи вище викладене, слід зазначити, що під суб'єктами реалізації кримінально-правових заходів безпеки необхідно розуміти не тільки суд та осіб, до яких застосовуються відповідні заходи з метою запобігання повторного вчинення ними в майбутньому суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, але й інших учасників, які з метою належного виконання рішення суду забезпечують своєчасне застосування досліджуваних заходів до таких осіб (уповноважені органи з питань пробації; загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації; педагогічний або трудовий колектив; батьки чи особи, які їх замінюють; заклади охорони здоров'я тощо).

3.3 Принципи застосування кримінально-правових заходів безпеки

Постійне удосконалення чинного кримінального законодавства України відповідно до вимог міжнародних стандартів потребує його своєчасного та належного застосування. Визнання особою застосованого до неї справедливого заходу безпеки є ознакою успішного завершення процедури реалізації норм закону України про кримінальну відповідальність, вплив якого на осіб, поведінка яких свідчить про ймовірність повторного вчинення ними в майбутньому суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, посилюється тільки тоді, коли принципи кримінального права відображають інтереси тих осіб, до яких застосовуються відповідні заходи кримінально-правового характеру. Адже у ст. 1, ч. 1 ст. 3 Основного Закону нашої держави безпосередньо зазначається: «Україна є ... правова держава. Людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»⁵⁶⁶. А це означає, що під час

⁵⁶⁶ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

вирішення всіх правових питань вона повинна зважати тільки на сучасні реалії демократичної, правової держави, тобто ґрунтуватися на засадах правового характеру.

Останнім часом у кримінально-правовій літературі намітилася тенденція виокремлення принципів, притаманних не тільки кримінальному праву як самостійній галузі публічного права, але й окремим його інститутам.

Інтерес до вивчення принципів застосування заходів безпеки пов'язується з розвитком кримінально-правових інститутів, зокрема зі специфікою зазначених заходів, що зумовлюється визначенням стратегії та напряму розвитку кримінально-правової політики для забезпечення особам, до яких застосовуються заходи безпеки, їх прав, гарантування захисту від принижень і нелюдського ставлення.

У зв'язку з цим в умовах демократизації суспільних процесів сучасної України актуальність проблеми, пов'язаної зі з'ясуванням суті принципів, які повинні лежати в основі застосування кримінально-правових заходів безпеки, обумовлюється не тільки тим, що останні дозволяють визначити обсяг, зміст і практику застосування досліджуваних заходів, а й забезпечують реальне досягнення цілей кримінально-правової політики України та ефективну реалізацію тих завдань, які стоять перед законом України про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 1 КК).

Вивчаючи проблему принципів, на яких має ґрунтуватися процес застосування кримінально-правових заходів безпеки, не можна залишити поза увагою питання про те, що розуміється під поняттям «принцип (-и)» взагалі.

Поняття «принцип» має декілька значень. Так, у новому тлумачному словнику української мови наводяться такі інтерпретації цього слова⁵⁶⁷:

- 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму та ін., засада;
- 2) основний закон якої-небудь точної науки;

⁵⁶⁷ Новий тлумачний словник української мови: 42 000 слів. в 4-х томах. Т. 4: Р-Я / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : вид-во «АКОНІТ», 1998. С. 714.

3) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось;

У філософському значенні принцип є першоосною, керівною ідеєю, основним правилом поведінки⁵⁶⁸.

Подібне визначення принципу дає логіка, у якій під останнім розуміється першооснова, основне положення, вихідний пункт, передумова якоїсь теорії, концепції⁵⁶⁹.

М. О. Беляєв, досліджуючи об'єктивно-суб'єктивний характер принципів, які діють у сфері політики та права, зазначає, що їх об'єктивність полягає у тому, що саме у принципах відображаються об'єктивно діючі закономірності розвитку природи і суспільства, реально існуючі суспільні відносини, які виникли на окресленому історичному проміжку часу. Водночас ці принципи і є суб'єктивною категорією, оскільки становлять продукт свідомої діяльності людей, вони формулюються, проходячи через свідомість людей, утворюють сукупність ідей, які покликані спрямовувати розвиток того чи іншого суспільного явища в сфері політики чи права⁵⁷⁰.

Відтак у різних галузях знань можна безкінечно наводити приклади розуміння цього явища, що свідчить про його широку інтерпретацію.

Зауважимо, що сьогодні у теорії кримінального права проблема вивчення принципів застосування кримінально-правових заходів безпеки фактично не отримала належного вивчення та наукового обґрунтування. Це обумовлюється, перш за все, тим, що багато учених досліджували питання принципів кримінально-правової політики, кримінального права, кримінальної відповідальності чи принципів призначення

⁵⁶⁸ Философский словарь / под ред. И. Г. Фролова, А. В. Адо и др. 5-е изд. Москва : Политиздат, 1986. С. 382.

⁵⁶⁹ Кондаков Н. П. Логический словарь-справочник / Н. П. Кондаков. Москва : Изд-во «Наука», 1975. С. 477.

⁵⁷⁰ Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации : монография. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1986. С. 30.

покарання, але зовсім не окреслювали поняття принципів застосування заходів безпеки⁵⁷¹.

Деякі науковці, навпаки, присвячували свої праці з'ясуванню правової природи та керівних начал застосування тільки окремих різновидів кримінально-правових заходів безпеки, а не заходів безпеки в цілому.

Так, С. Я. Улицький, досліджуючи проблему примусового лікування, наголошував, що поміщення душевнохворих, які його потребують, у різні відділи та різні палати одного і того ж відділу повинно здійснюватися з урахуванням їх психічного стану⁵⁷².

На думку І. В. Жук, застосування примусових заходів медичного характеру та примусового лікування, правова природа яких характеризується складністю та багатовимірністю, повинно ґрунтуватися на загальноприйнятих принципах медичної етики та гуманізму, щоб не порушувати права і свободи людини і громадянина⁵⁷³.

Проблема принципів застосування окремих різновидів кримінально-правових заходів безпеки була об'єктом наукового вивчення також Н. Ф. Кузнецової та І. І. Митрофанова. Зокрема, Н. Ф. Кузнецова дотримується думки, що основними принципами надання психіатричної допомоги у застосуванні

⁵⁷¹ Векленко С. В., Карпов К. Н. Систематизация иных мер уголовно-правового воздействия как средство повышения эффективности уголовного закона. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. № 325. С. 93–96; Шишов О. Ф. Проблемы уголовной ответственности в истории советского уголовного права : учеб. пособ. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР. 1982. 80 с.; Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 280 с.

⁵⁷² Улицький С. Я. Проблемы принудительных мер медицинского характера : учеб. пособ. по уголовному праву и уголовному процессу. Владивосток : Изд-во ДвГУ, 1973. С. 7.

⁵⁷³ Жук І. В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. С. 15.

примусових заходів медичного характеру є законність, гуманність та дотримання прав людини і громадянина⁵⁷⁴.

Позиція І. І. Митрофанова полягає у тому, що під час вирішення питання про можливість зміни чи скасування (припинення) примусових заходів медичного характеру бажано застосовувати принцип ступінчастості, який полягає у примусовій зміні виду примусових заходів від більш до менш суворих (наприклад, у переведенні особи з психіатричного закладу з посиленням до закладу зі звичайним наглядом)⁵⁷⁵.

Попри це, не можливо не звернути увагу й на теоретичні розробки С. Г. Келіної та І. М. Горбачової, які частково стосуються дослідження основних засад, що повинні лежати в основі застосування інших кримінально-правових заходів (кримінально-правових заходів безпеки). Так, С. Г. Келіна під час вивчення проблем покарання та інших заходів кримінально-правового характеру (кримінально-правових заходів безпеки) виділяє такі принципи застосування останніх⁵⁷⁶:

а) принцип законності – відповідні заходи повинні бути обов'язково передбачені КК України як правовий наслідок вчинення особою злочину чи іншого суспільно небезпечного діяння, яке не містить усіх необхідних елементів та ознак складу злочину;

б) принцип справедливості – інші заходи кримінально-правового характеру (заходи безпеки) повинні відповідати характеру і ступеню суспільної небезпечності злочину чи іншого суспільно небезпечного діяння, яке не містить усіх необхідних елементів та ознак його складу, особі винного, а також криминогенній ситуації, що виникла на момент їх застосування;

⁵⁷⁴ Курс уголовного права. Общая часть : учебник для вузов: в 5-ти т. Т. 2: Учение о наказании / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва : ИКН «Зерцало-М», 2002. С. 352, 353.

⁵⁷⁵ Митрофанов І. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. С. 595.

⁵⁷⁶ Келіна С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 57.

в) принцип гуманізму – зазначені заходи у жодному разі не можуть спрямовуватися на спричинення фізичних страждань відповідній особі чи приниження її людської гідності.

І. М. Горбачова у своєму науковому дослідженні заходів безпеки у кримінальному праві дотримується позиції, що їх застосування до відповідних осіб повинно ґрунтуватися на таких ідеях⁵⁷⁷:

1) застосування зазначених заходів виключно до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України;

2) застосування заходів безпеки повинно здійснюватися з урахуванням ступеня тяжкості та характеру вчиненого особою суспільно небезпечного діяння, особистих якостей особи, стану її здоров'я, обставин та її поведінки після вчинення суспільно небезпечного діяння;

3) застосування заходів безпеки допускається за вчинення відповідною особою суспільно небезпечних діянь у минулому.

Однак такі позиції авторів щодо визначення керівних засад, які повинні лежати в основі застосування кримінально-правових заходів безпеки до відповідних осіб, мають низку зауважень. Зокрема, деякі з них є надто вузькими, оскільки достатньо не розкривають зміст останніх. По-друге, окремі запропоновані ними принципи не дають жодного уявлення про їх співвідношення із принципами кримінально-правової політики України, кримінального права та кримінальної відповідальності.

У зв'язку з цим, приділяючи окрему увагу дослідженню проблеми принципів застосування кримінально-правових заходів безпеки, доцільно розглядати це питання шляхом співвідношення їх із принципами кримінально-правової політики України, кримінального права та кримінальної відповідальності, оскільки вони тісно взаємопов'язані, адже кожен із них містить ідеї, спільні з іншими принципами, внаслідок чого і виражається їх нерозривна єдність і тісна взаємодія. Тобто кожен наступний рівень принципів відображає

⁵⁷⁷ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 240–241.

специфіку і конкретизує зміст попереднього рівня. Зокрема, значення принципів кримінально-правової політики України полягає у тому, що процес законотворчої діяльності, тобто процес формування кримінальної політики України, повинен здійснюватися через призму її генеральних керівних ідей⁵⁷⁸. Адже, як зауважував О. І. Коробеев, ефективність кримінально-правової політики значною мірою визначається ступенем урахування у процесі законотворчості принципів кримінально-правової політики⁵⁷⁹. Саме вони вказують шляхи формування та розвитку кримінального законодавства, стримують його у певних межах, забезпечуючи необхідні стабільність, послідовність, спадковість та єдність правових приписів⁵⁸⁰.

У науці кримінального права немає єдності думок у визначенні системи принципів кримінально-правової політики та принципів кримінального права.

Так, П. С. Дагель вважав, що кримінальна політика в цілому повинна ґрунтуватися на таких принципах, як: принцип демократизму; принцип гуманізму; принцип законності; принцип поєднання заходів переконання і примусу; принцип участі громадськості у протидії злочинності; принцип науковості⁵⁸¹.

Окрім названих вище принципів, автор зазначав також, що для кримінальної політики характерна низка так званих специфічних принципів, однак не наводить їх перелік⁵⁸².

⁵⁷⁸ Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація : монографія. Одеса : Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. С. 42.

⁵⁷⁹ Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации : монография. Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 1987. С. 29.

⁵⁸⁰ Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація : монографія. Одеса : Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. С. 42.

⁵⁸¹ Дагель П. С. Проблемы советской уголовной политики. Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 1982. С. 32–38.

⁵⁸² Там само.

В. С. Квашис та А. С. Шляпочников до таких принципів включають лише: принцип демократизму; принцип гуманізму; принцип законності; принцип попередження злочинності⁵⁸³.

Що стосується безпосередньо кримінально-правової політики, то, з позиції М. О. Беляєва, основу її побудови повинні становити: класовість; патріотизм; інтернаціоналізм; демократизм; гуманізм; законність; невідворотність покарання; економія заходів кримінальної репресії⁵⁸⁴.

Слід зазначити, що принципи кримінально-правової політики базуються на загальних принципах, які водночас не входять у систему принципів кримінально-правової політики, оскільки перебувають на більш високому рівні, визначаючи принципи правової політики Української держави в цілому. Зокрема, до принципів Української кримінально-правової політики відносяться: принцип відповідності кримінально-правової політики іншим елементам політики у сфері протидії злочинності; принцип урахування (відповідності) соціально-правової психології; принцип економії репресії; принципи доцільності; принцип невідворотності відповідальності; принцип диференціації та індивідуалізації відповідальності і покарання; принцип соціальної справедливості⁵⁸⁵. Для цих принципів доцільно додати також принцип відповідності кримінально-правової політики кримінально-правовій правосвідомості суспільства в розрізі її складових – кримінально-правової ідеології та кримінально-правової психології.

⁵⁸³ Квашис В. Е. Принципы советской уголовной политики. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1981. Вып. 35. С. 32; Шляпочников А. С. Ленинские принципы уголовной политики Советского государства. *Советское государство и право*. 1968. № 4. С. 14.

⁵⁸⁴ Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации : монография. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1986. С. 40.

⁵⁸⁵ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. С. 52, 53; Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ : Фоліант, 2014. С. 122.

Принципи кримінально-правової політики суттєво відрізняються від принципів кримінального права, які повинні бути ключем до вирішення конкретних питань відповідної науки. У них повинні бути сформульовані керівні ідеї та основоположні начала, які б формували у громадян, правозастосовних органів і законодавця уявлення про те, в яких випадках громадяни можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності і як повинні визначатися форма, межі та обсяг відповідальності за вчинене⁵⁸⁶.

На думку С. Г. Келіної та В. М. Кудрявцева, такими кримінально-правовими принципами є: принцип законності; принцип рівності громадян перед законом; принцип особистої відповідальності; принцип вини; принцип невідворотності кримінальної відповідальності; принцип справедливості кримінальної відповідальності; принцип гуманізму; принцип демократизму⁵⁸⁷.

Практично аналогічної точки зору з цього приводу дотримується В. К. Гришук, який з усіх наведених вище принципів кримінального права у їх систему не включає тільки такі, як принцип особистої відповідальності та принцип невідворотності відповідальності, оскільки, на його думку, вони є принципами кримінальної відповідальності, а не кримінального права в цілому⁵⁸⁸.

Однак зауважимо, що у КК України ні принципи кримінально-правової політики України, ні принципи кримінального права не отримали нормативного закріплення. Як наукові ідеї, існують і принципи кримінальної відповідальності. Це призводить до певних труднощів у виокремленні на їх основі принципів застосування кримінально-правових заходів безпеки на практиці. Адже, як правильно зазначає М. Л. Якуб, ідеї, які не

⁵⁸⁶ Келіна С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва : Изд-во «Наука», 1988. С. 64.

⁵⁸⁷ Там само.

⁵⁸⁸ Гришук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. С. 90.

отримали законодавчого закріплення, не можуть розглядатися як принципи⁵⁸⁹.

У зв'язку з цим у новому КК України доцільно закріпити як принципи кримінально-правової політики України, так і принципи кримінального права, що суттєво підвищило би його дієвість⁵⁹⁰, В систему останніх доцільно включати принципи, на яких повинен базуватися й інститут кримінально-правових заходів безпеки. Це було би засобом стимулювання законослухняної поведінки осіб, визнаних судом у встановленому законом порядку винними у вчиненні ними того чи іншого суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

На основі викладеного та враховуючи вплив принципів кримінально-правової політики України, кримінального права та кримінальної відповідальності на формування принципів застосування кримінально-правових заходів безпеки, який виражається у тому, що вони не повинні суперечити один одному, адже у сукупності утворюють цілісну систему принципів кримінально-правового впливу на злочинність, варто зазначити, що систему принципів досліджуваних заходів утворюють такі керівні ідеї (начала), як:

1) *принцип законності* – вимагає застосування кримінально-правових заходів безпеки відповідно до положень закону України про кримінальну відповідальність. Зокрема, суд застосовує кримінально-правові заходи безпеки виключно до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і становить небезпеку для суспільства, тобто перебуває у так званому «небезпечному стані»;

2) *принцип визначеності кримінально-правових заходів безпеки* – виявляється в тому, що в рішенні суду воно має бути

⁵⁸⁹ Якуб М. Л. О понятті принципа уголовного права и уголовного процесса. *Правоведение*. 1976. № 1. С. 56.

⁵⁹⁰ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. С. 63.

визначене з точною вказівкою як виду, так і розмірів (при можливості) застосовуваного до особи заходу безпеки;

3) *принцип обґрунтованості та обов'язковості його мотивування* – полягає в тому, що заходи безпеки застосовуються лише тоді, коли це необхідно і доцільно та підкріплюються відповідним мотивуванням у рішенні суду;

4) *принцип гуманізму* – вказує на те, що застосування до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», заходів безпеки не повинно супроводжуватися (поєднуватися) заподіянням особі фізичних страждань або приниженням її людської гідності;

5) *принцип індивідуалізації* – спрямований на врахування під час застосування до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», заходів безпеки тяжкості вчиненого суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, а також інших обставин, які стосуються відповідного суспільно небезпечного діяння;

6) *принцип справедливості* – гарантує, насамперед те, що застосування кримінально-правових заходів безпеки має відповідати загальнолюдським, моральним цінностям, переконувати громадян у правильності кримінально-правової політики держави в цілому. При цьому суд може застосовувати до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», заходи безпеки не залежно від того, чи передбачені вони санкцією відповідної статті Особливої частини КК України, чи ні, а також змінювати на заходи покарання у разі, коли суспільна небезпека діяння й особи, яка його вчинила, такі, що для досягнення цілей законодавця, встановлюючи кримінальну відповідальність за вчинення відповідних суспільно небезпечних діянь, у конкретному випадку вимагають реального застосування до неї заходів покарання.

7) *принцип відповідності заходів безпеки кримінально-правовій правосвідомості* – забезпечує відповідність рішення суду про застосування заходів безпеки до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і перебуває у так званому «небезпечному стані», кримінально-правовій

правосвідомості. Виходячи із загального розуміння правосвідомості⁵⁹¹ як форми суспільної свідомості, що містить в собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та концепцій, а також уявлень і настанов, які характеризують відношення особи, суспільної групи і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права, а також до всього, що охоплюється правовим регулюванням, кримінально-правова правосвідомість може бути визначена відношенням особи до конкретизації кримінального права як самостійної публічної галузі права.

Складовими кримінально-правової правосвідомості є кримінально-правова ідеологія та кримінально-правова психологія.

Кримінально-правова ідеологія являє собою сукупність доктринальних ідей, вимог, принципів поглядів, які мають системний характер щодо кримінального права в цілому, його окремих інститутів та норм. Тобто вона є науковим відображенням кримінально-правової дійсності.

Кримінально-правова психологія – це сукупність почуттів, емоцій, ціннісних оцінок тощо щодо кримінального права в цілому, його інститутів та норм.

Виходячи з наведеного вище розуміння кримінально-правової правосвідомості впливає, що і кримінально-правова ідеологія, і кримінально-правова психологія стосуються кримінально-правових заходів безпеки як одного з інститутів кримінального права і тому повинні вважатися одним із принципів їх застосування.

Виокремлення наведених вище принципів застосування кримінально-правових заходів безпеки є обґрунтованим, оскільки саме вони виражають основні ідеї кримінально-правової політики України, відображають найбільш типові та основні ідеї, положення, що визначають сутність і зміст інституту заходів безпеки, його спрямованість і значення та відповідність положенням кримінального права в цілому. Ці принципи забезпечують єдність регулювання суспільних відносин, пов'язаних із застосуванням до відповідної особи досліджуваних заходів, і вони не існують окремо від принципів

⁵⁹¹ Правосвідомість. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

кримінально-правової політики України, кримінального права та кримінальної відповідальності зокрема, а навпаки, конкретизують їх залежно від особливостей цього інституту. Крім того, така законодавча регламентація керівних начал застосування кримінально-правових заходів безпеки дозволить звести в єдину систему всі норми, які регулюють питання застосування зазначених заходів до осіб, що перебувають у так званому «небезпечному стані», чітко встановивши правові межі їх реалізації, що, з практичної точки зору, привертатиме увагу суддів до їх особливостей та сприятиме правильному вирішенню ними справ окресленої категорії.

Отже, з урахуванням викладеного, *під принципами застосування кримінально-правових заходів безпеки слід розуміти сукупність основоположних, керівних засад, фундаментальних ідей, що впливають і конкретизують принципи кримінально-правової політики України, кримінального права та кримінальної відповідальності зокрема, визначають зміст і спрямованість заходів безпеки, ефективність впливу на відповідних осіб з метою усунення у них так званого «небезпечного стану», у якому вони перебувають, досягнення цілей кримінально-правової політики України та реалізацію тих завдань, які стоять перед КК України.*

Визначення поняття та переліку принципів, які повинні лежати в основі застосування кримінально-правових заходів безпеки, є лише одним аспектом встановлення їх правової природи. Тому доцільно проаналізувати ознаки, які притаманні цьому феномену.

Першою ознакою принципів застосування зазначених заходів є те, що відповідні заходи не повинні суперечити принципам кримінально-правової політики України, кримінального права та кримінальної відповідальності зокрема, а, навпаки, конкретизувати їх залежно від особливостей цього інституту.

Суть другої ознаки зводиться до їх інституційного характеру. Це означає, що такі принципи лежать в основі застосування виключно такого інституту кримінального права, як заходи безпеки. Крім того, вони повинні бути підґрунтям формування інших його кримінально-правових норм.

Ще однією характерною ознакою принципів застосування кримінально-правових заходів безпеки є те, що саме вони відображають правову природу досліджуваних заходів, цілі та підстави їх застосування судом до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і перебувають у так званому «небезпечному стані».

Четвертою ознакою принципів, які повинні лежати в основі застосування судом до відповідних осіб кримінально-правових заходів безпеки, є їх нормативний характер, тобто обов'язкова регламентація чинним КК України. При чому такі заходи повинні бути закріплені тільки у законі України про кримінальну відповідальність.

Остання, п'ята, ознака принципів реалізації кримінально-правових заходів безпеки свідчить про ефективність їх впливу на поведінку певних осіб, до яких такі заходи застосовуються на підставі рішення суду, з метою усунення у них так званого «небезпечного стану», у якому вони перебувають, досягнення цілей кримінально-правової політики України та реалізацію тих завдань, які стоять перед законом України про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 1 КК).

3.4 Підстави застосування кримінально-правових заходів безпеки

Вивчення інституту кримінально-правових заходів безпеки вимагає аналізу питання про підстави їх застосування, оскільки воно є важливим не тільки для удосконалення кримінального законодавства України, а й для розвитку кримінально-правової політики України на доктринальному, законодавчому та правореалізаційному рівнях.

Підстава – це головне, на чому ґрунтується що-небудь або те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка тощо кого-небудь⁵⁹².

⁵⁹² Тлумачний словник української мови. 4-й дод. тираж / А. О. Івченко. Харків : Фоліо, 2002. С. 332.

На думку А. Е. Ізетова, підстава відображає суспільну потребу застосування регулятивних і запобіжних засобів кримінального права до певної групи відносин, яка зумовлюється негативними процесами, що тривають у житті суспільства, деструктивно впливають на ці відносини і розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони певних цінностей⁵⁹³.

У сучасних умовах розбудови державності в Україні у кримінально-правовій науці питання підстав застосування заходів безпеки на практиці не є достатньо дослідженим, а серед тих учених, які хоча частково і розробляли цю проблему, немає єдності думок щодо окресленого питання. Зокрема, частина учених (І. Е. Звечаровський, К. М. Карпов, С. Г. Келіна, Є. Д. Медведєв, Т. В. Непомнящая, О. С. Пунігов, О. Л. Ременсон, І. М. Горбачова, Ю. А. Пономаренко, З. М. Сюсюкало, В. О. Туляков) підставу застосування судом до відповідної особи кримінально-правових заходів безпеки обмежують лише фактом вчинення нею конкретного злочину⁵⁹⁴.

⁵⁹³ Ізетов А. Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: кримінально-правове дослідження : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. П. Ємельянова. Харків : Право, 2010. С. 27.

⁵⁹⁴ Звечаровский И. Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды. *Законность*. 1999. № 3. С. 38; Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ом. акад. МВД РФ. Омск, 2010. С. 14; Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера. *Государство и право*. 2007. № 6. С. 54; Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений. *Уголовное право*. 2009. № 5 (сентябрь–октябрь). С. 46; Непомнящая Т. В. Меры уголовно-правового характера. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2008. № 3 (16). С. 262; Непомнящая Т. В. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, юридическая природа, система. *Правоприменение*. 2017. Т. 1. № 1. С. 116; Пунигов А. С. Меры уголовно-правового характера: проблемы определения понятия. *Актуальные проблемы российского права*. 2007. № 1 (4). С. 466; Ременсон А. Л. Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и

Інші (Е. Л. Біктімеров, Ф. Б. Гребенкін, А. Ю. Єпіхін, Н. Є. Крилова, С. І. Курганов, А. А. Павлова, А. В. Серебреннікова, М. В. Щедрін, В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов, Є. М. Вечерова, Н. О. Гуторова, О. В. Козаченко, І. А. Лозінська, І. І. Митрофанов, А. В. Савченко, М. І. Хавронюк, А. М. Ященко) фактичною підставою застосування кримінально-правових заходів безпеки вважають суспільно небезпечне діяння, не залежно від того, містить воно у собі всі необхідні елементи та ознаки складу злочину, чи ні⁵⁹⁵.

перевоспитания заключенных : автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.08. Томск, 1965. С. 38; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. С. 11; Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 52; Пономаренко Ю. А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозиуму, 23–24 вер. 2011 р. Львів : Львівський держ. ун.-т внутр. справ, 2011. С. 334; Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України. *Вісник прокуратури*. 2011. № 9 (123). С. 66, 67; Сюсюкало З. М. Поняття заходів кримінально-правового впливу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 236; Туляков В. О. Заходи безпеки у кримінальному праві як засіб протидії організованій злочинності. *Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 квіт. 2005 р. Львів, 2005. Ч. 1. С. 49.

⁵⁹⁵ Биктимеров Э. Л. Иные меры уголовно-правового характера и их роль в осуществлении задач уголовного права России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Саратов. гос. акад. права. Саратов, 2009. С. 48, 49; Гребенкин Ф. Б. Понятие, признаки и виды иных мер уголовно-правового характера. *Системность в уголовном праве* : материалы II Российского конгресса уголовного права, 31 мая–1 июня 2007 г. Москва : Проспект, 2007. С. 127; Епихин А. Ю. Обеспечение безопасности личности в системе воздействия на преступность. *Реагирование на преступность: концепции, закон,*

практика : сб. статей / редкол.: А. И. Долгова, В. В. Астанин и др. Москва : Российская криминологич. ассоциация, 2002. С. 130; Крилова Н. Е., Серебренникова А. В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) : учеб. пособ. Москва, 1997. С. 159; Курганов С. И. Меры уголовно-правового характера. *Уголовное право*. 2007. № 2. С. 59; Павлова А. А. Иные меры уголовно-правового характера : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики», Москва, 2011. С. 136, 137; Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 63, 127; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 43, 190; Щедрин Н. В. Меры безопасности как средство предупреждения преступности : автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2001. С. 12; Велика українська юридична енциклопедія: в 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. С. 404; Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 124, 126; Гуторова Н. О. Заходи кримінально-правового характеру. *Заходи кримінально-правового впливу : проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 7 лют. 2014 р. Одеса. 2014. С. 19; Козаченко О. В. Застосування інших кримінально-правових заходів як альтернатива кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 2. С. 39; Козаченко О. Теоретичне визначення змісту та меж застосування кримінально-правових заходів. *Право України*. 2005. № 10. С. 43; Лозінська І. А. До питання про поняття і зміст заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Криминологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 188; Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. С. 451; Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 288–293; Фріс П. Л.

Ця позиція є більш прийнятною, оскільки в цьому випадку в систему кримінально-правових заходів безпеки можна включити також примусові заходи виховного характеру та примусові заходи медичного характеру, які мають (можуть) бути застосовані судом до осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння і при цьому не наділені ознаками суб'єкта злочину. Більше того, вивчаючи заходи безпеки як різновид заходів кримінально-правового характеру, доцільно виділяти окремо фактичну та юридичну (нормативно-правову) підстави їх застосування, що забезпечують законне застосування судом досліджуваних заходів до тих чи інших осіб⁵⁹⁶. Однак, для того, щоб детальніше зрозуміти специфіку виокремлених вище

До питання про підстави застосування кримінально-правових заходів безпеки. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 24 квіт. 2009 р. Донецьк : Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. С. 33; Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ : Фоліант, 2014. С. 493; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 22 (935). С. 5; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. С. 279; Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : ХНУВС, 2014. С. 24, 25.

⁵⁹⁶ Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 124, 126; Вечерова Є. М. Природа некаральних заходів кримінально-правового впливу на злочинність. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 32 С. 362; Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монографія. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 122, 124, 127; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монографія. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 85; Щедрин Н. В. Меры безопасности как средство предупреждения преступности : автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2001. С. 12.

підстав, необхідно насамперед з'ясувати, що загалом розуміється під поняттями «фактична та юридична підстави».

Тлумачні словники такими комплексними поняттями взагалі не оперують. Практично те ж саме можна сказати і про сучасну правову енциклопедію чи юридичну енциклопедію, у яких наводиться тлумачення тільки юридичної підстави як «передбачення у законі обставин, які необхідні для виникнення (зміни, припинення) конкретних правовідносин»⁵⁹⁷.

Оскільки комплексне визначення фактичної підстави не наводиться у жодному літературному джерелі, то в такому разі зрозуміти її суть можна шляхом логічного поєднання складових зазначеного поняття. Так, універсальний тлумачний словник української мови поняття «факт, фактичний, -а, -е», «підстава» тлумачить так⁵⁹⁸:

1. ФАКТ, ФАКТИЧНИЙ, -а, -е. 1. Реальність, дійсність; те, що об'єктивно існує. 2. Дійсний, справжній. // Який відповідає фактам, дійсності. 3. Насичений фактами.

2. ПІДСТАВА, -и, ж. 1. Те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь. 2. Наукова підстава. // Те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка і т. ін. кого-небудь.

Із наведеного вище зрозуміло, що під фактичною підставою можна розуміти наявність чогось дійсного, справжнього, тобто такого, що відповідає фактам, на чому ґрунтується, ґрунтується що-небудь.

Проте виокремлення фактичних підстав застосування кримінально-правових заходів безпеки в окремих випадках повинно не тільки вказати на наявність відповідних фактів, а й на їх констатацію, що зумовлює застосування зазначених заходів. У зв'язку з такими міркуваннями фактичною підставою застосування до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», того чи іншого заходу безпеки слід вважати вчинене нею суспільно небезпечне діяння, що підпадає

⁵⁹⁷ Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия. Москва : Юринформцентр, 1997. С. 503.

⁵⁹⁸ Тлумачний словник української мови. 4-й дод. тираж / А. О. Івченко. Харків : Фоліо, 2002. С. 332, 500.

під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України. Зокрема, у такому випадку доцільно говорити про можливі два випадки застосування судом до відповідної особи досліджуваних заходів:

1) коли вона вчинила суспільно небезпечне діяння, і при цьому не була наділена ознаками суб'єкта злочину (наприклад, вчинила суспільно небезпечне діяння у віці, з якого відповідно до положень КК України не може наставати кримінальна відповідальність, або вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності);

2) коли вона вчинила суспільно небезпечне діяння, яке містить у собі усі необхідні елементи та ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України.

Однак, слід зауважити, що фактичні підстави застосування окремих різновидів кримінально-правових заходів безпеки, до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», мають певну специфіку. Зокрема, це стосується примусових заходів медичного характеру, піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом, примусового лікування, примусових заходів виховного характеру та призначення вихователя. Особливість цих підстав полягає у тому, що їм притаманний своєрідний «дуалізм». Це означає, що серед фактичних підстав доцільно, у свою чергу, виокремлювати основну та додаткові фактичні підстави їх застосування. Так, роль основної фактичної підстави застосування зазначених вище різновидів кримінально-правових заходів безпеки виконує саме те суспільно небезпечне діяння, яке вчинене особою, незалежно від того, містить воно у собі усі необхідні елементи та ознаки конкретного складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, чи ні. Додаткові фактичні підстави застосування таких кримінально-правових заходів безпеки залежать від їх виду. Зокрема, додатковою фактичною підставою застосування примусових заходів медичного характеру до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності (п. 1 ч. 1 ст. 93 КК), обмеженої осудності (п. 2 ч. 1 ст. 93 КК), або захворіла на відповідну психічну хворобу, що не дозволяє їй повною мірою

усвідомлювати вчинювані нею діяння та керувати ними, до постановлення вироку чи під час його відбування (п. 3 ч. 1 ст. 93 КК), слід вважати, як правильно з цього приводу зазначає М. В. Щедрін, наявність у неї психічної хвороби чи іншого психічного розладу⁵⁹⁹, які констатуються судово-психіатричною експертною комісією та закріплюються в обґрунтованому висновку і як наслідок – зумовлюють потребу у застосуванні стосовно такої особи примусових заходів медичного характеру. Аналогічно слід говорити й про додаткову фактичну підставу застосування до особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані», такого кримінально-правового заходу безпеки як піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом.

У випадку вчинення злочину особою, яка страждає на тяжке (непсихічне) захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, фактичною підставою направлення її на примусове лікування є не тільки вчинене нею відповідне суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого особливою частиною КК України (основна фактична підстава), а й наявність у такої особи тяжкої (непсихічної) хвороби (додаткова фактична підстава), що підтверджується висновком спеціальної лікарської комісії (експерта)⁶⁰⁰.

Що стосується таких різновидів кримінально-правових заходів безпеки як примусові заходи виховного характеру та призначення вихователя, то основною фактичною підставою їх застосування є вчинене неповнолітнім суспільно небезпечного діяння, а додатковою фактичною підставою – наявність фактичних даних про стан психологічного розвитку такого неповнолітнього, які виражаються в обґрунтованому висновку

⁵⁹⁹ Щедрін Н. В. Меры безопасности как средство предупреждения преступности : автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2001. С. 12.

⁶⁰⁰ Жук І. В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. С. 14.

експерта-психолога, та (або) отримані спеціально уповноваженими на те суб'єктами дані про умови життя, виховання, навчання неповнолітнього, ставлення його до навчання та праці тощо.

Поряд із фактичними підставами застосування примусових заходів медичного характеру до відповідних осіб, примусового лікування та примусових заходів виховного характеру слід вирізняти й фактичні підстави продовження застосування зазначених вище заходів. Так, як свідчить судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах, продовження застосування примусових заходів медичного характеру чи примусового лікування здійснюється за клопотанням адміністрації медичного закладу, з долученням як додатку висновку комісії лікарів-психіатрів (висновку військово-лікарської комісії у разі звільнення від покарання за хворобою засуджених військовослужбовців)⁶⁰¹, який підтверджує факт наявності в такої особи психічної хвороби чи іншого психічного розладу, внаслідок чого вона ще потребує подальшого надання їй амбулаторної психіатричної допомоги чи перебування у психіатричному закладі. Отож, наявність в особи психічної хвороби чи іншого психічного розладу і слугує фактичною підставою продовження застосування до неї примусових заходів медичного характеру чи примусового лікування.

Вирішуючи питання про визначення фактичних підстав продовження застосування до неповнолітнього такого виду примусового заходу виховного характеру, як направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків, на основі аналізу положень ч. 6 ст. 8 закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року, варто звернути увагу на те, що продовження їх застосування до зазначених правопорушників у разі необхідності здійснюється за клопотанням ради загальноосвітньої школи соціальної реабілітації чи професійно-

⁶⁰¹ Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах: офіц. вид. / Верхов. Суд України ; відп. ред. П. П. Пилипчук. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. С. 254.

технічного училища соціальної реабілітації, яке подається безпосередньо до суду за місцезнаходженням відповідної школи чи училища⁶⁰². Тому фактичною підставою у цьому випадку слід вважати наявність у особи неповнолітнього негативної поведінки, яка свідчить про те, що він ще повністю не став на шлях виправлення впродовж навчання у відповідній навчально-виховній установі.

До категорії юридичних (нормативно-правових) підстав, що забезпечують застосування кримінально-правових заходів безпеки на практиці, необхідно включати:

а) статті Загальної частини КК України, які не тільки містять вказівку на конкретний захід безпеки, а й регламентують інші питання, які мають значення для правильної кваліфікації вчиненого суспільно небезпечного діяння (інститут множинності, співучасті тощо);

б) статті Особливої частини КК України, які регламентують вчинене винним діяння як протиправне й суспільно небезпечне.

Таким чином, *під підставами застосування кримінально-правових заходів безпеки слід розуміти наявність фактичних та юридичних (нормативно-правових) підстав, які обумовлюють застосування судом зазначених заходів до відповідних осіб.* Саме такі підстави у сукупності забезпечуватимуть правомірність реалізації досліджуваних заходів на практиці щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і перебувають у так званому «небезпечному стані», що об'єктивно свідчить про можливість повторного вчинення ними в майбутньому цього ж діяння, шляхом установлення для них певних обмежень і заборон, тобто покладення на таких осіб специфічного юридичного обов'язку, який повинен бути виконаний з метою запобігання можливим суспільно небезпечним посяганням на охоронювані законом України про кримінальну відповідальність найважливіші суспільні відносини.

⁶⁰² Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95–ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 6. стаття 35.

РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ

4.1 Поняття кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки

За сучасних умов розвитку суспільства одним із пріоритетних напрямів внутрішньої політики будь-якої держави є протидія злочинності, що покликана знизити її рівень, покращити динаміку, структуру та інші показники.

Державна політика у сфері протидії злочинності складається зі стратегічних напрямів (підсистем), характерні риси яких визначаються особливостями предмету, завдань та методів досягнення необхідних для суспільства результатів. Зокрема, одним із таких напрямів (підсистем) є кримінально-правова політика України, яка являє собою системоутворюючий елемент політики у сфері протидії злочинності, що розробляє стратегію і тактику, формує основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність та засоби їх досягнення.

Невід'ємним напрямом кримінально-правової політики України є кримінально-правова політика у сфері застосування заходів безпеки, під якою слід розуміти вироблену на підставі загальної теорії протидії злочинності стратегію кримінально-правового впливу на злочинність шляхом розробки й реалізації заходів безпеки.

Розробку теоретичних основ кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки можна віднести до найбільш актуальних проблеми у правовій науці сьогодення. З одного боку, це обумовлено, відсутністю цілісної сучасної концепції кримінально-правової політики в Україні, у т. ч. стратегій розвитку національного кримінального законодавства. З іншого боку, вітчизняний і зарубіжний досвід застосування кримінального законодавства свідчить про обмеженість можливостей покарання в досягненні мети загальної та

спеціальної превенції, та необхідність вироблення якісно нових форм впливу на злочинну поведінку. Це означає, що заходи покарання не повинні застосовуватись завжди, всюди і до всіх тих, хто порушив закон України про кримінальну відповідальність. Такі заходи повинні застосовуватись виключно з позиції їх доцільності.

Кримінально-правова політика у сфері застосування заходів безпеки є явищем багатоаспектним і включає в себе такі складові елементи, як: предмет, зміст (завдання), мету (цілі), принципи, рівні, суб'єктний склад, джерела. Зокрема, предмет кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки утворюють такі її складові:

1) формулювання теоретичного розуміння заходів безпеки у кримінальному праві, їх кримінально-політичного значення;

2) визначення кола заходів кримінально-правового характеру, які належать до заходів безпеки;

3) визначення підстав та принципів застосування кримінально-правових заходів безпеки;

4) оптимізація реалізації кримінально-правових заходів безпеки та з'ясування їх ефективності на практиці;

5) тлумачення законодавства, що стосується сфери застосування кримінально-правових заходів безпеки з метою з'ясування і роз'яснення його точного значення;

6) визначення шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових заходів безпеки на правову свідомість громадян в розрізі її складових – кримінально-правової психології та кримінально-правової ідеології.

Зміст кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки визначається тими завданнями, які стоять перед нею, і стосуються таких сфер:

➤ розробка доктрини, та концепції цієї політики;

➤ забезпечення належної нормативної регламентації кримінально-правових заходів безпеки у законі України про кримінальну відповідальність;

➤ забезпечення належного застосування досліджуваних заходів до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною

КК України, та перебувають у так званому «небезпечному стані»;

➤ запобігання злочинності – недопущення повторного вчинення особою, яка перебуває у «небезпечному стані», суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України (спеціальна превенція).

У свою чергу завдання кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки обумовлюються цілями, які нею переслідуються, та умовно можуть бути диференційовані на матеріальні та юридичні.

Матеріальні цілі торкаються суспільних відносин у неправовій сфері і можуть мати економічний, ідеологічний та інші характер. Можливі й різноманітні їх комбінації.

Що стосується *юридичних цілей* кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки, то їх система може бути структурована в такий спосіб:

1) застосування кримінально-правових заходів безпеки, до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, та перебувають у так званому «небезпечному стані» з метою запобігання вчинення ними в майбутньому цього ж або іншого діяння (спеціальна превенція);

2) запобігання злочинності (загальна превенція).

Під принципами кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки слід розуміти сукупність основоположних, керівних засад, фундаментальних ідей, що впливають і конкретизують принципи кримінально-правової політики України та лежать в основі і визначають правову природу (зміст) виробленої на підставі загальної теорії протидії злочинності Українською державою стратегії кримінально-правового впливу на злочинність шляхом розробки й реалізації заходів безпеки.

Принципи кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки як невід’ємної складової кримінально-правової політики України впливають із принципів останньої. З урахуванням цього, принципами

кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки доцільно вважати:

- 1) принцип доцільності;
- 2) принцип законності;
- 3) принцип рівності громадян перед законом;
- 4) принцип гуманізму;
- 5) принцип невідворотності кримінальної відповідальності;
- 6) принцип особистої кримінальної відповідальності;
- 7) принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності;
- 8) принцип справедливості;
- 9) принцип відповідності кримінально-правовій ідеології та кримінально-правовій психології суспільства.

Рівневий аналіз кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки дає підстави виділяти: доктринальний, концептуальний (програмний), законодавчий (правотворчий) та правореалізаційний рівні, де останній у свою чергу поділяється на правозастосовний і правовиконавчий.

Доктринальний рівень передбачає існування доктрини кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки. Як і будь-яка інша політика, кримінально-правова політика у сфері застосування заходів безпеки, як напрям цілісної кримінально-правової політики України, передбачає наявність наукового стратегічного політичного бачення свого розвитку.

Концептуальний (програмний) рівень тісно пов'язаний із доктринальним і передбачає наявність чітких як стратегічних, так і тактичних (короткострокових) планів (концепцій) нормативного регулювання інституту заходів безпеки.

Законодавчий (правотворчий) рівень пов'язаний із безпосередньою діяльністю щодо розробки та прийняття кримінально-правових актів і директивних (підзаконних) документів, що на законодавчому рівні регламентують інститут заходів безпеки та забезпечують належну його реалізацію на практиці.

Правозастосовний рівень пов'язаний зі сферою застосування кримінально-правових заходів безпеки судами загальної юрисдикції. Видається, що для кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки правозастосовна

діяльність набуває неабиякого значення, оскільки стосується практичного використання та ефективного застосування законодавства про кримінальну відповідальність відповідними судовими органами. Саме цей аспект кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки найбільш яскраво відображає політичну волю держави у сфері протидії злочинності, насамперед з тими її проявами, які набувають особливо негативного резонансу для суспільства на сучасному етапі розвитку України.

Правовиконавчий рівень кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки охоплює сферу виконання відповідними особами, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і перебувають у так званому «небезпечному стані», покладених на них обов'язків згідно положень закону України про кримінальну відповідальність.

Суб'єктами кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки виступають: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд – тобто ті державні інституції, які її формують.

Учасниками кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки виступають:

а) суди загальної юрисдикції як єдиний орган уповноважений на прийняття рішення про застосування того чи іншого кримінально-правового заходу безпеки;

б) особи, до яких відповідні заходи ними можуть бути застосовані;

в) інші учасники, які забезпечують реалізацію кримінально-правових заходів безпеки на практиці, зокрема своєчасне і належне їх застосування з метою виконання судового рішення (уповноважені органи з питань пробації; загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації; педагогічний або трудовий колектив; батьки чи особи, які їх замінюють; заклади охорони здоров'я тощо).

Учасники кримінально-правової політики України у сфері що аналізується, на відміну від суб'єктів, не формують її, а лише діють у сфері їх застосування.

Аналізуючи предмет, зміст (завдання), мету (цілі), принципи, рівні та суб'єктний склад реалізації кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки, не можна оминати увагою й питання джерел, які становлять її основу, визначають напрями та межі.

Перш за все слід відмітити, що джерела кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки – це форма закріплення (вираження) кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки у нормативно-правових актах, актах офіційного (делегованого (легального)) тлумачення норм права, а також у рішеннях, винесених Європейським судом з прав людини, що визначають її напрями та межі⁶⁰³. Зокрема, до цих джерел доцільно відносити:

1) Конституцію України – як джерело всієї внутрішньої та зовнішньої політики, база всього національного законодавства визначає основні, базові підходи до формування кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки. Власне у нормах Конституції визначена сама необхідність здійснення боротьби зі злочинністю, недопустимість порушень законів, оскільки вона ґрунтується на загальнолюдських цінностях, виступає гарантом демократії, свободи і справедливості, вищих соціальних цінностей і залишається головним елементом національної правової системи.

2) закони України – неменш важливе джерело кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки, оскільки, наприклад, у ст. 3 КК України безпосередньо закріплено: «Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються

⁶⁰³ Шпіляревич В. В. Джерела кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки. *Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 3–4 черв. 2016 р. Херсон, 2016. С. 210.

тільки цим Кодексом»⁶⁰⁴. Це положення виводить кримінально-правову політику у сфері застосування заходів безпеки на якісно новий, вищий рівень свого розвитку. Саме кримінальний закон встановлює загальні підстави та межі кримінальної відповідальності, визначає коло суспільно небезпечних діянь, що визнаються злочинними, та види заходів кримінально-правового характеру, серед яких й заходи безпеки, які можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили.

Поряд із законом України про кримінальну відповідальність є й ряд інших законів, що належать до джерел кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки – закон України «Про адміністративний нагляд над особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 1 грудня 1994 року⁶⁰⁵, закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року⁶⁰⁶, закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 березня 2000 року⁶⁰⁷, закон України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» від 5 липня 2001 року⁶⁰⁸ тощо.

3) укази Президента України, які у якості джерела кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки виступають у випадку, коли вони визначають її концептуальні підходи та конкретні задачі.

⁶⁰⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341–III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

⁶⁰⁵ Про адміністративний нагляд над особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 1 груд. 1994 р. № 264/94–ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 52. Ст. 455.

⁶⁰⁶ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95–ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 6. стаття 35.

⁶⁰⁷ Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 бер. 2000 р. № 1489–III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 19. Ст. 143.

⁶⁰⁸ Про протидію захворюванню на туберкульоз : Закон України від 5 лип. 2001 р. № 2586–III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 49. стаття 258.

4) постанови Кабінету Міністрів України – це нормативно-правові акти, які є джерелами кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки у разі виступу Кабінету Міністрів України із законодавчою ініціативою по питаннях кримінально-правового характеру, а також тоді, коли ним затверджуються проекти відповідних кримінально-правових норм, що надсилаються, для прийняття до Верховної Ради України.

5) рішення Конституційного Суду України – це акти органу конституційної юрисдикції України, які, виходячи з місця та ролі Конституційного Суду України в системі державних органів відповідно до положень Розділу XII Конституції України, мають обов'язковий характер для всіх органів, організацій та громадян. Даючи тлумачення з тих чи інших питань, Конституційний Суд України часто визначає напрямки та межі кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки, які мають вирішальне значення.

6) постанови Пленуму Верховного Суду України та правові позиції Верховного Суду, які набувають статусу джерел кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки лише тоді, коли вони безпосередньо стосуються реалізації інституту заходів безпеки. Так, сюди слід відносити постанову Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 2 Про практику застосування судами примусових заходів виховного характеру⁶⁰⁹, постанову Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 року № 7 Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування⁶¹⁰ і т. д.

⁶⁰⁹ Про практику застосування судами примусових заходів виховного характеру : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 трав. 2006 р. № 2 : зб. постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2008 рр. 5-те вид. зі змінами та доповненнями. Харків, 2009. С. 93–106.

⁶¹⁰ Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 черв. 2005 р. № 7 : зб. постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–

7) міжнародні договори (угоди) та нормативно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України. Зокрема, віднесення їх до числа джерел кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки обумовлено тим, що процес інтеграції України у міжнародну спільноту демократичних країн вимагає дотримання міжнародних норм і стандартів у різних галузях внутрішнього життя. Все це зобов'язує до приведення національного законодавства у відповідність з нормами і стандартами, які зафіксовані у міжнародних договорах та угодах. Вказане положення у повній мірі торкається і кримінального законодавства України, а саме такого його інституту як заходи безпеки, у зв'язку з чим міжнародні договори, які тим чи іншим чином впливають на національне кримінальне законодавство у частині регламентації ним зазначного вище інституту, стають джерелом кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки. Це стосується таких міжнародних нормативно-правових актів, як: Кримінальна Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 року (ратифікована законом України від 18 жовтня 2006 року)⁶¹¹, Цивільна Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 року (ратифікована законом України від 16 березня 2005 року)⁶¹², Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 року (ратифікована Постановою ВР від 25 квітня 1991 року)⁶¹³, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року (ратифікована законом України від 4

2008 рр. 5-те вид. зі змінами та доповненнями. Харків, 2009. С. 18–31.

⁶¹¹ Кримінальна Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р. № ETS 173. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2007. № 47 (47–48). Ст. 2028.

⁶¹² Цивільна Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 4 лист. 1999 р. № 994_102. *Офіційний вісник України*. 2006. № 9. Ст. 592.

⁶¹³ Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 груд. 1988 р. № 995_096. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_096.

лютого 2004 року)⁶¹⁴, Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року (ратифікована законом України від 18 жовтня 2006 року)⁶¹⁵ та ряд інших.

Розгляд питання про джерела кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки, дає підстави звернутися до визначення ще одного джерела, яке досі не було проаналізовано у науці. Мова йде про рішення Європейського Суду з прав людини. Як відомо, вони являють собою акти офіційного тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. У ч. 1 ст. 32 зазначеної вище Конвенції безпосередньо зазначається, що юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та Протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47⁶¹⁶. Це означає, що інтерпретація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка міститься у рішеннях Європейського суду з прав людини, є формально обов'язковою для юрисдикційної діяльності національних (українських) судів, оскільки лише він має право здійснювати її офіційне тлумачення.

Сфера застосування практики Європейського суду з прав людини визначається його основними цілями. Зокрема, згідно із назвою та преамбулою закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, основними цілями Суду є⁶¹⁷:

⁶¹⁴ Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 лист. 2000 р. № 995_789 *Офіційний вісник України*. 2006. № 14. Ст. 1056.

⁶¹⁵ Конвенція ООН проти корупції від 31 жовт. 2003 р. № 995_c16. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2007. № 49. Ст. 2048.

⁶¹⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 лист. 1950 р. № 995_004. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. стор. 270.

⁶¹⁷ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 30. стор. 1114. стаття 260.

1) забезпечення виконання рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України;

2) впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини.

З урахуванням усього вище зазначеного впливає, що основними функціями рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України є:

а) тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року та Протоколів до неї;

б) удосконалення національного законодавства і правозастосовної практики у сфері правосуддя відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року № 995_004 та Протоколів до неї;

в) впровадження в національне правосуддя та його практику європейських стандартів із захисту прав людини;

г) забезпечення своєчасного та належного виконання усіх рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України;

г) вплив на правосвідомість громадян з метою вироблення у них уявлення про право, права людини та їх захист.

Отож, слід констатувати, що значення рішень Європейського суду з прав людини у системі джерел сучасної кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки проявляється у тому, що вони, з однієї сторони, забезпечують законність та використання загальнолюдських цінностей, досягнень світової цивілізації у кримінальному судочинстві у процесі їх реалізації на практиці, з іншої сторони – гарантують утвердження судової влади, підвищення незалежності, авторитету й ролі судів як єдиного органу, уповноваженого на прийняття рішення про застосування того чи іншого заходу безпеки до відповідної особи, яка перебуває у так званому «небезпечному стані».

У зв'язку з цим до джерел кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки можна віднести наступні винесені Європейським судом з прав людини рішення:

1) рішення Європейського суду з прав людини від 8 листопада 2005 року у справі «Горшков проти України»⁶¹⁸, рішення Європейського суду з прав людини від 6 вересня 2007 року у справі «Кочерук проти України»⁶¹⁹ тощо – стосуються реалізації інституту примусових заходів медичного характеру;

2) рішення Європейського суду з прав людини від 28 березня 2006 року у справі «Мельник проти України»⁶²⁰, рішення Європейського суду з прав людини від 25 жовтня 2007 року у справі «Яковенко проти України»⁶²¹ тощо – стосуються реалізації інституту примусового лікування та низку інших.

Таким чином, підсумовуючи усе вище викладене, необхідно підкреслити, що сучасна кримінально-правова політика у сфері застосування заходів безпеки характеризується наступними рисами:

а) гуманізацією інституту заходів безпеки і практики його застосування;

б) демократизацією заходів безпеки як різновиду заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію злочинності;

в) забезпеченням законності і соціальної справедливості при реалізації інституту заходів безпеки;

г) утвердженням судової влади, підвищенням незалежності, авторитету й ролі судів як єдиного органу, уповноваженого на прийняття рішення про застосування того чи іншого заходу безпеки;

⁶¹⁸ Рішення Європейського суду з прав людини від 8 лист. 2005 р. у справі «Горшков проти України». URL: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_090.

⁶¹⁹ Рішення Європейського суду з прав людини від 6 вер. 2007 р. у справі «Кочерук проти України». URL: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_839.

⁶²⁰ Рішення Європейського суду з прав людини від 28 бер. 2006 р. у справі «Мельник проти України». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_037.

⁶²¹ Рішення Європейського суду з прав людини від 25 жовт. 2007 р. у справі «Яковенко проти України». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_438.

г) використанням загальнолюдських цінностей, досягнень світової цивілізації у кримінальному судочинстві при застосуванні заходів безпеки.

4.2 Основні напрями сучасної кримінально-правової політики України у сфері застосування заходів безпеки

Розвиток інституту заходів безпеки у кримінальному праві України можна досліджувати у двох аспектах:

а) як розвиток учення (теорії) про заходи безпеки;

б) як розвиток кримінального законодавства про нормативне врегулювання зазначеного інституту.

Розвиток теорії заходів безпеки та кримінального законодавства про нормативне їх врегулювання тісно взаємопов'язані. Так, на основі теорії заходів безпеки удосконалюється чинне законодавство про кримінальну відповідальність, оскільки про існування значної кількості його недоліків засвідчують виключно результати наукових досліджень. Своєю чергою, аналізуючи положення кримінального законодавства на різних етапах його історичного розвитку, можна отримати інформацію про історію становлення і розвитку кримінально-правових заходів безпеки.

Кожна держава формує свою кримінально-правову політику на ґрунті наукового підходу. Тому наскільки всебічно, достатньо та науково обґрунтовано будуть досліджені заходи безпеки, настільки досконалим буде кримінальне законодавство України щодо нормативного врегулювання цього питання.

Однак сьогодні із впевненістю можна констатувати те, що і на доктринальному, і на концептуальному рівнях в Україні не існує стратегії повноцінного розвитку інституту заходів безпеки. Зокрема, це обумовлюється наявністю таких негативних факторів, як:

1) віднесення заходів покарання до основної форми реалізації кримінальної відповідальності;

2) надання пріоритетності у системі заходів кримінально-правового характеру не заходам безпеки, а заходам покарання.

До них можна також віднести⁶²²:

а) термінологічну плутанину, внаслідок чого у поняття «кримінально-правові заходи безпеки» автори вкладають різні значення. Найбільш поширеною є помилка включення у систему заходів безпеки заходів покарання;

б) недооцінювання ролі та значення кримінально-правових заходів безпеки у механізмі життєдіяльності суспільства для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина від суспільно небезпечних посягань;

в) зосередження дослідницької активності на розробці прикладних аспектів конкретних кримінально-правових заходів безпеки без створення загальної теорії і вивчення антикримінального потенціалу всього кримінально-правового інституту заходів безпеки.

У результаті це призвело до того, що у структурі чинного КК України досі відсутній окремий Розділ, який стосувався б інституту заходів безпеки. Існування явно виражених прогалин у такому законі не дає суду змоги належно застосовувати зазначені заходи до осіб, що перебувають у так званому «небезпечному стані».

З метою подолання таких недоліків видається достатнім у кримінальне законодавство України внести суттєві зміни та доповнення, які полягають в узгодженні між собою положень статей закону України про кримінальну відповідальність та призведуть до реальної і належної реалізації зазначених вище заходів на практиці.

З огляду на зазначене, вважається за доцільне створити доктринальну модель системи норм самостійного кримінально-правового інституту заходів безпеки, яка б урахувала положення міжнародних нормативно-правових актів, існуючі положення КК України, принципи кримінально-правової політики України, кримінального права та кримінальної відповідальності та науково обґрунтовані положення і пропозиції учених щодо вирішення існуючої проблеми.

⁶²² Щедрин Н. В. Меры безопасности как средство предупреждения преступности : автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2001. С. 22.

Уперше на міжнародному рівні проблема належного законодавчого регулювання кримінально-правового інституту заходів безпеки висловлена М. В. Щедрином, який, вивчаючи заходи безпеки у кримінальному законодавстві РФ, вважає за доцільне у межах інституту «Інші заходи кримінально-правового характеру» виокремити окрему Главу – «Заходи безпеки», адже, на думку ученого, крім досліджуваних заходів, у систему інших заходів кримінально-правового характеру слід відносити також такі самостійні інститути, як заходи заохочення та заходи відновлення⁶²³.

Питання удосконалення КК України в частині забезпечення належної регламентації інституту заходів безпеки висловлювалися також і на національному доктринальному рівні. Так, І. М. Горбачова у науковому дослідженні проблем заходів безпеки, що існують у кримінальному праві України, пропонує у Розділі XIV «Інші заходи кримінально-правового характеру» закріпити поняття, мету, види та принципи застосування заходів безпеки⁶²⁴.

Н. А. Орловська, навпаки, не підтримує жодної ідеї про доцільність виділення у чинному КК України окремого Розділу чи інституту заходів безпеки, а достатнім, на її думку, буде тільки доповнити його новою статтею такого змісту⁶²⁵:

«Стаття ... Примусові заходи кримінально-правового впливу

⁶²³ Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 65, 191; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 163.

⁶²⁴ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 234, 235, 240.

⁶²⁵ Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. С. 427.

1. За вчинення злочину поряд із покаранням до винної особи судом можуть бути застосовані також такі примусові заходи кримінально-правового впливу:

- 1) спеціальна конфіскація;
- 2) спеціальна конфіскація, поєднана зі знищенням зазначених у законі предметів;
- 3) відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди;
- 4) відновлення порушеного права.

2. Зазначені примусові заходи кримінально-правового впливу можуть бути призначені лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України».

На законодавчому рівні вперше спроба запровадити інститут заходів безпеки у чинний КК України була зроблена народним депутатом України В. Д. Швецем. Зокрема, з цього приводу ним було розроблено і зареєстровано у Верховній Раді України проект закону України «Про внесення змін до КК України щодо введення інституту кримінальних проступків» від 3 березня 2012 року, у якому вважалося за доцільне у КК України Розділ XIV «Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування» перейменувати на «Інші наслідки кримінального правопорушення», до яких, на думку суб'єкта законодавчої ініціативи, варто було б відносити (ч. 1 ст. 92-1)⁶²⁶:

- а) спеціальну конфіскацію;
- б) примусові заходи медичного характеру;
- в) примусове лікування;
- г) примусові заходи виховного характеру.

Однак цей проект не отримав реального втілення у кримінальне законодавство, оскільки через наявність низки суттєвих недоліків, виявлених Головним науково-експертним управлінням, був відкликаний автором⁶²⁷.

⁶²⁶ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків : Проект Закону України від 3 бер. 2012 р. № 10146/ВРУ. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=42733.

⁶²⁷ Висновок Головного науково-експертного управління від 3 вер. 2012 р. на проект закону України «Про внесення змін до

І тільки 15 грудня 2013 року законом України від 18 квітня 2013 року № 222–VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» внесено зміни до КК України у частині запровадження інституту «Інших заходів кримінально-правового характеру»⁶²⁸. Фактично цей інститут став «правонаступником» інституту примусових заходів медичного характеру та примусового лікування.

Проте, незважаючи на такі різноманітні пропозиції авторів щодо запровадження заходів безпеки у чинний КК України, та аналізуючи існуючий у чинному КК України інститут «Інші заходи кримінально-правового характеру», варто зазначити те, що вони не є достатньо виправданими. Зокрема, це пояснюється тим, що, по-перше, не цілком правильно ототожнювати назву існуючого у КК України інституту «Інші заходи кримінально-правового характеру» чи інституту «Примусові заходи кримінально-правового впливу», який пропонується запровадити до зазначеного Кодексу Н. А. Орловською⁶²⁹, із заходами безпеки. Адже, як відомо, у систему інших кримінально-правових заходів протидії злочинності доцільно включати не тільки заходи безпеки, а й заходи заохочення⁶³⁰, які

Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» від 3 бер. 2012 р. № 10146. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42733.

⁶²⁸ Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 18 квіт. 2013 р. № 222–VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 11. стор. 702. стаття 131.

⁶²⁹ Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 432 с.

⁶³⁰ Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. С. 65, 191; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун-т, 2010. С. 163; Кылина О. М.,

застосовуються у разі наявності суспільно корисних вчинків, як пов'язаних із кримінальним правопорушенням, так і не пов'язаних, а лише зовні схожих на нього (необхідна оборона, крайня необхідність), зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покарання чи непритягнення її до такої відповідальності.

Окрім того, видається, що законодавець та І. М. Горбачова серед усіх заходів безпеки надає пріоритетності тільки окремим заходам, а саме: примусовим заходам медичного характеру, примусовому лікуванню⁶³¹ та спеціальній конфіскації, адже інститут «Інші заходи кримінально-правового характеру» охоплює тільки ці заходи⁶³². Але ж є й багато інших різновидів заходів безпеки, які утворюють самостійні інститути кримінального права України, наприклад, судимість (Розділ XIII), обмежувальні заходи (Розділ XIII-І), примусові заходи виховного характеру (Розділ XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх») тощо. Тому у цьому випадку інститут заходів безпеки необхідно узгодити з іншими самостійними інститутами, які регламентовані чинним КК України, та становлять різновиди зазначених заходів чи регулюють інші питання, суміжні з інститутом заходів безпеки.

Крім того, якщо детально аналізувати запропоновану авторами систему інших заходів кримінально-правового

Щедрин Н. В. Российское уголовное право в контексте доктринальных моделей построения уголовно-правовых санкций. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2008. № 3 (5). С. 46; Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. С. 279.

⁶³¹ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 245 с.

⁶³² Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

характеру (примусових заходів кримінально-правового впливу), то, з однієї сторони, вбачається, що ними багато заходів, які за своєю правовою природою і сутністю належать до заходів безпеки, не віднесено до категорії останніх (наприклад, примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння у віці, з якого відповідно до положень КК України не може наставати кримінальна відповідальність; призначення вихователя; примусові заходи медичного характеру, які можуть бути застосовані до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності; піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом; позбавлення батьківських прав; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; примусове видворення тощо), а, з іншого боку, – навпаки, заходи, які не доцільно називати заходами безпеки, вони вважають за необхідне включати у їх систему. Наприклад, І. М. Горбачова з необґрунтованих причин у поняття заходи безпеки зараховує й такий захід, як опублікування виroku⁶³³.

По-друге, пропозиція М. В. Щедрина у частині запровадження у межах інших заходів кримінально-правового характеру окремої Глави, яка би присвячувалася виключно інституту заходів безпеки⁶³⁴, абсолютно не є прийнятною щодо КК України, оскільки чинне кримінальне законодавство у своїй структурі передбачає тільки Розділи, а не Глави.

Отож, на основі викладеного, у контексті розгляду питання внесення змін у кримінальне законодавство щодо запровадження інституту заходів безпеки, насамперед потрібно приділити увагу номеру відповідного Розділу КК і назві

⁶³³ Горбачова І. М. Заходи безпеки у кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. С. 174.

⁶³⁴ Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун.-т, 1999. С. 65, 191; Щедрин Н. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография. Красноярск : Сиб. федеральный ун.-т, 2010. С. 163.

запровадженого інституту, з урахуванням того, що традиційно назва Розділу повинна відображати зміст відповідного інституту. У зв'язку з цим найбільш доцільно Розділ XIV КК України «Інші заходи кримінально-правового характеру» перейменувати на «Заходи безпеки». Крім того, кримінально-правові норми, які відображатимуть зміст інституту заходів безпеки, повинні мати такі формулювання, які не були би надто «чутливими» до змін, що систематично виникають в усіх сферах суспільного життя.

Наведене формулювання є цілком прийнятним та обґрунтованим, оскільки таке врегулювання заходів безпеки не тільки свідчить про самостійність цього кримінально-правового інституту, а й дозволить законно та ефективно реалізовувати його на практиці з метою протидії злочинності.

У зв'язку з цим, у межах Розділу XIV «Заходи безпеки» повинні міститися статті, які б максимально розкривали правову природу та сутність досліджуваних заходів, зокрема, положення про поняття заходів безпеки та їх мету; систему заходів безпеки; осіб, до яких застосовуються заходи безпеки; «небезпечний стан» особи; принципи та підстави застосування заходів безпеки:

1. Заходи безпеки – це різновид заходів кримінально-правового характеру, передбачених цим Кодексом, які від імені держави за мотивованим рішенням суду застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, і перебуває у «небезпечному стані», з метою запобігання повторного вчинення нею в майбутньому цього ж діяння.

Загальною метою застосування заходів безпеки є усунення «небезпечного стану» особи і запобігання таким чином повторного вчинення нею в майбутньому суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу.

2. Система заходів безпеки – це встановлений цим Кодексом вичерпний і такий, що підлягає зміні тільки на законодавчому рівні, перелік заходів, які від імені держави за

мотивованим рішенням суду застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбачене Особливою частиною КК України, і перебуває у «небезпечному стані», з метою запобігання повторного вчинення нею в майбутньому цього ж діяння.

Система заходів безпеки:

- 1) примусові заходи виховного характеру;*
- 2) призначення вихователя;*
- 3) педагогічно-лікувальні заходи;*
- 4) позбавлення батьківських прав;*
- 5) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;*
- 6) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;*
- 7) примусове видворення;*
- 8) підтримуючі заходи;*
- 9) обмежувальні заходи;*
- 10) судимість;*
- 11) адміністративний нагляд;*
- 12) примусові заходи медичного характеру;*
- 13) піклування родичів або опікунів з обов'язковим лікарським наглядом;*
- 14) примусове лікування;*
- 15) добровільна хімічна кастрація;*
- 16) спеціальна конфіскація.*

3. Заходи безпеки застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, і перебувають у «небезпечному стані», який об'єктивно свідчить про високий ступінь ймовірності повторного вчинення ними в майбутньому цього ж діяння.

4. «Небезпечний стан» особи – це такий її стан, який констатується у разі вчинення нею суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, та свідчить про високий ступінь

ймовірності повторного вчинення нею в майбутньому цього ж діяння.

5. Принципи застосування заходів безпеки – це сукупність основоположних, керівних засад, фундаментальних ідей, що впливають і конкретизують принципи кримінально-правової політики України, кримінального права та кримінальної відповідальності зокрема, визначають зміст і спрямованість заходів безпеки, ефективність впливу на відповідних осіб з метою усунення у них «небезпечного стану», у якому вони перебувають, досягнення цілей кримінально-правової політики України та реалізацію тих завдань, які стоять перед цим Кодексом.

Принципами застосування заходів безпеки є:

- 1) принцип законності;
- 2) принцип визначеності кримінально-правових заходів безпеки;
- 3) принцип обґрунтованості та обов'язковості його мотивування;
- 4) принцип гуманізму;
- 5) принцип індивідуалізації;
- 6) принцип справедливості;
- 7) принцип відповідності заходів безпеки кримінально-правовій правосвідомості.

6. Підстави застосування заходів безпеки – це наявність фактичних і юридичних (нормативно-правових) підстав, які обумовлюють застосування судом зазначених заходів до осіб, що перебувають у «небезпечному стані». Зокрема, фактичною підставою застосування заходів безпеки виступає вчинене особою суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу.

Юридичною (нормативно-правовою) підставою застосування заходів безпеки є:

- 1) статті Загальної частини цього Кодексу, які не тільки містять вказівку на конкретний захід безпеки, що забезпечує законне його застосування за рішенням суду до особи, яка перебуває у «небезпечному стані», а й регламентують інші

питання, що мають значення для правильної кваліфікації вчиненого нею суспільно небезпечного діяння;

2) статті Особливої частини цього Кодексу, які регламентують вчинене особою діяння як суспільно небезпечне.

Наведені вище пропозиції спрямовані на створення єдиної збалансованої системи кримінально-правових норм, які стосуються інституту заходів безпеки та базуються на положеннях низки міжнародних нормативно-правових актів, зокрема Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року⁶³⁵, Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року⁶³⁶, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року⁶³⁷. Як наслідок – таке удосконалення КК України не тільки зміцнюватиме роль кримінального права у сфері протидії злочинності, а й забезпечить його ефективність у дотриманні прав і свобод людини і громадянина, гарантованих Конституцією України та міжнародними нормативно-правовими актами.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку кримінального права України існує щонайменше дві передумови належного нормативного врегулювання інституту заходів безпеки як різновиду заходів кримінально-правового характеру:

1) забезпечення виконання державою взятих на себе міжнародних зобов'язань щодо протидії злочинності;

2) усунення недоліків у чинному кримінальному законодавстві України з метою забезпечення належної реалізації його на практиці щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, та перебувають у так званому «небезпечному стані».

⁶³⁵ Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. № 995_015. *Офіційний Вісник України*. 2008. № 93. стор. 89. стаття 3103.

⁶³⁶ Конвенція ООН про права дитини від 20 лист. 1989 р. № 995_021. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. № 13. Ст. 145.

⁶³⁷ Міжнародний пакт ООН про громадянські і політичні права від 16 груд. 1966 р. № 995_043. URL: [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043).

Наукове видання

Фріс Павло Львович
Шпіляревич Вікторія Вікторівна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ

Монографія

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 30.01.2020.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 19,07. Обл.-вид. арк. 11,92. Вид. № 2444.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Дуюнова Л. М.
Тел. (057) 717-28-80